

De Verhouding tussen de Zekerheid van het Geloof

extra Nos en in Nobis

Een Doordenking op Basis van een Studie naar

Melchior Leydekker (1642-1721)

Auteur: Diederick Clements

Studentennummer: 84603

Masterscriptie

Master Theologie Algemeen

Specialisatie Systematische Theologie

Theologische Universiteit Utrecht

Eerste beoordelaar: doctor Dolf te Velde

Tweede beoordelaar: doctor Gert van den Brink

Datum: 15-07-2025

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	2
2.	Verhouding zekerheid <i>extra nos</i> en <i>in nobis</i> in de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie	8
3.	Het leven van Melchior Leydekker	20
4.	Melchior Leydekker en de zekerheid van geloof	25
5.	Analyse en vergelijking van de visie van Melchior Leydekker op de zekerheid van het geloof	49
6.	Doordenking van de verhouding tussen de zekerheid van het geloof <i>extra nos</i> en <i>in nobis</i>	75
7.	Conclusie	79
8.	Bibliografie	82

1. Inleiding

De zekerheid van het geloof is een onderwerp dat veel christenen bezighoudt. Een waar geloof is immers noodzakelijk voor de verlossing en de eeuwige zaligheid. Daarentegen heeft het ontbreken van het geloof ernstige gevolgen, want zonder waar geloof worden de zonden niet vergeven en blijft de eeuwige straf op iemand rusten. Daarom vragen veel christenen zich af hoe ze zeker kunnen weten dat hun geloof echt is. Ligt de zekerheid in ervaringen en kenmerken binnen henzelf, of moeten ze zich richten op Christus en de beloften van het evangelie buiten henzelf? Deze vraag vormt de kern van de scriptie: ligt de zekerheid van het geloof *extra nos* (buiten ons) of *in nobis* (in ons)?

Wanneer de zekerheid van het geloof primair *extra nos* wordt gezocht, ligt de focus op Christus, op het Woord van God en op de beloften van het Evangelie. De zekerheid is dan niet afhankelijk van wat wij in onszelf ervaren, maar wordt gevonden in de objectieve waarheid van het evangelie. Woord en Geest worden dan nauw op elkaar betrokken. Het Woord van God en de belofte van verlossing in Christus worden door christenen betrouwbaar en waar geacht. Dit betekent dat een gelovige zekerheid kan vinden door te rusten op het Woord en de beloften, ongeacht zijn innerlijke gevoelens of ervaringen.

Wanneer de zekerheid van het geloof voornamelijk *in nobis* wordt gezocht, verschuift de nadruk naar wat er in de gelovige gebeurt. De focus ligt dan op de werking van de Heilige Geest in het hart en op de ervaring van het geloof. In dit geval kan iemand pas zekerheid krijgen wanneer hij merkt dat het Woord concreet in zijn leven wordt toegepast en effect heeft. Het kan zorgen voor een zoektocht naar kenmerken van geloof. Door te zien of bepaalde geloofskenners aanwezig zijn, zoals heiligmaking, liefde tot God en afkeer van zonde, kan iemand concluderen dat hij een waar geloof heeft. Het zorgt ervoor dat de zekerheid van het geloof uiteindelijk gebaseerd is op ervaringen en kenmerken van de gelovige.

De keuze tussen de focus op zekerheid *extra nos* of zekerheid *in nobis* heeft belangrijke gevolgen. Een te sterke nadruk op *extra nos* kan ertoe leiden dat iemand meent gelovig te zijn, omdat hij de beloften van het Evangelie op zichzelf toepast, zonder werkelijk geloof te hebben. Dit kan een valse zekerheid geven. Een te sterke focus op *in nobis* kan juist leiden tot voortdurende onzekerheid. Hoe kan iemand ooit volledig zeker zijn van zijn geloof als die zekerheid afhankelijk is van veranderlijke ervaringen? Zelfs als iemand zich op een bepaald moment verzekerd voelt, kan die zekerheid gemakkelijk weer verdwijnen. Bovendien kunnen er hoge eisen worden gesteld aan wat *in nobis* ervaren moet worden, waardoor slechts weinig mensen tot zekerheid van het geloof komen.

Vragen over het geloof en de zekerheid van het geloof houden christenen al eeuwen bezig. Met name in de gereformeerde orthodoxie (16^e – 18^e eeuw) is het een belangrijk thema geweest. Er zijn al verschillende studies gedaan naar de zekerheid van het geloof in de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie. Cornelis Graafland

(1928-2004) heeft een studie gedaan naar dit onderwerp.¹ Het is een gedegen studie, waarin hij de ontwikkelingen in de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie rondom het thema zekerheid van het geloof beschrijft. Een nadeel van deze studie is dat hij de reformatoren en met name Calvijn als maatstaf neemt en alle latere theologen die daar te veel van afwijken negatief beoordeelt. Hij is met name negatief over theologen uit de middellate gereformeerde orthodoxie (1650-1800), aangezien zij volgens Graafland veel afwijken van de theologie van Calvijn.

Joel Robert Beeke (1952-) heeft een vergelijkbare studie gedaan naar de zekerheid van het geloof. Hij bestudeert minder theologen en beargumenteert dat de theologen na Calvijn op een vergelijkbare manier over de zekerheid van het geloof spreken. Daarmee beoordeelt hij de ontwikkelingen in de gereformeerde orthodoxie positiever dan Graafland.² Bij zowel Graafland als Beeke ligt bij de studie naar de zekerheid van het geloof niet de focus op de verhouding tussen zekerheid *extra nos* en zekerheid *in nobis*, terwijl dat wel een belangrijk onderwerp is voor de zekerheid van het geloof. Bovendien zouden de studies naar die theologen diepgaander kunnen zijn. Als laatste nemen zij niet of beperkt de theologische context mee waarin deze theologen leefden.

Om wat toe te voegen aan het debat over de zekerheid van het geloof zal er in deze scriptie een dieptestudie worden gedaan naar één theoloog. Daarbij zal de context worden meegenomen waarin deze theoloog leeft. Bovendien zal een groot deel van zijn theologie worden meegenomen om zo een goed beeld te krijgen van hoe die theoloog de zekerheid van het geloof ziet. Daarbij zal de focus liggen op de vraag hoe zekerheid *extra nos* en zekerheid *in nobis* zich tot elkaar verhouden.

Bij de keuze voor een geschikte theoloog spelen de volgende overwegingen een rol. Aangezien de visie tussen Graafland en Beeke over de ontwikkelingen in de gereformeerde orthodoxie verschilt en dat verschil het meest duidelijk wordt in hun visies op de middellate gereformeerde orthodoxie, is het interessant om een theoloog te bestuderen uit de middellate gereformeerde orthodoxie. Bovendien zijn er veel theologische ontwikkelingen en uitwerkingen van standpunten geweest in de gereformeerde orthodoxie, waardoor de visie op zekerheid van het geloof verfijnder zou kunnen zijn in de middellate gereformeerde orthodoxie dan in de Reformatie of het begin van de gereformeerde orthodoxie. Ook heeft het de voorkeur dat deze theoloog nog niet bestudeerd is door Beeke, Graafland of iemand anders als het gaat over de zekerheid van het geloof. Een dergelijke studie heeft ook meerwaarde voor de dogmageschiedenis. Als laatste is het waardevol om een theoloog te bestuderen die in zijn eigen tijd bekend was, maar tegenwoordig minder aandacht krijgt. Veel theologen die vandaag de dag nog bekend zijn, worden vaak besproken omdat zij als ijkpunt dienen of vanwege hun afwijkende standpunten en polemische invloed. Door een figuur te kiezen die voluit in de

¹ C. Graafland, *De Zekerheid van het Geloof: Een Onderzoek naar de Geloofsbeschouwing van Enige Vertegenwoordigers van Reformatie en Nadere Reformatie* (H. Veenman & Zonen N.V, 1961).

² J. R. Beeke, *The Quest for Full Assurance: The Legacy of Calvin and His Successors* (Banner of Truth, 1999).

gereformeerde orthodoxie stond en niet primair bekend is vanwege controversiële inzichten, ontstaat wellicht een representatiever beeld van de theologische hoofdontwikkelingen binnen deze traditie.

Een theoloog die aan al deze voorwaarden voldoet, is Melchior Leydekker (1642-1721). Leydekker gaf les aan de theologische universiteit van Utrecht en was in zijn tijd een gewaardeerd theoloog. Hij behoort tot de “systematische schrijvers” die dogmatische en wetenschappelijke werken hebben geschreven.³ Zijn theologie gaat terug op de Reformatie, maar hij baseert zich ook op theologen voor de Reformatie en theologen uit de gereformeerde orthodoxie.⁴ Hij is bovendien een theoloog van de Nadere Reformatie.⁵ Hij is in de huidige tijd niet zo bekend, maar omdat hij in zijn tijd als hoogleraar een vooraanstaande positie bekleedde, kan er vanuit worden gegaan dat hij in zijn tijd een stuk bekender was. Er zijn inmiddels verschillende studies geweest naar zijn visie op de godsleer, de uitverkiezing en de verhouding tussen menselijke en goddelijke wil, maar er is slechts beperkt studie gedaan naar zijn visie op de zekerheid van geloof.⁶

Probleemstelling en onderzoeksdoel

De zekerheid van het geloof ligt *extra nos* in het Woord, de evangeliebelofte en Christus. De nadruk op het *extra nos* zorgt voor een vaste zekerheid, waardoor het voor gelovigen vanzelfsprekend is om zeker te zijn van hun zaligheid. De zaligheid geldt echter alleen voor mensen met een waar geloof, waardoor mensen onterecht zeker kunnen zijn van hun geloof. Om vast te stellen of iemand een waar geloof heeft, kan ook gewezen worden op de innerlijke ervaring en de waarneembare kenmerken van het geloof. De focus ligt dan op het *in nobis*. Het nadeel hiervan is dat slechts weinig gelovigen zekerheid verkrijgen en dat deze zekerheid bovendien sterk kan fluctueren. Daarom rijst de vraag wat een goede verhouding is tussen de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis*, zodat mensen niet onterecht zeker zijn van hun geloof, maar dat mensen in het geval van een waar geloof wel over vaste zekerheid beschikken.

Het doel van dit onderzoek is om te analyseren hoe Melchior Leydekker over dit onderwerp dacht en om met behulp van Leydekker en secundaire literatuur lijnen te trekken die mogelijk inzicht geven in een evenwichtige verhouding tussen de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis*.

³ W. J. van Asselt, ‘Leydekker (Leydecker, Leidekker), Melchior’, in *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme*, onder redactie van J. van den Berg et al. (Kok ten Have, 1998), 4:306; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 165.

⁴ Hoek P. C., ‘Melchior Leydecker (1642-1721): Reformed Scholasticism of a Catholic Character in Calvin’s footsteps’, *Church History and Religious Culture* 91, nr. 1-2 (2011): 193-201.

⁵ P. C. Hoek, ‘Melchior Leydecker (1642-1721): Een Onderzoek naar de Structuur van de Theologie van een Gereformeerd Scholasticus’ (Dissertatie, Vrije Universiteit Amsterdam, 2013), 67-70.

⁶ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’; J. M. Bac, *Perfect Will Theology: Divine Agency in Reformed Scholasticism as Against Suárez, Episcopius, Descartes, and Spinoza*, onder redactie van W. Janse, Brill’s Series in Church History; Vol. 42 (Brill, 2010).

Relevantie

De relevantie van dit onderzoek is meervoudig. Ten eerste is er nog weinig onderzoek gedaan naar de visie op de zekerheid van het geloof bij Melchior Leydekker. Daarom is het voor de theologiegeschiedenis van belang om te weten hoe hij over dit onderwerp dacht. Ten tweede wordt in verschillende eerdere onderzoeken de visie van Calvijn als norm gebruikt voor het beoordelen van andere theologen, waarbij afwijkende opvattingen snel als minder bijbels worden gekwalificeerd. In het bijzonder lijken theologen uit de middellate gereformeerde orthodoxie hierbij regelmatig kritisch te worden beoordeeld.⁷ De vraag is of daarmee recht is gedaan aan de middellate gereformeerde orthodoxie, met de theologische en maatschappelijke uitdagingen die in die tijd aanwezig waren. Daarom zal Leydekker vergeleken worden met stromingen waar hij mee te maken had en met theologen uit de brede gereformeerde orthodoxie. Een ander doel is om aan de hand van visies van Melchior Leydekker, andere christelijke stromingen uit zijn tijd en uit de brede gereformeerde orthodoxie inzichten te verkrijgen die kunnen bijdragen aan een evenwichtige benadering van de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis*.

Hoofd- en deelvragen

Hoofdvraag: Wat is de verhouding tussen de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis* bij Melchior Leydekker?

Deelvragen:

1. Welke onderwerpen en discussies zijn belangrijk als het gaat over de verhouding van de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis*?
2. Wat is de visie van Melchior Leydekker op de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis*?
3. Hoe verhoudt Melchior Leydekkers visie op de zekerheid van het geloof zich tot andere stromingen waar hij mee te maken had, tot theologen uit de Reformatie en tot theologen uit de gereformeerde orthodoxie?
4. Hoe kan de verhouding tussen de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis* worden doordacht in het licht van Leydekkers visie op dit onderwerp?

Opzet scriptie

De opzet van deze scriptie is als volgt. In Hoofdstuk 2 zal beschreven worden welke onderwerpen en discussies in de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie belangrijk zijn als het gaat over de zekerheid van het geloof. Daarbij zijn met name de boeken van Graafland en Beeke belangrijk.⁸ Ook zal een paper van Willem van 't

⁷ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*.

W. van 't. Spijker, *De Verzegeling met de Heilige Geest: Over Verzegeling en Zekerheid van het Geloof* (De Groot Goudriaan, 1991).

⁸ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*; Beeke, *The Quest for Assurance*.

Spijker (1926-2021) bestudeerd worden.⁹ Beperkt zal de studie van Chun Tse en Robert Letham (1947-) meegenomen worden.¹⁰ Vanwege de belangrijke toevoeging die Keith Stanglin heeft in het debat over de zekerheid van het geloof, zal ook zijn studie meegenomen worden, hoewel hij het arminiaanse standpunt beschrijft.¹¹ Aan het eind van Hoofdstuk 2 zal op basis van de literatuurstudie in kaart worden gebracht wat zekerheid *extra nos* en zekerheid *in nobis* inhoudt. Die definitiestelling dient vervolgens als leidraad voor de opbouw van de volgende hoofdstukken.

In Hoofdstuk 3 wordt de biografie van Melchior Leydekker weergegeven. Vervolgens zullen de belangrijkste stromingen waartegen hij ageert beschreven worden, waarbij uiteengezet wordt hoe deze stromingen denken over de zekerheid van het geloof. De boeken van Leydekker, die in deze scriptie behandeld worden, zullen in dit hoofdstuk geïntroduceerd worden. Daarbij zal voornamelijk naar de inleiding van deze boeken gekeken worden.

In Hoofdstuk 4 zal de visie van Melchior Leydekker op de zekerheid van het geloof behandeld worden. De basis voor het bestuderen van Leydekker is zijn boek *De Verborgentheid des Geloofs* (1700).¹² Het is een Nederlandse uitwerking die hij zelf heeft gemaakt van zijn eerder verschenen *Synopsis* (1684), waarin hij heel de christelijke leer beschrijft.¹³ Ook andere boeken van Leydekker zullen bestudeerd worden, zoals *Demonstratio Evangelica* (1684), *Den Raed des Vredes* (1675), *De Goddelykheid en Waarheid* (1692) en *De Heerlykheid des Euangeliums* (1706).¹⁴ De keuze voor deze boeken is op een aantal overwegingen gebaseerd. Ten eerste zijn deze werken allen in het Nederlands geschreven en niet in het Latijn, waardoor deze werken in hun oorspronkelijke taal gelezen kunnen worden. Bovendien zijn *De Verborgentheid des Geloofs*, *Demonstratio Evangelica* en *Den Raed des Vredes* belangrijke systematische werken van Leydekker.¹⁵ Leydekker heeft wel meer systematische werken geschreven, maar het is niet haalbaar om in deze scriptie al

⁹ W. van 't. Spijker, "'Extra Nos" and "in Nobis" by Calvin in a Pneumatological Light', in *Calvin and the Holy Spirit: Papers and Responses Presented at the Sixth Colloquium on Calvin & Calvin Studies, Sponsored by the Calvin Studies Society, Held at the Calvin Theological Seminary, Grand Rapids, Michigan, on May 6 and 7, 1987*, onder redactie van P. De Klerk (Calvin Studies Society, 1989).

¹⁰ C. Tse, *The Marrow of Certainty: Thomas Boston's Theology of Assurance*, onder redactie van H. J. Selderhuis et al., vol. 77, Reformed historical theology; Reformed historical theology (Vandenhoeck & Ruprecht, 2023); R. Letham, 'Saving Faith and Assurance in Reformed Theology: Zwingli to the Synod of Dort' (Dissertatie, University of Aberdeen, 1979).

¹¹ K. D. Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation: The Context, Roots, and Shape of the Leiden Debate, 1603-1609*, onder redactie van W. Janse, vol. 27, Brill's Series in Church History (Brill, 2007).

¹² M. Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs Eenmaal den Heiligen Overgelevert* (Adrianus van Dyk, 1700).

¹³ M. Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae, Libris VII. Comprehensa, qua Fides Reformata Accuratâ Synthesi Exponitur & Demonstratur, Errores Refutatur, Solitaque Theologorum Methodus Exornatur* (Rudolphi à Zyll, 1689).

¹⁴ M. Leydekker, *Demonstratio Evangelica, Dat is, de Evangelische Waerheyd van de Gereformeerde Godsdienst, Betoont tot Overtuyginge der Afgedwaalde, Onderwijsinge der Wankelmoedige, Verseeckeringe der Stercke, in dese Duystere Dagen* (Willem Clerck, 1684); M. Leydekker, *Den Raed des Vredes, En de Oeconomie of Bedeelinghe der Genade door de Goddelijcke Dryeenigheyt, in de Uytvoeringe der Zaligheyt aller Uytverkorene, Bysonderlijck onder het Oude Testament* (Gerardus Borstius, 1675); M. Leydekker, *De Goddelykheid en Waarheid der H. Schriften, Te Gelijk van de Christelijcke Godsdienst, Verdedigd, Tegen de Betooverde Weereld van D. Balthazar Bekker* (Ottho de Vries, 1692); M. Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums, in de Gerechtigheyt van Jezus Christus, Vertoont van Paulus in den Brief aan de Romeinen, Opgeheldert, Verdedigt en tot Godvrugtigheyt Toegepast* (Engelbertus Solmans, 1706).

¹⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*; Leydekker, *Demonstratio Evangelica*; Leydekker, *Den Raed des Vredes*; Hoek, 'Melchior Leydekker: Een Onderzoek', 77.

zijn werken te bestuderen. Het boek *De Heerlykheid des Euangeliums* is een uitwerking van preken over Rom. 3. Het is voor deze scriptie interessant om ook Leydekkers preken mee te nemen, om te zien hoe Leydekker in de praktijk over het geloof en de zekerheid van het geloof spreekt. Het boek *De Goddelykheid en Waarheid* is een vertaling die Leydekker zelf heeft gemaakt van het boek *Dissertatio Historico*.¹⁶ Het is geschreven tegen het cartesianisme en met name tegen Balthasar Bekker (1634-1698). Eerst was er een niet-geautoriseerde vertaling op de markt gekomen. Leydekker was daar ontstemd over en daarom heeft hij zelf het boek vertaald en uitgebracht.¹⁷ In dit hoofdstuk zal Leydekkers theologie zo accuraat mogelijk worden weergegeven met een enkele analyse. In de conclusie zal beschreven worden hoe Leydekkers visie op de zekerheid van het geloof *extra nos* zich verhoudt tot de zekerheid *in nobis*.

In Hoofdstuk 5 zal Leydekkers visie verder geanalyseerd worden, waarbij de Reformatie, de gereformeerde orthodoxie en andere stromingen zullen worden meegenomen. De stromingen waar Leydekker mee te maken had, zijn het arminianisme, het socinianisme, het cartesianisme en het rooms-katholicisme. Van de Reformatie zal met name Johannes Calvijn (1509-1564) worden bestudeerd en van de gereformeerde orthodoxie zal hoofdzakelijk Theodore Beza (1519-1605), Casper Olevianus (1536-1587), Zacharias Ursinus (1534-1583), Hieronymus Zanchius (1516-1590), Franciscus Gomarus (1563-1641) en Gisbertus Voetius (1589-1676) worden bestudeerd. Aangezien het te veel is om alle primaire literatuur van theologen uit de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie te bestuderen, zal gebruikgemaakt worden van de secundaire literatuur die ook bestudeerd is in Hoofdstuk 2. Bovendien zal deze vergelijking niet uitputtend zijn, aangezien de scriptie dan te lang zou worden.

In Hoofdstuk 6 wordt de verhouding tussen de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis* verder doordacht aan de hand van Leydekkers visie op dit onderwerp. Daarbij zal ik vooral mijn eigen mening weergeven. Hoofdstuk 7 bevat de conclusie van deze scriptie.

¹⁶ Leydekker, *De Goddelykheid en Waarheid der H. Schriften*; M. Leydekker, *Dissertatio Historico-Theologica de Vulgato Nuper Celeb. D. Beckeri Volumine et Scriptura rum Auctoritate et Veritate pro Christiana Religione Apologetica de Vulgato Nuper Cl. Bekkeri Volumine, et Auctoritate ac Veritate, pro Christiana Religione Apologetica* (Apud Viduam Guiljelmi Clerck, 1692).

¹⁷ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 74.

2. Verhouding zekerheid *extra nos* en *in nobis* in de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie

Om de verhouding tussen de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis* te onderzoeken bij Leydekker, zal eerst een literatuurstudie worden uitgevoerd. Daarbij wordt aan de hand van secundaire literatuur onderzocht hoe theologen uit de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie dachten over de zekerheid van het geloof. Eerst wordt beschreven hoe de reformatoren, met name Calvijn, deze zekerheid benaderden. Vervolgens komt de brede gereformeerde orthodoxie aan bod, waarbij blijkt dat verschillende schrijvers deze traditie op uiteenlopende wijze waarderen. Ook zal een studie naar de zekerheid van het geloof binnen het arminianisme worden meegenomen. Ten slotte wordt op basis van de literatuurstudie een opzet gepresenteerd voor het onderzoek naar Leydekker. Hierbij worden de begrippen *extra nos* en *in nobis* gedefinieerd en wordt beschreven welke onderwerpen van belang zijn voor de studie naar de zekerheid van het geloof bij Leydekker.

Reformatoren

Zekerheid van het geloof kan niet los gezien worden van het geloof zelf. Laten we beginnen met wat de reformatoren over het geloof zeggen. Volgens velen, zoals Graafland en Van 't Spijker, zijn de visies van Calvijn en Maarten Luther (1483-1546) belangrijk, aangezien zij een evenwichtige visie op het geloof hadden. Graafland schrijft bij Calvijn dat geloven een zekere kennis is van Gods goedgunstigheid naar ons. Kennis hoort bij het wezen van het geloof, maar is onlosmakelijk verbonden met de wil. Daarom hoort vertrouwen ook bij het wezen van het geloof, alhoewel kennen voorafgaat aan vertrouwen. Het voorwerp van het geloof is het hele Woord en specifiek de Evangeliebeloften. Daarbij richt kennis zich op de objectieve zekerheid van de verlossing, terwijl vertrouwen zich richt op de subjectieve zekerheid.¹

Volgens Calvijn hoort zekerheid bij het wezen van geloof. Altijd hoort bij het geloof het vertrouwen dat God genadig is jegens de gelovige. Twijfelen aan de eigen zaligheid of aan het vertrouwen van Gods goedgunstigheid hoort dus niet bij het geloof. Het geloof kan wel aangevochten worden, maar zal nooit dat vertrouwen kwijtraken. De functie van de Geest is dat Hij overtuigt van de goddelijkheid en van de inhoud van de Schrift. De zorgt dat het objectieve Woord subjectief gaat leven. Daarbij zijn Woord en Geest niet te scheiden.²

Alhoewel zekerheid volgens Calvijn hoort bij de essentie van het geloof, toch betekent dat volgens Beeke niet dat alleen gelovigen met absolute zekerheid zalig worden. Calvijn schrijft dat de ervaring anders kan zijn dan de definitie van geloof. In de ervaring kan je twijfelen of je wel echt gelovig bent, vooral als je op jezelf en je zonden ziet. Daarnaast staat vlees tegenover geest, ofwel de oude mens ten opzichte van de nieuwe mens. In de geest is er volledige zekerheid van het geloof. Als het vlees opspeelt, kan er ongeloof komen. Als laatste is

¹ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 18-29, 44-46.

² Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 29-44.

er onderscheid tussen de kiem van geloof en het bewustzijn van geloof. Als een gelovige de kiem van het geloof heeft, is er in essentie volle geloofszekerheid. Het bewustzijn van het geloof kan echter zwak zijn, waardoor iemand niet altijd deze zekerheid ziet.³

Hoe zijn we volgens Calvijn zeker van onze verkiezing? Door in de eerste plaats te beginnen met Christus, met het Woord en de objectieve roeping. Ten tweede is het geloof als subjectieve pool ook belangrijk voor de zekerheid van onze uitverkiezing. Het geloof is het aanvaarden van het Woord en van Christus. Ten derde verkrijgt iemand zekerheid door te reflecteren op zijn werken. Dat reflecteren is wel van ondergeschikt belang ten opzichte van het geloof en het Woord. Het vertrouwen op God en Zijn Woord, ondanks alle verzoeken, is het belangrijkste kenmerk van geloof.⁴

Zekerheid van het geloof volgens Van 't Spijker

Van 't Spijker schrijft over de verhouding tussen de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis* bij Calvijn. *Extra nos* wordt Christus' gerechtigheid toegerekend aan een zondaar, zonder enige gerechtigheid van de zondaar zelf. Het *extra nos* moet echter wel *in nobis* worden. Het is een lege Christus als de verlossing alleen in het verleden is gebeurd bij Christus' kruisdood. Dan zou namelijk de toepassing van de Heilige Geest niet nodig zijn. De Heilige Geest zorgt voor de vereniging met Christus. Christus *extra nos* krijgt door de Heilige Geest betekenis *in nobis*. De mededeling van Christus aan de gelovige is noodzakelijk. Dat gebeurt niet bij alle hoorders van het Evangelie omdat het afhankelijk is van de verborgen werking van de Heilige Geest.⁵

Over de verlossing kan dus zowel *extra nos* als *in nobis* gesproken worden. Zo kan er ook over de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis* gesproken worden. De zekerheid van de verlossing ligt *extra nos*. Als Calvijn spreekt over zekerheid van de rechtvaardiging, dan wijst hij ook op het *extra nos*. Christus komt in de belofte naar ons toe. De rechtvaardigheid van Christus wordt een zondaar toegerekend. Daarom wordt een zondaar in Christus rechtvaardig gerekend voor God. De oorzaak en de grond van deze rechtvaardigmaking ligt volledig buiten een zondaar.⁶

De verlossing vindt echter ook *in nobis* plaats. Volgens Calvijn is het bij aanvechting een troost dat Christus in ons woont. De zekerheid van onze verlossing ligt in Christus, die in ons woont. De zekerheid van de belofte bij Calvijn ligt daarom niet alleen *extra nos*, maar ook *in nobis*, omdat het ligt in de vereniging met Christus. De zekerheid van het geloof ligt dus zowel *extra nos* als *in nobis*, maar *in nobis* dan wel *extra nos* in Christus. Deze zekerheid is niet alleen iets rationeels, maar ook iets dat ervaren wordt.⁷

³ Beeke, 36-65.

⁴ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 46-51.

⁵ Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 39-40, 44-46.

⁶ Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 40.

⁷ Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 44-46.

Bij Luther hangt het *extra nos* samen met het feit dat er in ons niets is wat genade kan bewerkstelligen. Er is geen natuurlijke *dispositio ad gratiam*. We worden van onszelf afgewezen op Christus. Eigen werken, moraliteit of een mystieke ervaring zorgen niet voor de verlossing. De verlossing ligt buiten ons, maar gaat niet buiten ons om. Door geloof krijgen we deel aan die verlossing. Het zorgt *in nobis* voor een verandering. Christus, die *in nobis* gaat wonen. Bij Luther is dit een belangrijk thema. Het geloven in Christus *extra nos*, leidt tot de inwoning van Christus *in nobis*. Er vindt een blijde ruil plaats, waarbij Christus' gerechtigheid aan de gelovige wordt toegerekend. Uiteindelijk ligt bij Luther de zekerheid *extra nos*, in de belofte van het Evangelie en in Christus.⁸

In het geheel van de paper van Van 't Spijker vallen onder *extra nos* de begrippen 'Christus buiten ons', 'de beloften', 'het Woord' en 'geen eigen werken'. Gevaar bij *extra nos* zonder *in nobis* is een soort objectieve Christus, waarbij Christus van je gescheiden blijft. *In nobis* zijn de categorieën 'werk van de Heilige Geest', 'Christus in ons' en 'ervaring (*experientia*)' belangrijk. Geloofszekerheid *in nobis* is volgens Van 't Spijker verkeerd als het mystiek wordt. Daarnaast is een gevaar dat Woord en Geest van elkaar gescheiden worden. Als laatste is het volgens Van 't Spijker problematisch als er een fysieke/mystieke vermenging tussen Christus en de gelovige plaatsvindt. Al deze termen zullen ook in deze scriptie verbonden worden met het *in nobis* of *extra nos* van de zekerheid van het geloof.⁹

Gereformeerde orthodoxie volgens Graafland

Volgens Graafland is de gereformeerde orthodoxie steeds meer nadruk gaan leggen op het *in nobis* van het geloof, waarbij de gezonde verhouding tussen *extra nos* en *in nobis* zoekraakt. Dat begint bij Beza. Bij Beza wordt kennis veel lager ingeschat dan bij Calvijn. De duivelen hebben ook kennis. Het wezen van het geloof ligt in de wil in plaats van verstand en wil. De roeping is ook minder serieus geworden, want iemand mag het Woord op zichzelf toepassen op voorwaarde van geloof en het geloof is weer afhankelijk van de uitverkiezing.¹⁰

De zekerheid van het geloof hangt af van de heiligmaking. Bovendien hangt het af van het getuigenis van de Geest, die duidelijk gevoeld kan worden en het geweten bemoedigt. Zekerheid hoort daarom niet bij het wezen van geloof en ook niet in de belofte en in het Woord. Het geloof dat zich richt op het objectieve wordt door Beza vervangen door de subjectieve uitwerkingen zoals heiligmaking en ervaringen van de Geest. De grond van zekerheid ligt in dat geval bij de mens.¹¹

Bij Beza wordt het getuigenis van de Geest niet verbonden met de waarheid van de gehele Bijbel, maar het dient alleen tot verzekering van het geloof. De Geest is niet meer de bewerker van het geloof, maar een werking

⁸ Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 39-42.

⁹ Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 39-62.

¹⁰ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 62-67.

¹¹ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 67-71.

van het geloof die zekerheid geeft. Het getuigenis van de Geest zorgt er niet voor dat iemand naar Christus en het Woord gaat om zekerheid te krijgen, maar dat iemand op basis van innerlijke werkingen concludeert dat er geloof aanwezig is. Hiermee verlaat Beza Calvijn, want bij Calvijn wordt het getuigenis van het Woord nauw betrokken op het getuigenis van de Geest. Bovendien komt volgens Calvijn het geloof tot stand door het getuigenis van Woord en Geest.¹²

Zanchius heeft dezelfde definitie van het geloof als Calvijn. Hoe ben je vervolgens zeker van de verkiezing? Door te kijken naar de oorzaken van het heil, namelijk Christus, het Woord als *causa instrumentalis* en de Geest als *causa efficiens*. Ook achteraf kan zekerheid van onze uitverkiezing verkregen worden, namelijk door het waarnemen van de werkingen die bij het geloof horen. Het getuigenis van de Geest wordt dus nauw betrokken op het geloof zelf en is daarmee meer in de lijn van Calvijn. Toch is het verschil met Calvijn dat Zanchius hier twee verschillende oorzaken benoemt. Daarmee verzwakt het beloftekarakter. Het Woord heeft niet meer de belangrijkste plaats, maar de Geest.¹³ Zo verschuift weer de nadruk van de zekerheid van het geloof *extra nos* naar *in nobis*.

Volgens Gomarus zijn geloof en vertrouwen gescheiden. Het wezen van het geloof ligt in kennen en toestemmen. Kennen gaat over kennis hebben van de waarheid van de Bijbel. Vertrouwen volgt op het geloof, waardoor wij vertrouwen dat de zonden vergeven zijn. Iedereen wordt verplicht te geloven in het Evangelie, maar niet iedereen wordt verplicht te geloven dat de zonden vergeven zijn. De belofte is algemeen en wordt pas persoonlijk als iemand overtuigd wordt in het geweten dat hij een waar geloof heeft. Naast het Evangelie is het subjectieve geweten nodig.

De belofte mag niet zomaar aanvaard worden, maar er is een sluitrede nodig om tot die aanvaarding te komen. De sluitrede houdt in dat het geweten beseft dat het een waar geloof heeft en daarom mag het de belofte op zichzelf toepassen. Hoe weet je of je een waar geloof hebt? Door kennis die overeenkomt met historisch geloof en allerlei kenmerken voorafgaand en volgend op het geloof. Alleen als je aan die kenmerken voldoet, mag je de beloften op jezelf toepassen.¹⁴ Het toepassen van *extra nos* op jezelf wordt zo sterk geconditioneerd door de ervaringen *in nobis*.

Graafland gaat nog veel andere theologen af, zoals Olevianus, Ursinus, William Perkins (1558-1602), Guilielmus Amesius (1576-1633), Voetius, Johannes Coccejus (1603-1669), Hermann Witsius (1636-1708), Jean Taffin (1529-1602), Willem Teellinck (1579-1629), Johannes Teellinck (1623-1674), Jacobus Koelman (1631-1695), Wilhelmus à Brakel (1635-1711), Antonius Driessen (1684-1748), Theodorus Van Thuyne (1679-1742), Alexander Comrie (1706-1774), Johannes Conradus Appelius (1715-1798) en Theodorus van der Groe (1705-1784).¹⁵ De meesten verliezen het *extra nos*-karakter van de zekerheid van het geloof uit het

¹² Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 71-72.

¹³ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 75-85.

¹⁴ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 85-98.

¹⁵ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 102-245.

oog. Dat komt door de gerichtheid van het geloof op Christus alleen in plaats van het volledige Woord, de gerichtheid op werkingen van de Geest in plaats van op de beloften van het Evangelie, een gerichtheid op de kenmerken en een nadruk op de *habitus*.¹⁶ Als laatste komt het door het wezen van het geloof te definiëren als hongeren en dorsten.¹⁷

Zo wijken theologen van de gereformeerde orthodoxie in meer of mindere mate af van de visie van de reformatoren op de zekerheid van het geloof. De nadruk op het *extra nos* van de zekerheid van het geloof wordt ingeruild voor de nadruk op het *in nobis*.¹⁸ Deze onderwerpen zullen we in het verdere verloop van deze scriptie ook gebruiken om te evalueren of een theoloog de nadruk legt op het *in nobis* of *extra nos* van de zekerheid van het geloof.

Gereformeerde orthodoxie volgens Beeke

In tegenstelling tot Graafland legt Beeke meer de nadruk op de continuïteit tussen de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie. Hij legt dan ook niet de nadruk op de verschillen, maar beschrijft in positieve zin hoe verschillende terminologie gebruikt werd om de relatie tussen geloof en zekerheid te duiden. “Their labor produced a rich technical vocabulary that distinguished between assurance of faith and assurance of sense; direct (*actus directus*) and reflexive (*actus reflexus*) acts of faith; assurance of the uprightness of faith and of adoption; practical (*sylogismus practicus*) and mystical (*sylogismus mysticus*) syllogisms; the principle (*habitus*) and act (*actus*) of faith; objective and subjective assurance; assurance of faith, understanding, and hope; discursive and intuitive assurance; immediate and mediate witness in assurance; and the being and well-being of faith.”¹⁹ Al deze termen en de wijze waarop ze werden uitgelegd, tonen volgens Beeke aan dat het calvinisme "kwantitatief verder gaat, maar kwalitatief niet in strijd is met dat van Calvijn".²⁰

Een paar termen zullen wat uitgebreider worden behandeld. De definitie bij Beeke van zekerheid is “undoubted certainty that a person belongs to Christ, possesses His saving grace, and will ultimately enjoy everlasting salvation”.²¹ Volgens theologen zoals Luther en Calvijn hoort zekerheid bij het wezen van het geloof.²² Alhoewel zekerheid bij het wezen van het geloof hoort, is het volgens Beeke nog niet zo dat alleen gelovigen met absolute zekerheid zalig worden. Bij Calvijn zagen we al hoe Beeke beschrijft dat, ondanks de zekerheid die bij het geloof hoort, er toch twijfel kan bestaan in het gevoel.²³ Beeke citeert Calvijn: “The

¹⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 64, 136-37, 151-52, 185.

¹⁷ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 200-216.

¹⁸ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*.

¹⁹ J. R. Beeke, *Understanding Assurance*, Banner of Truth, 2017, https://banneroftruth.org/us/resources/articles/2017/understanding-assurance/?srsltid=AfmBOopntrcbz0lRYl_Y3riC_XnvFoo3ctY8GEtBfJI8ieWQVhn2-dwr.

²⁰ Beeke, *The Quest for Assurance*, 3-4.

²¹ Beeke, *The Quest for Assurance*, 5.

²² Beeke, *The Quest for Assurance*, 19-21, 39-41.

²³ Beeke, 36-65.

smallest germ of faith contains assurance in its essence, even when the believer is not always able to grasp this assurance due to a weak consciousness of his faith.”²⁴

Veel puriteinen rond 1640 beschouwden zekerheid als iets wat bij het welwezen van het geloof hoort. Volgens hen is zekerheid een vrucht van het geloof. Dit betekent dat iemand pastoraal gezien vertroost kan worden op basis van de kiem van het geloof.²⁵ Toch is er, hoe klein het geloof ook is, altijd een zekere mate van zekerheid aanwezig: “The germ of assurance is implicit in the reference to faith.”²⁶ Deze zekerheid moet echter groeien naar een volledige verzekerdheid.²⁷ Zowel Calvijn als de calvinisten stellen dus dat zelfs bij de kleinste kiem van geloof al een zekere mate van zekerheid hoort. Beeke brengt beide opvattingen samen met de volgende conclusie: “Despite varying emphases, Calvin and the Calvinists agreed that assurance may be possessed without always being known.”²⁸

Daarnaast is in de gereformeerde orthodoxie het onderscheid tussen de *actus directus* en *actus reflexus* belangrijk. De *actus directus* is de directe daad van het geloof. Het geloof richt zich op Christus, op Zijn verzoeningswerk en op de Evangeliebeloften. De *actus reflexus* reflecteert op de *actus directus*. Is het wel een waar geloof? De *actus directus* richt zich op Christus. Het richt zich op het objectieve: Christus *extra nos*. De *actus reflexus* gebeurt *in nobis* en is subjectief. Het probeert door bepaalde kenmerken in onszelf te ontdekken of we een waar geloof hebben. Het gaat dan om “geloven dat je gelooft”. Het object van de *actus reflexus* is dus het geloof.²⁹

Bij de *actus reflexus* horen drie categorieën, namelijk de *sylogismus practicus*, *sylogismus mysticus* en het onmiddellijke getuigenis van de Heilige Geest. Het praktisch syllogisme gaat als volgt:

Major premise: According to Scripture, only those who possess saving faith will receive the Spirit’s testimony that their lives manifest fruits of sanctification and good works.

Minor premise: I cannot deny that by the grace of God I have received the Spirit’s testimony that I manifest fruits of sanctification and good works.

Conclusion: I am a partaker of saving faith.³⁰

Bij het praktisch syllogisme horen kenmerken zoals kennis, christelijke levenswandel, geduld en liefde.³¹ Het mystieke syllogisme luidt:

²⁴ Beeke, *The Quest for Assurance*, 51.

²⁵ Beeke, *The Quest for Assurance*, 113-18, 147-50.

²⁶ Beeke, *The Quest for Assurance*, 147.

²⁷ Beeke, *The Quest for Assurance*, 113-18, 147-50.

²⁸ Beeke, *The Quest for Assurance*, 53.

²⁹ Beeke, *The Quest for Assurance*, 130-32.

³⁰ Beeke, *The Quest for Assurance*, 132.

³¹ Beeke, *The Quest for Assurance*, 134.

Major premise: according to Scripture, only those who possess saving faith will so experience the Spirit's confirmation of inward grace and godliness that self will decrease and Christ will increase.

Minor premise: I cannot deny that by the grace of God I experience the Spirit's testimony confirming inward grace and godliness such that self decreases and Christ increases.

Conclusion: I am a partaker of saving faith.³²

Bij het mystieke syllogisme horen kenmerken zoals hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, het vrezen van God en het arm van geest zijn.³³ De laatste manier om te weten dat er een waar geloof aanwezig is, is door het onmiddellijke spreken van de Heilige Geest. De Geest spreekt direct door het Woord, waardoor een tekst persoonlijk toegepast wordt.³⁴

Het gevaar is dat er weer ruimte komt voor de vrije wil bij de *actus reflexus*. Het kan als reden worden opgegeven voor de rechtvaardigmaking, of de focus op Christus en de Geest wegnemen. Volgens de puriteinen is echter het syllogisme geworteld in God. Zekerheid wordt door God geschonken. Bovendien gaat het om het geloof in Christus en niet het geloof in geloven. Het voorwerp van het geloof is dus uitsluitend Christus of het Woord en niet het geloof zelf. Daarnaast volgt het syllogisme uit Christus, die het levende Woord is. Daarom is het syllogisme ondergeschikt aan Christus en gaat het om Hem. Daarnaast is het syllogisme het werk van de Heilige Geest. Hij werkt de wedergeboorte, maar Hij werkt ook dat de gelovige doorheeft dat hij veranderd is. Zonder de Heilige Geest is daarom de *actus reflexus* zinloos.

Als de gelovige zich alleen richt op genadegaven *in nobis*, dan zal de zekerheid niet lang blijven. Als hij zich echter richt op Christus *extra nos*, zal de zekerheid blijven. De *actus directus* is daarom veel belangrijker dan de *actus reflexus*. Bovendien versterkt de *actus reflexus* de *actus directus*, want mogelijke tekortkomingen zorgen ervoor dat een gelovige de toevlucht neemt tot Christus. Bovendien ontvangt een gelovige alles van Christus, zowel de objectieve beloften als de subjectieve ervaringen.³⁵

Er is veel onderscheid tussen verschillende reformatoren, puriteinen en nadere reformatoren in hun visie op de *actus reflexus*. Over het algemeen vinden Nederlandse theologen het mystieke syllogisme belangrijker, terwijl puriteinen zowel het praktische als het mystieke syllogisme belangrijk vinden. Volgens een gedeelte van de puriteinen is het directe spreken van de Geest geen manier om tot zekerheid te komen. De uitleg van Rom. 8:16, waar staat: "De Geest getuigt met onze geest dat wij kinderen Gods zijn", betrekken zij op het syllogisme. De Heilige Geest zorgt ervoor dat de gelovige met behulp van het praktische en/of mystieke syllogisme tot het oordeel komt dat hij of zij gelovig is. Andere puriteinen vonden het spreken van de Heilige Geest wel een belangrijke methode om tot zekerheid te komen. Zo ziet Samuel Rutherford (1600-1661) het als een middel om tot zekerheid te komen, maar hij vindt het syllogisme belangrijker. Volgens Thomas

³² Beeke, *The Quest for Assurance*, 132-33.

³³ Beeke, *The Quest for Assurance*, 134.

³⁴ Beeke, *The Quest for Assurance*, 142-47.

³⁵ Beeke, *The Quest for Assurance*, 135-42.

Goodwin (1600-1680) is het spreken van de Geest belangrijker dan het komen tot zekerheid met behulp van syllogismen. Het directe spreken is als een nieuwe bekering. Door middel van syllogismen komt een gelovige zelf tot de conclusie dat hij gelovig is, terwijl door het directe spreken van de Geest God zelf zegt: “Jij bent Mijn kind.”³⁶ Als laatste is er een verschil in hoe theologen spraken over de verzegeling met de Heilige Geest. Puriteinen betrekken de verzegeling met de Heilige Geest op de verzekering, terwijl anderen het betrekken op de wedergeboorte. Calvijn en John Owen (1616-1683) betrekken het op de wedergeboorte.³⁷

Kortom, de zekerheid van het geloof is volgens Beeke ook in de gereformeerde orthodoxie primair *extra nos*, in Christus.³⁸ Zo was het bij Calvijn en zo was het ook later. Er is echter zowel bij Calvijn als in de gereformeerde orthodoxie ook nadruk gelegd op het *in nobis* van het geloof. Daarbij zijn de overeenkomsten groter dan de verschillen. Calvijn wees al op de vruchten van het geloof om tot zekerheid te komen.³⁹ De puriteinen noemden dat de *actus reflexus*.⁴⁰ De reformatoren en de gereformeerde orthodoxie legden echter de zekerheid van het geloof primair *extra nos* in Christus en secundair *in nobis* in de vruchten.

Studies van Letham en Tse

Een laatste studie van de gereformeerde orthodoxie die hier genoemd moet worden, is een studie van Letham over geloof en zekerheid van het geloof in de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie. Daarin concludeert hij dat theologen zoals Ulrich Zwingli (1484-1531), Martin Bucer (1491-1551), Petrus Martyr Vermigli (1499-1562), Calvijn, Gulielmus Bucanus (?-1603), Amandus Polanus (1561-1610) etc., die de predestinatie en het monopleurische van het verbond benadrukten, ook meer de nadruk legden op de verzekering buiten ons (*extra nos*), namelijk in de beloften van God. Theologen zoals Heinrich Bullinger (1504-1574), Wolfgang Capito (1478-1541), Johannes Oecolampadius (1482-1531), Wolfgang Musculus (1497-1563), William Tyndale (1494-1536) etc., benadrukten de voorwaardelijkheid van het verbond, waardoor ze ook meer nadruk legden op de verzekering binnen ons (*in nobis*), namelijk door syllogismen en het directe spreken van de Geest.⁴¹ Op deze conclusie is echter wel wat kritiek gekomen. Zo is de vraag of de voorwaardelijkheid van het verbond ook niet een gave is van God. God die geeft dat zondaren aan de voorwaarden van het verbond voldoen en daarom ingelijfd worden.⁴²

Tse heeft onderzoek gedaan naar de geloofszekerheid bij Boston. Zijn onderzoek naar een persoon kan dienen als blauwdruk voor de manier waarop Leydekker in deze scriptie wordt bestudeerd. Tse begint met een beschrijving van Bostons leven. Vervolgens behandelt hij het verbond, de vereniging met Christus, de *Ordo*

³⁶ Beeke, *The Quest for Assurance*, 142-47.

³⁷ Beeke, 201, 207.

³⁸ Beeke, *The Quest for Assurance*, 135-42.

³⁹ Beeke, *The Quest for Assurance*, 58-60.

⁴⁰ Beeke, *The Quest for Assurance*, 130-32.

⁴¹ Letham, ‘Saving Faith and Assurance’, 1-362; Beeke, *The Quest for Assurance*, 278-79.

⁴² R. L. Cammenga, ‘Bullinger’s Covenant Conception: Bilateral or Unilateral?’, *Protestant Reformed Theological Journal* 30, nr. 2 (1997): 45-60.

Salutis en de sacramenten.⁴³ Opvallend bij Boston is dat hij kenmerken benoemt die meer het karakter hebben van een theologisch syllogisme dan een praktisch of mystiek syllogisme. Hij benoemt namelijk een theologische waarheid, waarbij mensen kunnen evalueren of ze die hebben. Bijvoorbeeld of mensen het verbond der werken zijn ontvlucht. Ook heeft hij veel kenmerken, waarbij het eigenlijk om de vraag gaat of mensen in Christus zijn, zoals of iemand Christus heeft gevonden.⁴⁴

Tse onderscheidt bij Boston binnen de *Ordo Salutis* zekerheid in het eeuwige verleden, verleden, heden en de toekomst. Zekerheid in het eeuwige verleden bestaat uit voorkennis, verkiezing en predestinatie. Zekerheid in het verleden bestaat uit roeping, wedergeboorte, het begin van het geloof met beperkte zekerheid, rechtvaardiging, adoptie en een begin van heiliging. Zekerheid in het heden bestaat uit bekering, geloof, volharding, toenemende heiliging en toenemende zekerheid. Zekerheid in de toekomst is volle heiligmaking, heerlijkmaking, het consumeren van rechtvaardiging, het consumeren van adoptie, het consumeren van heiligmaking en het consumeren van verzekering.⁴⁵

Geloofszekerheid bij arminianisme

Recent is een studie verschenen van Keith D. Stanglin over de zekerheid van het geloof bij het arminianisme. Aangezien zijn ideeën relevant zijn voor deze scriptie, zal de arminiaanse positie en de kritiek die Stanglin heeft op de gereformeerde positie worden meegenomen.⁴⁶ Ten eerste maakt Stanglin onderscheid tussen de ontologie en de epistemologie van het geloof. Ontologie gaat volgens hem over de vraag hoe iemand gered kan worden. Epistemologie gaat over de vraag hoe iemand weet dat hij gered is.⁴⁷ Stanglin heeft daarbij kritiek op Beeke. Beeke definieert zekerheid enerzijds epistemologisch als ontwijfelbare zekerheid en weten dat je gelooft. Anderzijds schrijft hij dat de verbinding tussen Calvin en de gereformeerde orthodoxie is dat iemand zekerheid van het geloof kan hebben, terwijl hij dat niet weet. Volgens Stanglin worden dan de ontologische en epistemologische vraag over zekerheid van het geloof door elkaar gehaald.⁴⁸ Omdat Stanglin terecht kritiek uit op Beeke, zal Beeke's studie in deze scriptie minder uitgebreid aan bod komen dan die van Graafland. Hij zal wel meegenomen worden, omdat hij waardevolle dingen schrijft.

Bij de epistemologische vraag naar zekerheid van het geloof zijn er volgens Stanglin in de hele kerkgeschiedenis twee problemen geweest. Aan de ene kant is er wanhoop, omdat iemand nooit zekerheid kan krijgen. Aan de andere kant kan er te veel zekerheid zijn, waardoor iemand zorgeloos wordt en Gods geboden niet in acht neemt.⁴⁹ Volgens het reformatorische gedachtegoed is het onmogelijk om een waar geloof kwijt te raken. Er is namelijk volharding van gelovigen tot het einde. In de praktijk vallen mensen echter wel van hun

⁴³ Tse, *The Marrow of Certainty*, 77:5-7.

⁴⁴ Tse, *The Marrow of Certainty*, 77:206-9.

⁴⁵ Tse, *The Marrow of Certainty*, 77:210-12.

⁴⁶ Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:209-10.

⁴⁷ Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:73.

⁴⁸ Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:211; Beeke, *The Quest for Assurance*, 53.

⁴⁹ Stanglin, 150-173.

geloof af. Stanglins conclusie is dat er bij de gereformeerden daarom sprake is van fundamentele onzekerheid van het geloof, omdat het geloof voor zowel omstanders als de gelovige zelf waar kan lijken, maar uiteindelijk toch niet waar blijkt te zijn.⁵⁰ Het andere probleem van het gereformeerde gedachtegoed is dat de heiligmaking niet uitmaakt voor een gelovige, want hij is toch gered.⁵¹ Daarnaast zijn de a priori-gronden van het heil, namelijk de verkiezing en het aanbod van het heil, bij de gereformeerden onzeker, omdat je niet weet of die ook voor jou persoonlijk gelden.

Volgens Arminius is het beter om te zeggen dat God in Zijn antecedente (voorafgaande) wil iedereen liefheeft. Hij wil dat iedereen behouden wordt. Op basis van iemands geloof is het de consequente wil van God dat iemand verkoren is. Bij het geloof hoort dus zekerheid. Als iemand bij zichzelf merkt dat hij geloof heeft, mag hij ook zeker zijn van zijn zaligheid. De a priori-gronden zijn dus zeker, namelijk God heeft ieder lief en wil dat iedereen behouden wordt. A posteriori is er ook zekerheid, want als geloof waargenomen wordt, is er zekerheid van de zaligheid. De enige twijfel die er kan zijn, is of iemand zal volharden in het geloof. Anderzijds voorkomt deze onzekerheid zorgeloosheid, waarbij de heiligmaking er eigenlijk niet meer toe doet. Bovendien hoort bij het geloven zelf zekerheid, waardoor het geloof niet op allerlei manieren bevraagd hoeft te worden.⁵²

Opzet studie en definitiestelling

De globale scriptieopzet zal in deze sectie worden uitgebreid op basis van de literatuurstudie. Eerst zullen de begrippen *extra nos* en *in nobis* verder worden gedefinieerd. Vervolgens wordt beschreven welke onderwerpen van belang zijn voor de studie naar de zekerheid van het geloof bij Leydekker.

Voor de inkadering van zekerheid *extra nos* en *in nobis* blijken de termen ontologie en epistemologie belangrijk te zijn. Daarom zullen die termen verder worden uitgewerkt. Epistemologie is de filosofische studie van kennis, waarbij wordt onderzocht wat kennis is, hoe we kennis verkrijgen en onder welke voorwaarden kennis gerechtvaardigd is. Kennis van feiten is daarbij een belangrijk onderdeel. Een voorbeeld van juiste kennis is dat kennis “justified true belief” moet zijn. Of iemand (S) een feit (p) kent, hangt ervan af of iemand gelooft dat p waar is, p waar is en het voor S gerechtvaardigd is om te geloven dat p waar is.⁵³ Uiteraard zijn er ook andere meningen mogelijk.

Ontologie kan op de volgende manier gedefinieerd worden: “Ontology as a branch of philosophy is the science of what is, of the kinds and structures of objects, properties, events, processes and relations in every area of

⁵⁰ Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:181-87.

⁵¹ Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:187-91.

⁵² Stanglin, 217-18, 230-34.

⁵³ M. Steup en R. Neta, ‘Epistemology’, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2024 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2024), <https://plato.stanford.edu/archives/win2024/entries/epistemology/>.

reality.”⁵⁴ Er zijn daarbij verschillende scholen. “Substantialists” beschouwen ontologie als de studie van dingen en substanties, terwijl “fluxists” ontologie zien als de studie van gebeurtenissen en processen.⁵⁵

Als ontologie en epistemologie verbonden worden met zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis*, dan zou gesteld kunnen worden dat zekerheid *in nobis* samenhangt met epistemologie en zekerheid *extra nos* samenhangt met ontologie. Er kunnen echter ook zaken *in nobis* plaatsvinden die toch ontologisch geduid worden. Bijvoorbeeld de Geest die woont en werkt in het hart van een gelovige. De Geest, die in ons werkt en woont, hoeven we niet direct te kennen. Het is Iemand anders die in ons is, waardoor Zijn inwoning zekerheid biedt. Daarom is het *in nobis* wonen van de Geest toch een zekerheid *extra nos*. Als echter de ervaringen en het kennen van de Geest centraal staan, dan gaat het om de epistemologie en zekerheid *in nobis*. Over het algemeen hangt zekerheid *extra nos* dus samen met ontologie en zekerheid *in nobis* met epistemologie, alhoewel Christus in ons en de Geest in ons ook een richting naar het *extra nos* heeft.

Bij zekerheid *extra nos* gaat het om ‘Christus buiten ons’, ‘de beloften’, ‘het Woord’, ‘geen eigen werken’ en ontologie. *In nobis* zijn de categorieën ‘werk van de Heilige Geest dat gekend wordt’, ‘Christus in ons’, ‘ervaring’ en epistemologie belangrijk. Een scheiding van Woord en Geest, het gebruik van een sluitrede om de belofte toe te passen en een gerichtheid op kenmerken en vruchten kan zorgen voor een focus op het *in nobis*. Een onvoorwaardelijk toepassen van de beloften en het Woord zorgt voor een focus op het *extra nos*.⁵⁶ Het is goed om op te merken dat in deze scriptie de begrippenparen *extra nos* en *in nobis* of ontologie en epistemologie uit elkaar worden getrokken ter wille van een scherpere analyse, terwijl ze in werkelijkheid ook op elkaar betrokken en met elkaar verbonden zijn.

Op basis van de literatuurstudie zal een opzet worden gegeven voor de bestudering van Leydekker. Eerst wordt het leven van Leydekker beschreven. Vervolgens wordt de *Ordo Salutis* behandeld, waarbij ook de vereniging met Christus en verbond meegenomen zullen worden. Specifiek zal dan aandacht gegeven worden aan de uitverkiezing. In de uitverkiezing kan zekerheid liggen, maar iemand wil daar ook zeker van zijn. Het kan dus zowel *in nobis* als *extra nos* gericht zijn. Zekerheid ligt ook in het verbond met de verbondsbeloften. Als de voorwaarde van het verbond centraal staat, dan zou Leydekker meer *in nobis* gericht kunnen zijn, terwijl hij anders meer *extra nos* gericht zou kunnen zijn. Zekerheid ligt ook *extra nos* in Christus. Hij heeft de zaligheid verworven en past het ook eenzijdig toe, zonder werken van onze kant. Zekerheid *extra nos* valt dan ook samen met de ontologische zekerheid van het heil.

Ook de roeping en de wedergeboorte zullen behandeld worden, omdat ze inzicht geven in het komen tot geloof en de verhouding van Woord en Geest. Bij het onderwerp geloof zal aandacht gegeven worden aan de zetel van het geloof. Ligt die in het verstand of in de wil? Daarnaast is de vraag van belang wat het object is. Van ’t

⁵⁴ B. Smith, ‘Ontology’, in *The Furniture of the World: Essays in Ontology and Metaphysics*, onder redactie van G. Hurtado en O. Nudler, Vol. 9, Rodopi Philosophical Studies (2012), 47.

⁵⁵ Smith, ‘The Furniture of the World’, 47-48.

⁵⁶ Spijker, ‘Calvin in a Pneumatological Light’, 39-62; Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:73.

Spijker verbindt zekerheid *extra nos* met het Woord en de Evangeliebeloften.⁵⁷ Er zal dus geanalyseerd worden of het *extra nos*-karakter van het Woord centraal staat. Hoe functioneert het Woord in het komen tot geloof en in het geloof zelf? Daarbij is het ook belangrijk om de verhouding tussen Woord en Geest te bestuderen. Het Woord gaat over zekerheid *extra nos*, maar de waargenomen werkingen van de Geest over zekerheid *in nobis*. Daarnaast zal onderzocht worden of zekerheid hoort bij het wezen van het geloof.

De epistemologische vraag naar de zekerheid van het geloof gaat over het zeker weten dat iemand gelovig is. Verkrijgt iemand zekerheid door het praktische syllogisme, mystieke syllogisme, door het directe spreken van de Heilige Geest of door een aparte verzegeling? Als laatste zal ook de spanning besproken worden tussen zekerheid van volharding en heiliging. Als iemand zeker is van zijn geloof, kan dat dan niet leiden tot zorgeloosheid?

⁵⁷ Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 39-42; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 151-52.

3. Het leven van Melchior Leydekker

Voordat in Hoofdstuk 4 de theologie van Leydekker wordt geanalyseerd, wordt in dit hoofdstuk eerst een levensschets van Leydekker beschreven. Hierbij zullen enkele werken van Leydekker worden geïntroduceerd, waarvan een aantal in de rest van deze scriptie worden gebruikt voor de analyse van Leydekke's theologie. Ten slotte zullen de belangrijkste stromingen waartoe hij zich verhoudt, met name op het gebied van de zekerheid van het geloof, worden behandeld.

Melchior Leydekker wordt geboren in het jaar 1642 te Tholen. Hij groeit op in een familie die redelijk rijk is en bovendien gestempeld wordt door het Zeeuwse piëtisme. Zijn vader is diaken in de Nederduits-Hervormde Gemeente te Middelburg. Predikanten als Maximiliaan Teellinck (1602-1652) stempelen deze gemeente. Leydekker ontvangt eerst onderwijs op een Latijnse school.¹ Van 1657-1660 zit Leydekker op de Hogeschool van Utrecht, waar hij onder meer les heeft van Voetius. Voetius onderwijst zijn leerlingen in de scholastieke theologiebeoefening.² Leydekker heeft Voetius hoog staan, onder meer vanwege zijn nadruk op de *praxis pietatis*. Voetius is daarin een van de grondleggers van de Nadere Reformatie, waarin praktische vroomheid centraal staat.³

Voetius was fel gekant tegen de leer van Descartes en Coccejus. Leydekker is in navolging van Voetius ook gekant geweest tegen deze twee stromingen. Volgens Descartes heeft de wijsbegeerte een eigen gebied op basis van de rede, dat naast de geloofsleer bestond. Volgens Voetius leidt het cartesianisme tot een overheersing van de filosofie over de theologie. Bovendien staat het cartesianisme methodische twijfel voor, waardoor er helder en duidelijk inzicht ontstaat. Voor Voetius is dit te rationalistisch. Bovendien houdt methodische twijfel ook in dat er getwijfeld wordt aan God, iets dat Voetius sterk afkeurt.⁴ De controverse met Coccejus gaat eerst over het sabbatsgebod en vervolgens over de vergeving van zonden. Vindt de vergeving van zonden in het Oude Testament op een andere manier plaats dan in het Nieuwe Testament? Volgens Coccejus is dit wel zo, maar volgens Voetius niet.⁵

Van 1660-1662 gaat Leydekker naar Leiden, waar hij les heeft van Johannes Hoornbeeck (1617-1666) en Johannes Coccejus. Hoornbeeck heeft net als Voetius gestreden tegen het cartesianisme en tegen Coccejus' visie op het sabbatsgebod. Hij is op Leydekker van invloed geweest wegens zijn nadruk op het puritanisme en de praktische vroomheid.⁶ Coccejus is een filoloog en exegeet. Hij wil zich primair richten op de Bijbel, waarbij alle andere disciplines aan de Bijbel ondergeschikt zijn. In de Bijbel is er volgens Coccejus een heilsgeschiedenis, wat een tijdsafhankelijke manier van theologiseren vereist. De relatie tussen God en mens

¹ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 36-48.

² Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 48-50.

³ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 50-52.

⁴ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 52-55.

⁵ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 56-57.

⁶ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 57-59.

is ingebed in de heilsgeschiedenis en is daarom sterk met de heilsgeschiedenis verbonden. De waardering van Leydekker voor Coccejus is niet eenduidig. Hij waardeert Coccejus' exegetische werk, maar richt zich wel tegen sommige theologische concepten van Coccejus.⁷

Van 1663 tot 1678 is Leydekker predikant te Renesse en Noordwelle. Hij schrijft een aantal belangrijke werken, zoals *Sulamith* (1673)⁸ en *Raad des Vredes* (1675).⁹ In *Sulamith* boek bestrijdt Leydekker Coccejus' visie dat vergeving in het Oude Testament anders geduid moet worden dan in het Nieuwe Testament. In *Raad des Vredes* beschrijft Leydekker dat er allemaal dwalingen zijn die opkomen, zoals het socinianisme, katholicisme, remonstrantisme en coccejanisme. Leydekker gaat tegen deze stromingen in en probeert de ware leer uiteen te zetten.¹⁰

Na de dood van Voetius en Andreas Essenius (1618-1677) komen er twee plekken vrij op de theologische faculteit van Utrecht. Daarvoor in de plaats worden Petrus van Maastricht (1630-1706) en Leydekker benoemd. In 1678 wordt Leydekker hoogleraar in Utrecht en dat blijft hij tot 1716. Tweemaal is hij rector magnificus, namelijk in 1684 en 1715. In 1721 sterft Leydekker op 78-jarige leeftijd.¹¹

Leydekkers onderwijs is in lijn met Voetius. Vroomheid en wetenschap die samen opgingen.¹² Hij is bovendien een man van de Nadere Reformatie. Dat blijkt uit zijn nadruk op de praktische vroomheid. Hij weet zich verbonden met Hoornbeeck, Jodocus van Lodenstein (1620-1677) en het puritanisme. Bovendien schrijft hij een voorwoord in een aantal boeken van Van Lodenstein en van Hugh Binning (1627-1653), mannen van de Nadere Reformatie.¹³

Volgens sommigen is ook de invloed van Coccejus op Leydekker te merken, omdat Leydekker minder scholastisch en ook eenvoudiger zou zijn, waarbij hij zich richt op de bijbelse theologie. Volgens Hoek is dat waarschijnlijk niet kloppend, aangezien de coccejanen ook streefden naar een dogmatisch en niet naar een bijbels-theologisch systeem. Bovendien bestrijdt Leydekker een aantal theologische concepten van de coccejanen, bijvoorbeeld als het gaat over de aard van de voldoening, Christus als Borg en de foederaaltheologie.¹⁴

Leydekker staat ook bekend als een man van de polemieken.¹⁵ Tijdens zijn hoogleraarschap strijdt hij veel tegen verschillende groeperingen, voornamelijk tegen de socinianen, remonstranten, cartesianen, katholieken en

⁷ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 59-60.

⁸ M. Leydekker, *שולמית Dat is Zedige Verdedinge van de Oude Rechtsinnige Godtsgeleertheit in en Omtrent de Hedensdaeg-Swevende Verschillen, Raeckende De Bedeelinghe der Verbonden Godts en Staet der Kercke in het O. en N.T. II. De Uytlegger en Uytlegginge der H. Schrifture. Tot Vrede der Kercke.* (Abraham Daniel en Adrianus van Gaesbeeck, 1673).

⁹ Leydekker, *Den Raed des Vredes*.

¹⁰ Leydekker, *Den Raed des Vredes*, Voor-reden.

¹¹ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 66-68.

¹² Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 66-67.

¹³ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 67-70.

¹⁴ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 59-60, 70-72.

¹⁵ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 70.

coccejansen. Dat blijkt ook uit zijn geschriften. In *Demonstratio Evangelica* (1684) gaat hij in tegen de remonstranten, socinianen en katholieken. Hij beargumenteert dat de christenen terecht het heidendom en het jodendom hebben verlaten en daar niet naar moeten terugkeren. Iets wat de tegenpartijen doen.¹⁶ In *De Goddelijkheid en Waarheid der H. Schriften* (1692) bestrijdt Leydekker de cartesianen en vooral de cartesiaan Bekker. Leydekker betreurt het dat door de cartesianen zelfs de belangrijkste geloofswaarheden aangevallen worden. Het gezag van de Bijbel wordt bij hen afhankelijk gemaakt van de rede en de duivel zou niet op aarde zijn.¹⁷

Leydekker wil echter ook de gezonde leer van de gereformeerde kerk uiteenzetten, wat hij doet in *Synopsis* (1689)¹⁸ met als Nederlandse vertaling *De Verborgentheid* (1700).¹⁹ Het boek is geschreven opdat mensen zullen opstaan tegen de nieuwe waarheden en de oude waarheid, zoals die is geleerd in de Reformatie, zullen vasthouden. Het is een “oorlog des Heeren”.²⁰ Met name Coccejus en Descartes zijn met hun nieuwe leer gevaarlijk, omdat ze de verzekering van de goddelijkheid van de Schrift laten afhangen van de natuurlijke rede.²¹

Leydekker heeft nog vele andere werken geschreven. Zo heeft hij ook de prekenbundel *De Heerlykheid des Euangeliums* uitgegeven (1706).²² Het zijn aantekeningen die gemaakt zijn tijdens zijn preken over Rom. 3, die Leydekker zelf vervolgens uitwerkt. Hij acht het nodig om dit werk uit te geven om de ware leer uiteen te zetten en het te verdedigen tegen de tegenpartijen zoals de remonstranten en socinianen.²³ Leydekkers leven en werken kunnen nog veel uitgebreider beschreven worden, maar dit hoofdstuk heeft een beknopt beeld gegeven. Degene die meer wil weten over het leven en de werken van Leydekker, wordt verwezen naar de dissertatie van Hoek.²⁴

Visie andere stromingen op zekerheid van het geloof

Als het gaat over de zekerheid van het geloof zijn de socinianen, remonstranten, cartesianen en katholieken belangrijk. De coccejansen hebben geen significant afwijkende visie op de zekerheid van het geloof vergeleken met andere theologen uit de gereformeerde orthodoxie en zullen daarom in deze sectie niet beschreven worden.²⁵ De stromingen zullen worden afgegaan, waarbij voor iedere stroming de visie op de zekerheid van het geloof zal worden beschreven.

¹⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, Inleiding; 123-124.

¹⁷ Leydekker, *De Goddelijkheid en Waarheid der H. Schriften*, Voorreden.

¹⁸ Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*.

¹⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*.

²⁰ Leydekker, Voorreden, 7.

²¹ Leydekker, Voorreden, 3.

²² Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*.

²³ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, Voorreden.

²⁴ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’, 296-300.

²⁵ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 156-61.

Het katholicisme heeft zich bij het Concilie van Trente uitgesproken tegenover de Reformatie. Volgens hen is het geloof alleen niet genoeg. Wanneer geloof niet samengaat met hoop, liefde en goede werken, verbindt het de mens niet werkelijk met Christus. Daarom heeft geloof zonder de werken geen waarde.²⁶ Het is onzeker of iemand tot het einde zal volharden. Iemand kan gelovig zijn en grote zonden doen, waardoor hij toch niet gered wordt.²⁷ Daarom kan niemand heilszekerheid hebben, omdat iemand uit de genade van God kan vallen.²⁸ Absolute heilszekerheid is daarom niet voor iedereen weggelegd, maar kan alleen worden verkregen wanneer God die zekerheid door een bijzondere openbaring schenkt.²⁹

Het arminianisme hebben we in Hoofdstuk 2 al behandeld. Iemand gaat geloven op basis van zijn vrije wil. Als iemand gelooft, dan mag hij zeker zijn van zijn zaligheid. Iemand kan echter uit het geloof vallen en dan wordt diegene niet behouden.³⁰

Het socinianisme heeft een vergelijkbare visie op geloof, volharding en de vrije wil. Een mens is volgens hen niet afhankelijk van genade, maar kan van zichzelf bepalen wat goed is.³¹ Wat bij socinianisme vooral het probleem is, is dat ze de rede leidend laten zijn voor de interpretatie en acceptatie van de Schrift. Jezus' rol in de verlossing van de mens wordt niet meer dan een moreel voorbeeld.³²

Het cartesianisme is een filosofische stroming in navolging van René Descartes (1596-1650). Descartes vraagt zich af of er kennis is die van zichzelf garandeert dat het waar is. Door middel van methodische twijfel gaat hij aan alles twijfelen. Op basis van het twijfelen probeert hij een vaste waarheid te krijgen. Hij twijfelt aan alles, zelfs aan wat zijn zintuigen waarnemen. Het twijfelen stopt bij het bewustzijn. Te twijfelen aan bewustzijn is namelijk ervan bewust zijn dat er getwijfeld wordt. Vandaar komt Descartes tot de uitspraak "*cogito ergo sum*".³³ Deze uitspraak is niet gebaseerd op deductie. Het is een prepositie die gebaseerd is op intuïtie van een denkend mens.³⁴

Als iemand echter kennis heeft van zijn bestaan, dan kent hij ook direct zijn tekortkomingen en heeft hij een idee van het perfecte. Bovendien moet het bestaan veroorzaakt zijn door iets anders. Dat leidt hem tot de conclusie dat er iets moet bestaan dat perfect is en dat zijn bestaan heeft veroorzaakt. Zo komt Descartes bij het geloof in een perfect wezen, namelijk God. Door God kan hij kennis hebben van het perfecte.³⁵ De

²⁶ Council of Trent, *The Council of Trent: The Canons and Decrees of the Sacred and Oecumenical Council of Trent*, vertaald door J. Waterworth (Dolman, 1848), Sessie VI, Hoofdstuk VII, https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1545-1545,_Concilium_Tridentinum,_Canons_And_Decrees,_EN.pdf.

²⁷ Council of Trent, Sessie VI, Hoofdstuk XV & Canon 23.

²⁸ Council of Trent, Sessie VI, Hoofdstuk IX.

²⁹ Council of Trent, Sessie VI, Hoofdstuk IX & Canon 16.

³⁰ Stanglin, 217-18, 230-34.

³¹ J. Usakiewicz en P. Gut, 'Socinianism and Free Will', *Annals of Philosophy* 72, nr. 3 (2024): 74-75.

³² L. Gatiss, 'Socinianism and John Owen', *The Southern Baptist Journal of Theology* 20, nr. 4 (2016): 43-44.

³³ R. Descartes, *Meditations on First Philosophy In Which are Demonstrated the Existence of God and the Distinction between the Human Soul and Body*, vertaald door J. Bennett (2007), 1-8, <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/descartes1641.pdf>.

³⁴ H. Sarkar, *Descartes' Cogito: Saved from the Great Shipwreck* (Cambridge University Press, 2003), ii, 179-80.

³⁵ Descartes, *Meditations on First Philosophy*, 14-16.

zekerheid van het bestaan van God is dus gebaseerd op de rede. Daarbij staat de mens in het middelpunt in plaats van God.

Vanuit dit standpunt redeneert Descartes verder om tot een criterium te komen van waarheid. Deze criteria zijn *claire et distincte*, oftewel helder en onderscheiden. “I call a perception ‘vivid’ (claire) when it is present and accessible to the attentive mind—just as we say that we see something vividly when it is present to the eye’s gaze and stimulates it with a sufficient degree of strength and accessibility. I call a perception ‘clear’ (distincte) if, as well as being vivid, it is so sharply separated from all other perceptions that every part of it is vivid.”³⁶ De vraag is echter of de rede of de zintuigen hem kunnen bedriegen, want dan kunnen deze criteria niet standhouden. God zou de zintuigen kunnen bedriegen. God is echter perfect en bedriegerij zorgt voor imperfectie. Als een perfect Wezen zorgt voor fundamentele imperfectie in Zijn werk, dan is dat Wezen niet perfect. God is perfect en daarom bedriegen de rede en de zintuigen niet als ze tot waarheid komen.³⁷

Toch is er wel een verschil tussen de rede en wat de zintuigen van de externe wereld waarnemen. De rede die weet van zichzelf dat twee plus drie gelijk is aan vijf.³⁸ Ideeën van zaken buiten mijzelf kunnen mij echter bedriegen. “For example, my ideas of heat and cold have so little clarity and distinctness that they don’t enable me to know...”³⁹ Verschillende zekerheden zijn dus te verkrijgen bij verschillende waarheden.

Descartes maakt een strikte scheiding tussen filosofie en theologie, wat samenhangt met een scheiding tussen wat geopenbaard is en de rede. De rede is daarbij een onafhankelijke bron die niet hoeft te gehoorzamen aan de openbaring van de Bijbel. Volgens Leydekkers docent Voetius staat dan uiteindelijk het subject centraal en niet God en Zijn Woord. Bovendien moet door methodische twijfel getwijfeld worden aan het bestaan van God. Dat is volgens Voetius zondig en mag nooit een onderdeel zijn van een methode om tot kennis te komen.⁴⁰ Concluderend wordt de zekerheid bij het cartesianisme afhankelijk van het denkende zijn. Daarbij is er een hoge mate van zekerheid mogelijk door categorisch te twijfelen en ontwijfelbare waarheden over te houden.

³⁶ R. Descartes, *Principles of Philosophy*, vertaald door J. Bennett (2012), 11, <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/cartes1644part1.pdf>.

³⁷ Bac, *Perfect Will Theology*, 216-18; Descartes, *Meditations on First Philosophy*, 11-17.

³⁸ Descartes, *Meditations on First Philosophy*, 10.

³⁹ Descartes, *Meditations on First Philosophy*, 13.

⁴⁰ W. J. Van Asselt e.a., *Introduction to Reformed Scholasticism* (Reformation Heritage Books, 2011), 138-39.

4. Melchior Leydekker en de zekerheid van geloof

In Hoofdstuk 4 onderzoeken we de visie van Melchior Leydekker op de verhouding tussen de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis*. In dit hoofdstuk zal Leydekkers visie op de zekerheid van het geloof worden weergegeven, terwijl in Hoofdstuk 5 een verdere analyse wordt gedaan van Leydekkers theologie. Bij het behandelen van Leydekkers theologie zal zoveel mogelijk de volgorde worden aangehouden die Leydekker zelf aanhoudt in het boek *De Verborgentheid des Geloofs*.¹ Dit boek vormt dan ook de basis om Leydekker te bestuderen, maar zal aangevuld worden met informatie uit andere boeken, zoals *Demonstratio Evangelica*, *Den Raed des Vredes*, *De Heerlykheid des Euangeliums* en *De Goddelykheid en Waarheid*.²

De onderwerpen die behandeld worden, zijn gebaseerd op wat Leydekker zelf belangrijke onderwerpen vindt voor de zekerheid van het geloof en thema's die in Hoofdstuk 2 als belangrijk zijn geïdentificeerd. Eerst zal worden beschreven wat Leydekker zelf over het begrip zekerheid zegt en hoe dat samenhangt met zijn mensvisie. Vervolgens zal voornamelijk de *Ordo Salutis* worden behandeld, waarbij de uitverkiezing, de roeping, de wedergeboorte, het geloof en het komen tot geloof behandeld worden. Bij deze onderwerpen bestaat er een bepaalde spanning tussen Woord en Geest, die daarom verder uitgewerkt zal worden. Daarna zal beschreven worden hoe een gelovige tot zekerheid komt. Daarbij wordt zowel zekerheid dat het Woord goddelijk is als zekerheid van het geloof behandeld. Aan het eind zullen verschillende weldaden beschreven worden die volgen op het geloof, waarna het hoofdstuk eindigt met het onderwerp verzegeling. In de conclusie van dit hoofdstuk zal nagegaan worden hoe Leydekkers visie op de zekerheid van het geloof *in nobis* zich verhoudt tot de zekerheid *extra nos*.

Zekerheidsbegrip en mensbeeld

Volgens Leydekker bestaat de mens uit ziel en lichaam.³ Het eerste vermogen van de ziel is het verstand. Leydekker maakt bij het verstand onderscheid tussen *Noëticus* en *Dianoëticus*. Het verstand kan zaken eenvoudig begrijpen (*Noëticus*). Het gaat dan om eenvoudige waarheden die het verstand direct begrijpt zonder redeneren. Het verstand kan ook meerdere zaken samenvoegen en vergelijken en door redeneren tot een bepaalde waarheid komen (*Dianoëticus*). Een ander onderscheid in het verstand is tussen theoretisch en praktisch. Theoretisch is dat het verstand zaken of waarheden kan overdenken. Praktisch is dat het de wil kan aanzetten tot handelen, waarbij het de wil neigt om de voorkeur te geven aan bepaalde zaken of juist bepaalde zaken te verwerpen.⁴ Vervolgens schrijft Leydekker:

¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*.

² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*; Leydekker, *Den Raed des Vredes*; Leydekker, *De Goddelykheid en Waarheid der H. Schriften*; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*.

³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 148-49.

⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 152. Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 132.

In het verstand als redeneerende, komt het oordeel te pas/ waar door wy de voorwerpen en hare hoedanigheden te regt onderscheiden en overwegen/ en daar van navolgens eenige beginzelen of regelen als vonnis vellen. Dit oordeel nu is of zeker en op goede gronden steunende / zulks dat het wetenschap mag geheeten werden; of onzeker, als zijnde met eenige twijffelingen vermengt/ en werd opinio by de Latijnen, of meininge by ons genoemd.⁵

Zekerheid of onzekerheid gaat over het oordeel van het verstand. Het is volgens Leydekker een “wondere Philosophie dit oordeel aan de wille toe te schijven”. Het verstand komt tot een oordeel door voorwerpen op een juiste manier te onderscheiden en vervolgens tot “beginzelen of regelen” te komen. Het oordeel wordt een mening of *opinio* genoemd als het betwifelbaar is of het op goede gronden is gebaseerd. Een zeker oordeel wordt wetenschap of *scientia* genoemd, omdat het op een goede en zekere grond is gebaseerd. Leydekker schrijft het volgende om tot een zeker oordeel te komen:

De zekerheid nu van ons oordeel steunt op deze gegronde medewetenschap, dat wy in ons verstand te gebruiken op de regte ordre zijn voortgetreden/ en bequame besluiten uit haar beginzelen getrokken en gemaakt hebben / en wederom onze toestemming toetzen kunnen aan zekere slot-regels, die door haar zelven, als eerste en algemeine waarheden bekend zijn; en nog nader aan die grondstellingen, welke in alle wetenschappen, neemt de natuurkunde, de wiskunst, de natuurlijke kennisse Gods en der geesten, de zedelijke wetten der nature; doet 'er by in het regt gebruik van onze zinnen, de gemeine ervarentheid, en de zamenstemming aller volkeren, en zoo wy hooger gaan / het Goddelijk getuigenis of openbaringe, zijn begrepen. Als men zijn gevoelen of geloof uit die beginzelen haald / of daar heenen leid / kan men genoegzame verzekering van waarheid in ons oordeel hebben/ en van een Sceptische twijffeling bevrijd zijn.⁶

Zekerheid van het oordeel komt dus door het gebruik van de medewetenschap, een vertaling van het bekendere Latijnse woord *conscientia*.⁷ Een zeker oordeel leidt dus tot *scientia* of wetenschap en de zekerheid van het oordeel wordt bepaald door de medewetenschap of *conscientia*. Door de *conscientia* wordt er gereflecteerd op de manier van komen tot een oordeel. Die reflectie ziet erop toe dat we op een “regte ordre” tot bepaalde besluiten zijn gekomen. Bovendien kan het oordeel getoetst worden aan slotregels of aan grondstellingen van de wetenschap. Bij die grondstellingen voegt Leydekker nog drie categorieën toe: op een juiste manier het verstand gebruiken, de algemene ervaring waarbij er overeenstemming is onder alle volken en het goddelijk getuigenis of de goddelijke openbaring.

Twijfelen aan die grondwaarheden is jezelf geweld aandoen. Er zijn namelijk zoveel duidelijke waarheden, die van zichzelf bekend zijn. Er bestaan vooroordelen die meer gissing dan wetenschap zijn, maar “gevoelens,

⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 152.

⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 153.

⁷ Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 132.

op de eerste waarheden steunende/ en konnnen onder die vooroordeelen niet begrepen werden/ om dat zy te algemeen zijn/ en toestemming even zonder redenkaveling vereischen.”⁸

In het verstand is ook het geweten of de “conscientie” aanwezig. Het is “een kragt van de ziel, om onder Gods oordeel en na zijn wetten van het goede en het quade; van des menschen daden, goede of quade getuigenis te geven/ en daar over een inwendig vonnis van beschuldiging of ontschuldiging te vellen.”⁹ Alhoewel Leydekker het hier toespitst op de praktijk en ethische vraagstukken, noemt hij de *conscientia* ook als het gaat over de zekerheid van een oordeel. Hij lijkt de *conscientia* in die context meer te betrekken op het theoretische deel van het verstand, waarbij de consciëntie op basis van slotregels en grondstellingen beoordeelt of we op “een regte ordre” tot een oordeel zijn gekomen.¹⁰ Ten slotte is er naast het verstand ook de wil, die het goede verkiest en het oordeel van het verstand volgt.¹¹

Door de val van Adam is de mens echter beroofd van zijn vermogen om het goede te doen en kan hij alleen het kwade werken. Het verstand, de consciëntie, de wil en de hartstochten zijn verduisterd, ontdaan van het beeld van God en functioneren niet meer zoals voor de val.¹² Dit wordt hersteld in de wedergeboorte en als een mens gaat geloven.¹³

Zekerheid van de verkiezing

Voordat we de zekerheid van het geloof gaan behandelen, die alles te maken heeft met de *scientia* en de *conscientia*, zal eerst beschreven worden wat aan het geloof voorafgaat. Want er ligt volgens Leydekker zekerheid in zaken die aan het geloof voorafgaan. Leydekker schrijft hierover:

Uit het geene wy tot nog toe gezegt hebben volgt voorts de zekerheid van onze verkiezing: welke of in Gods besluit zelve kan aangemerkt worden/ en uit het reeds gezegde genoeg openbaar is. Ziet nu maar 2 Tim. 2:19. Het vaste fundament Gods staat, hebbende dezen zegel; Godt kent de geenen, die de sijne zijn. En Luc. 10:20. Of sy kan ook in ons beschoud worden/ voor zoo veel sy in de herten der gelovigen gevonden word/ door het geloof en de getuigenis van Gods geest.¹⁴

In Gods besluiten ligt dus een bepaalde zekerheid. Belangrijk voor Zijn besluiten is, dat die vrij zijn. Deze vrijheid komt door Zijn onafhankelijkheid en macht. Zijn besluiten worden niet beïnvloed door externe factoren en ook niet door de verdiensten van mensen. Wij hebben als tweede oorzaak wel een functie, maar wij kunnen nooit de eerste oorzaak noodzakelijk bepalen. Bovendien is Zijn macht veel groter dan die van

⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 154.

⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 155.

¹⁰ Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 132; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 152.

¹¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 156.

¹² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 204-5.

¹³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 294; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 354-60.

¹⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 126.

ons. Mensen zijn voortdurend afhankelijk van de eerste oorzaak. Zij kunnen niet eens bestaan zonder God als eerste oorzaak. Daarom overtreft Zijn vrijheid op oneindige manier de onze.¹⁵

Zijn besluiten zijn ook eeuwig. Ze zijn Hem altijd al bekend geweest en Hij heeft een vast voornemen om die besluiten uit te voeren. Ze zijn wijs, waarbij Hij de middelen en het doel van die middelen op een juiste manier ordent. Bovendien zijn Gods besluiten onveranderlijk, omdat God zelf onveranderlijk is. Zijn besluiten zijn ook uitgestrekt tot alle dingen die er in het verleden waren, op dit moment zijn, of nog zullen zijn. Deze uitgestrektheid wordt onderscheiden in een algemene en bijzondere uitgestrektheid. Algemene uitgestrektheid gaat over alle voorwerpen en de bijzondere uitgestrektheid gaat over de voorverordining.¹⁶

De voorverordining is Gods besluit over de eeuwige staat van schepselen. Gods verkiezing is Zijn “voorverordineering, waardoor God van eeuwigheid vastgesteld heeft sommige mensen ... in Christus door ’t geloof en boeteveerdigheid, eeuwig te behouden tot eer van zijn magt, wijsheid en goedheid”.¹⁷ Hij heeft verkoren tot geloof en heiligheid. Door middel van een bijzondere roeping, geloof en heiligmaking zal Hij mensen in de hemel brengen.¹⁸ De verkiezing is specifiek van bepaalde personen en is niet van een algemene groep.¹⁹

Gods besluit tot uitverkiezing is onveranderlijk, onafhankelijk en absoluut. Grote nadruk legt Leydekker op de onafhankelijkheid van Gods verkiezing. Absoluut betekent dat het niet gebaseerd is op vooruitgezien geloof. Onveranderlijk betekent niet dat het een noodzakelijk besluit is, want een onveranderlijk besluit kan een contingent karakter hebben.²⁰ Het doel van de verkiezing is de eer van God. In Gods voornemen om te verkiezen is het doel de zaligheid van de mens. Daarna pas bepaalt God het middel tot zaligheid en dat is het geloof. God verkiest op basis van het doel en niet op basis van het middel, dus daarom zou God nooit op basis van geloof mensen verkiezen.²¹

In de vrederaad van de eeuwigheid heeft God bepaald sommige zondaren door Jezus Christus te verlossen. Daarbij heeft Hij besloten sommigen te verkiezen, zodat ze in de tijd het geloof ontvangen en in Christus verlost worden.²² Hij wilde ze echter wel verlossen op zo een manier dat aan Zijn heiligheid en gerechtigheid genoeg werd gedaan. Daarom heeft de Zoon van God zich aangeboden als Middelaar, zodat Hij voor de zonden van de uitverkorenen kan voldoen en de uitverkorenen in Hem gered kunnen worden.²³ De Zoon is deze raad met de Vader ingegaan als Zoon van God, maar daarnaast op oeconomische manier als Middelaar. In zijn

¹⁵ Leydekker, 85, 115-16.

¹⁶ Leydekker, 114-18.

¹⁷ Leydekker, 120-122.

¹⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 123.

¹⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 122.

²⁰ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’, 212, 220.

²¹ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’, 213.

²² Leydekker, *Den Raed des Vredes*, 2.

²³ Leydekker, *Den Raed des Vredes*, 4-5.

oeconomie is hij gekomen om het verlossingswerk uit te voeren, een menselijke natuur aan te nemen en als middelaar te functioneren.²⁴

In die raad is ook besloten tot het verbond der genade.²⁵ God heeft dat verbond opgericht met de uitverkorenen. Door het verbond krijgen ze op basis van Christus' verdiensten vergeving van zonden. De conditie van het genadeverbond is geloof.²⁶ Deze conditie van geloof staat centraal.²⁷ God geeft echter het geloof.²⁸ Christus is de Middelaar van het verbond. Hij heeft alles wat nodig is volbracht en biedt Zijn gerechtigheid aan de uitverkorenen aan, waarbij de Heilige Geest het inwendig toepast.²⁹

Roeping en wedergeboorte

Op de verkiezing volgt de roeping en op de roeping volgt het geloof.³⁰ Roeping en wedergeboorte lijken niet zozeer verbonden te worden met zekerheid, maar hebben wel een belangrijke functie in de heilsorde. Bovendien leidt alleen een ware inwendige roeping, gewerkt door Gods Geest, tot geestelijk leven, dus zekerheid zonder een inwendige roeping is verkeerd.³¹ Roeping gaat ook over de verhouding Woord en Geest, waarbij de vraag centraal staat in hoeverre het Woord een zekerheid *extra nos* is. Als laatste is de wedergeboorte voor sommige theologen een belangrijke basis van zekerheid. Daarom zullen roeping en wedergeboorte bij Leydekker behandeld worden.

Leydekker geeft de volgende definitie van roeping: "Ze is een krachtige werking van God, waardoor de uitverkorene en verlost uit den staat der zonde tot de vereeninge en gemeenschap Christi door 't woord des Euvangeliums, en door de Geest genodigt, krachtdadelijk getrokken, en overgebracht worden."³² Er is een uitwendige en inwendige roeping. De uitwendige roeping komt door het Woord van God. Volgens Leydekker heeft dat een "aanradende" en "uitwendig bewegende" functie. De inwendige roeping is echter onmiddellijk en bovennatuurlijk.³³ Leydekker schrijft hierover:

Want de H. Geest doet niet alleen / dat 't woord van buiten voorgesteld zijnde / de gemeene zin daar van begrepen / en desselfs waarheid alleen aan 't verstand vertoont / en aangeraden word: maar daarenboven maakt zy ook / dat den mensch uyt hem zelfs onbequaam, en geestelijk dood / levendig word / na den roependen God luistert / ja metter daad 't Euangelium gelooft en opvolgt.³⁴

²⁴ Leydekker, *De Verborgenheit des Geloofs*, 124-26; Leydekker, *Den Raed des Vredes*, 32.

²⁵ Leydekker, *Den Raed des Vredes*, 2.

²⁶ Leydekker, *De Verborgenheit des Geloofs*, 326.

²⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 135.

²⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 112.

²⁹ Leydekker, *De Verborgenheit des Geloofs*, 326.

³⁰ Leydekker, *De Verborgenheit des Geloofs*, 123.

³¹ Leydekker, *De Verborgenheit des Geloofs*, 352.

³² Leydekker, *De Verborgenheit des Geloofs*, 349.

³³ Leydekker, *De Verborgenheit des Geloofs*, 350.

³⁴ Leydekker, *De Verborgenheit des Geloofs*, 350.

Voor de inwendige roeping is iemand geestelijk dood. Hij kan niet uit zichzelf levend worden, niet naar God luisteren en het Evangelie geloven. De levendmaking is daarom nodig en die wordt gewerkt door een inwendige roeping. Ze heeft de functie van een herschepping. Net als bij de schepping gebiedt God iets wat er vervolgens komt. Zo roept God ook bij de inwendige roeping en iemand wordt levend. Volgens Leydekker wordt Gods wil krachtig in iemand bekendgemaakt door de Heilige Geest. Daardoor kan het niet anders dan dat iemand gaat geloven.³⁵

De inwendige roeping is een “geestelijke verligting, waar door in de ziel een nieu ligt ontsteken word; welke ‘t verstand van de Euangelische waarheden soo kragtig overtuigd/ dat 't niet anders kan geschieden ofde ziel moet voor waarheid houden/ en erkennen/ 't geen door de Geest der waarheid inwendig als waarheid ontdekt en geleerd word”.³⁶ Uit dit citaat blijkt dat Leydekker de inwendige roeping vooral plaatst in het verstand. Door de inwendige roeping erkent de gelovige bepaalde waarheden. Die waarheden worden door de Geest ontdekt en geleerd. Op de verhouding tussen Woord en Geest zullen we later ingaan. De roeping gaat dus primair over het verstand. Secundair gaat het echter over de wil: “Doe hier by/ dat die selfde verliggende genade noodzakelyk de wil tot gehoorzaamheid buigt.”³⁷ De roeping zorgt er ook voor dat de mens het Woord bemint en heilig gaat leven.³⁸

Op de roeping volgt de wedergeboorte. Het is een herschepping naar het beeld van God, dat we verloren hebben bij de zondeval. Door de wedergeboorte worden er “nieuwe hebbelikheden in de redelijke krachten van de ziel” ingestort.³⁹ Wedergeboorte kan op twee manieren uitgelegd worden. Het kan gezien worden als een *fides habitualis* of een *semen fidei*, waarbij de wedergeboorte een beginsel is van geestelijk leven, waaruit geestelijke werken zoals geloof en heiligmaking voortkomen.⁴⁰ De wedergeboorte kan ook in brede zin aangemerkt worden als de daden die uit het beginsel volgen.⁴¹ Leydekker gebruikt vooral de eerste betekenis als hij het over de wedergeboorte heeft: het is een beginsel van geestelijk leven.

In de wedergeboorte worden we door Christus verlost. Het is het begin van het hele proces van geloof en heiligmaking, maar wel het bepalende begin dat we niet zelf kunnen werken. Aan de wedergeboorte voeg je zelf niets toe, het heeft een bovennatuurlijke oorzaak. Voorgaande daden van de mens leiden dus niet tot de wedergeboorte, want het is God die de wedergeboorte werkt.⁴² Als we echter eenmaal wedergeboren en bekeerd zijn, moeten we ook onszelf bekeren. Dan zijn wel daden van de mens vereist.⁴³

³⁵ Leydekker, 350-51.

³⁶ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 351.

³⁷ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 351.

³⁸ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 351-52.

³⁹ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 354-55.

⁴⁰ Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 332-33.

⁴¹ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 354-56.

⁴² Leydekker, 354, 357.

⁴³ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 358.

Bovendien zijn er volgens Leydekker geen vaste voorbereidende werkzaamheden die door God worden gewerkt en leiden deze werkzaamheden niet noodzakelijk tot wedergeboorte. Hij schrijft: “En waarlijk/ indien'er eenige voorbereidingen zijn/ die zijn niet gewoon, nog aan alle, die de wedergeboorte zullen deelagtig worden/ gemeen.”⁴⁴ Voorbereidende werkingen van de mens bestaan niet, maar van God uit kunnen ze aanwezig zijn. Toch is Leydekker heel voorzichtig. Al zouden ze er zijn, dan zijn ze niet bij alle wedergeborenen aanwezig.

Beschrijving geloof

Op de wedergeboorte volgt het geloof en de heiligmaking. Leydekker geeft de volgende definitie van het geloof:

Dog het zaligmakende geloof overtreft alle [andere geloven] / zijnde een boven-natuurlijke deugd, waar doorwe de Goddelijke waarheden van die dingen, die God in zijn Woord, byzonder des Euangeliums, geopenbaard heeft, erkennen, en byzonderlijk de Euangelische goederen ons met een vrymoedig vertrouwen toe-eigenen door den H. Geest. Kortelijk: het is een vaste, heilige, en overtuigende toestemminge van de ziel, aangaande de waarheid der beloften en zaligheid in Christo.⁴⁵

Uit de definitie van geloof blijkt dat hij het geloof als iets “boven-natuurlijks” ziet. Het heeft namelijk een bovennatuurlijke oorzaak en wordt gewerkt door de Drie-enige God. Het is bovennatuurlijk in het verkrijgen ervan, in de oefening van het geloof en in de uitwerking. Wij zijn namelijk onbekwaam om te geloven en ons verstand is verduisterd. De Heilige Geest is daarom als de bovennatuurlijke oorzaak nodig, aangezien hij het verstand verlicht en het geloof werkt.⁴⁶

In deze definitie valt ook op dat Leydekker het geloof als een deugd ziet. Geloof is namelijk een daad van gehoorzaamheid. In het eerste gebod wordt ieder verplicht om de enige ware God te kennen en te dienen. Volgens Leydekker betekent dat ook dat iemand alle waarheden en getuigenissen van God moet kennen en geloven. Daarom is de plicht om het Evangelie te geloven inbegrepen in het eerste gebod. Het geloof is echter wel onderscheiden van de goede werken, wat blijkt uit het voorwerp van het geloof, het onderwerp van het geloof en de gevolgen van het geloof.⁴⁷

Het voorwerp van het geloof, is “alles, [wat] door Goddelijk gezag ons ontdekt en bekend word”.⁴⁸ “Het voorwerp des geloofs is het geheele woord Gods, waar op het als op een Godlijk getuigenis steund. ... ’t Bijzonder en allernaaste voorwerp des geloofs/ voor zoo veel het rechtvaardigmakend en zaligmakend is/ is alleen het Euangelium.”⁴⁹ “Zeeker, alle waarheden, welke Gods getuygenis hebben zijn ons voorwerp. Maar

⁴⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 357.

⁴⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 361.

⁴⁶ Leydekker, 361, 364-65.

⁴⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 361-62.

⁴⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 360.

⁴⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 362.

de openbaring van de Raad der genade en particuliere beloften van het evangelie behoren bijzonderlijk tot het voorwerp.”⁵⁰ Leydekker schrijft nog meer over het voorwerp:

Dog het uiterlijk getuigenis des Woords past de H. Geest inwendig krachtelijk op het harte toe/ die ook getuigd van de waarheid, gelijk ook van Gods zalige genade, met onzen geest. Zulks dat zulken geloof aldus uitgewrogt des te meer waarachtig, Goddelijk, onfeilbaar, en zalig is. Ja dit inwendig getuigenis van de H. Geest word zelf het voorwerp van het geloof; schoon van het woord noit afgescheiden. Want het een getuigenise Gods, ja de kracht van 't woord zelfs is.⁵¹

Uit dit citaat blijkt dat ook het inwendig werk van de Geest een voorwerp van het geloof wordt. De gelovige lijkt dit dus te kennen en te weten, waardoor het ook iets is waarin hij gaat geloven. Later zullen we op dit specifieke voorwerp terugkomen.

Het onderwerp van het geloof is het verstand van de uitverkorene. Kennis, toestemming, vertrouwen en een "volle verzekeringe en vergenoeginge / tegen twijffeling gesteld" zijn allemaal eigenschappen van het geloof.⁵² Deze eigenschappen horen bij het verstand en daarom is het onderwerp van het geloof het verstand. Leydekker ziet vertrouwen als een bijzondere toepassing van kennen en toestemmen, maar lijkt het wel te plaatsen bij het verstand.⁵³ Er horen ook werkingen bij voor de wil. Want het verstand kan niet iets werken zonder de wil.⁵⁴ Het buigt de wil ook om tot liefde van het voorwerp, tot het beminnen van Gods getuigenis en tot goede werken.⁵⁵

De aard of natuur van het geloof is kennen, toestemmen, vertrouwen en een reflexieve daad. Ten eerste is er kennis nodig van het voorwerp. Als er geen kennis is, kan iemand ook niets geloven. Vervolgens toestemming, waardoor de gelovige het getuigenis van God voor waar houdt en verzegelt.⁵⁶ Vertrouwen is een berusten in Christus' werk tot zaligheid en een toevlucht nemen door Christus tot God. De reflexieve daad is een tweede daad waardoor een gelovige door middel van reflectie tot zekerheid komt. Het komen tot zekerheid zullen we later uitwerken.⁵⁷

Over het wezen van het geloof schrijft Leydekker niet in zijn dogmatiek, maar wel in een van zijn preken: "Dat het wesen des geloofs bestaat in het aannemen van Gods getuigenis, en daar in te rusten ja te berusten, met versegeling dat God waaragtig is." ⁵⁸ Ergens anders schrijft hij dat het wezen van het geloof bestaat uit vertrouwen op Christus en het aankleven van Hem.⁵⁹ In *Demonstratio Evangelica* schrijft Leydekker dat het

⁵⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 134.

⁵¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 362.

⁵² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 363.

⁵³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 363.

⁵⁴ Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 341-42.

⁵⁵ Leydekker, *De verborgentheid des geloofs*, 351-52, 363.

⁵⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 363.

⁵⁷ Leydekker, 364.

⁵⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, Voorreden, 38-39.

⁵⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 90.

wezen van het geloof is de vereniging met Christus te zoeken. De ziel moet zich daarbij toevertrouwen en overgeven aan Christus.⁶⁰

Naast geloof is er ook schijn geloof. Historisch geloof gelooft de feiten, maar er is geen “inwendige beweginge des gemoeds”.⁶¹ Tijd geloof houdt een keer op, omdat het niet door God gewerkt is. Er is ook geen echte wedergeboorte. Wonder geloof gaat over het geloof in wonderen.⁶² Ook over zijn tegenpartijen schrijft hij: “Ze is vervreemd van God, gescheiden van zijn heylighe en zalige invloeying.”⁶³ Er is dus ook sprake van een schijn geloof als er verkeerd wordt gedacht over het christelijk geloof, zoals over de oorzaken van behoud of de vrije wil.⁶⁴

Ergens anders plaatst Leydekker wel een kanttekening bij het geloof als een deugd. Het geloof is niet “een deugt en byzondere gehoorzaamheid, [wat] gunstelijk geschat en geagt soude worden voor de gansche onderhouding van de Wet”.⁶⁵ Dat is iets wat de remonstranten zeggen.⁶⁶ Dan wordt het geloof veranderd in “een nieuwe wet van Christus”.⁶⁷ Het is niet ons werk dat rechtvaardig maakt. Alleen het omhelzen en aannemen van Christus maakt rechtvaardig, omdat het ons verenigt met Christus. Daarbij is het geloof een werktuig, waardoor iemand met Christus verenigd wordt en Zijn gerechtigheid verkrijgt.⁶⁸ Het geloof is dus niet zozeer een deugd waardoor iemand de gerechtigheid verdient, maar een instrument waardoor iemand verenigd wordt met Christus. Het is zelf nooit de oorzaak van de rechtvaardigmaking.⁶⁹

Tot geloof komen

De wijze waarop iemand tot geloof komt, heeft indirect ook invloed op de zekerheid van het geloof. Iemand met een waar geloof moet namelijk wel op de juiste manier tot geloof zijn gekomen, anders is zijn zekerheid ijdel. Bovendien horen bij een waar geloof bepaalde kenmerken en die kenmerken worden onder andere opgedaan bij het komen tot geloof. Daarom zal hier behandeld worden hoe Leydekker schrijft over het komen tot geloof.

Om tot geloof te komen, zijn er verschillende stappen die elkaar opvolgen. Ten eerste doet de wet zijn functie, waardoor iemand kennis krijgt van zijn ellende, bedroefd is en vernederd wordt in zichzelf. Leydekker schrijft: “’t welk is een voor vereiste noodzakelijkheid tot de aart en eigenschappen van het zaligmakend geloof behorende/ want de mensch aldus buiten hemselfen tot Christus gedreven moet werden.”⁷⁰

⁶⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 130.

⁶¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 361.

⁶² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 361.

⁶³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 84.

⁶⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 84.

⁶⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 372.

⁶⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 131.

⁶⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 374.

⁶⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 374; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 74-75, 82-84..

⁶⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 74-75, 382.

⁷⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 366-67.

Dat Leydekker de kennis van zonde en ellende belangrijk vindt, benadrukt hij in veel van zijn preken. Daarbij spreekt hij uitdrukkelijk over een orde.⁷¹ Een ziek persoon heeft een dokter nodig. Zo heeft alleen iemand die zijn zonde en ellende kent Christus nodig.⁷² Als iemand zijn onmacht en ellende kent, dan is diegene goed op weg. Als iemand dat niet kent, dan mag hij wel twijfelen of hij behouden is.⁷³ Ellendekennis behoort bij de eerste bekering.⁷⁴ Ergens anders schrijft Leydekker:

Maar ‘ten zy een mensch zyn geestelijke armoede kent; gelooft en gevoelt/ en zig dieswegen elendig en verdoemelyk oordeelt voor God; hy en kan geen deel aan eene rechtveerdigmaking hebben/ die een zondaar van de verdoemenis vrymaakt. Christus spreekt alleen de arme van geest, en de treurige zalig; en roept de sulke/ om ruste by hem te vinden, welke belast en beladen zyn.’⁷⁵

De ellendekennis houdt in dat iemand kennis heeft van de natuur van de zonde en haar schuld. Vervolgens erkent iemand dat hij strafwaardig en afschuwelijk is. Daarbij komt een diep gevoel van zonde en ellende. Als laatste veroordeelt het geweten de mens, waardoor de mens met schrik voor God staat in het gericht.⁷⁶

De ellendekennis is een onderdeel van het geloof. Want het ziet in zichzelf geen gerechtigheid. Daarom zoekt het de gerechtigheid buiten zichzelf.⁷⁷ De zondaar moet de mond gestopt worden. Hem moet ontnomen worden alle zelfgerechtigheid en al het goedpraten van de beschuldigingen. Bovendien mag hij op basis van zichzelf geen beloning en eer eisen. Alle mogelijkheid om op zichzelf en op eigen gerechtigheid te beroemen is uitgesloten.⁷⁸ Dit wanhopen aan zichzelf, aan alle eigen gerechtigheid en eigen werken⁷⁹ leidt ertoe dat een christen buiten zichzelf gedreven wordt naar Christus. Zo wordt de wet een tuchtmeester tot Christus.⁸⁰

Hoe dat gebeurt, beschrijft Leydekker vervolgens. Het Evangelie wordt verkondigd, waarbij de zaligheid in Christus wordt aangeboden. De zondaar begrijpt en erkent het Evangelie. Vervolgens verlangt de zondaar naar de vereniging met Christus. Hij verlangt er niet alleen naar, maar zoekt en begeert het. Vervolgens neemt de zondaar Christus aan. Hij steunt alleen op Christus om zalig te worden en geeft zich volledig aan Hem over.⁸¹

Leydekker schrijft: “Daar na volgt op die roeping onse daad, waardoor wij tot dien roependen God en Middelaar Jesum komen / en soo van hem aangegrepen sijnde / hem aangrijpen; bewrogt sijnde ook werken; getrokken sijnde/ hem na lopen.”⁸² Hieruit blijkt volgens Leydekker dat de inwendige roeping, waardoor je

⁷¹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, Voorreden, 43.

⁷² Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 8.

⁷³ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 9.

⁷⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 25-26.

⁷⁵ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 23.

⁷⁶ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 39-40.

⁷⁷ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 247.

⁷⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 14-16.

⁷⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 45.

⁸⁰ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 17-20.

⁸¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352, 366-67; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 74-75.

⁸² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352.

Christus aanneemt, sterk verschilt van een uitwendige roeping. De uitwendige roeping verlicht het verstand een beetje, maar is uiteindelijk zonder geestelijk leven.⁸³

Wat dit komen precies inhoudt, is moeilijk te zeggen. In ieder geval verschilt het van gewoon komen zonder te weten een zondaar te zijn. Daarom moet er ook niet zomaar opgeroepen worden te geloven dat Christus voor jou gestorven is. Want dit voorrecht hoort alleen bij degenen die zondaar geworden zijn en de toevlucht hebben genomen tot Christus.⁸⁴ “Te gelooven dat Christus voor ons gestorven is, is geen eerste daad des geloofs, maar een tweede, op de eerste volgende. De eerste daad (*actus directus*) is Christus als een volkomen en waaragtigen Zaligmaker aan te nemen, zig aan hem over te geven tot behoudenis en op hem aldus te betrouwen. Dit reeds geschiedt zijnde en wel door een bysondere genade, heeft men eerst regt om Christus de onse te noemen/ en te geloven.”⁸⁵ Het komen moet dus wel door een bijzondere genade zijn geschied, wat lijkt te gaan over de wedergeboorte. Kan er ook een komen zijn zonder bijzondere genade? Blijkbaar wel, want er zijn volgens Leydekker veel mensen die onterecht denken bekeerd te zijn.⁸⁶

Taak van het Woord

Bij de roeping, wedergeboorte en het geloof keert steeds het thema terug van de verhouding tussen Woord en Geest. De werktuigelijke oorzaak van het geloof is de Bijbel. Daarbij moet echter wel de Heilige Geest met Zijn bovennatuurlijke werking komen, wil het Woord enige uitwerking hebben. Deze bijzondere genade, waarbij de Heilige Geest werkt, blijkt cruciaal voor Leydekker. Velen geloven namelijk dat Christus voor hen gestorven is, terwijl ze deze bijzondere genade missen. Daarbij keert Leydekker zich ook tegen de luthersen, “die hier de kragt van het woord te veel toeschrijven”.⁸⁷ De enige oorzaak dat we geloven, is doordat de Heilige Geest het heeft gewerkt.⁸⁸

Het onderwerp Woord en Geest heeft ook alles met de zekerheid van het geloof te maken. Als de Geest verbonden is met het Woord, dan mag en kan het Woord altijd geloofd worden. Daardoor wordt het een zekerheid *extra nos*. Het komt tot de gelovige en de gelovige mag er te allen tijde op vertrouwen. Als Woord en Geest gescheiden worden, dan mag de gelovige alleen op het Woord vertrouwen als hij de Geest ervaart. Het *extra nos*-karakter van het Woord wordt dan ingewisseld voor zekerheid *in nobis* door de Heilige Geest. Daarom zal de verhouding tussen Woord en Geest hier behandeld worden.

We zullen beginnen bij het Woord. Over het Woord schrijft Leydekker aan het begin van zijn systematische theologie, als hij spreekt over de beginselen van de theologie. God openbaart zich op verschillende manieren. Er is buitengewone en gewone openbaring. De buitengewone openbaring gaat over Gods directe verschijning

⁸³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352.

⁸⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301.

⁸⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301; Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 278.

⁸⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301; Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 278.

⁸⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 365.

⁸⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 374.

door goddelijk spreken, dromen, gezichten etc. Veel bijbelheiligen kennen deze openbaring.⁸⁹ De gewone openbaring is te vinden in Gods Woord.

De gewoone openbaring nu geschied door het Woord van God/ van buiten voorgesteld/ en nu beschreven in de Boeken des O. en N. Testaments, en van binnen door de H. Geest de herten verlichtende en bewegende, om die dingen aan te nemen, te omhelzen, te beminnen, waar te nemen, dewelke van buiten door het Woord zijn voorgesteld en voorgehouden. En alzo zal de openbaring of uitwendig, of inwendig zijn.⁹⁰

De theologie heeft als uitwendig beginsel de Bijbel.⁹¹ De functie van het Woord van God is groot. Ze is noodzakelijk om kennis te krijgen die nodig is voor de zaligheid. Ook is ze noodzakelijk vanuit de “onderstelling van Gods wil, die dit middel om zijn woord te beware, en de Kerke op te bouwen, geschikt en verordineert heeft. Want de menselijke broosheid en verdorventheid, de bedriegeryen van den Duivel, de uitbreiding van de Kerk, de zekerheid des geloofs/ d’overtuiging der dwalingen &c brengen een noodzaakelijkheid mede van een zeker middel, ’t welk genoeg is om de Godlijke openbaringen geheel en volmaakt te bewaren.”⁹² Om zekerheid van het geloof te krijgen, is er dus ook een zeker middel nodig en dat is het Woord. De Schrift is onfeilbaar. Vanuit het auteurschap van God ontleent de Schrift namelijk haar gezag. Bovendien vereist het geloof een onfeilbaar Woord.⁹³

Gods Woord is waar en dat zou niet een onderwerp van discussie mogen zijn.⁹⁴ Bij de Bijbel zijn echter uitwendige bewijzen gevoegd, waaruit blijkt dat ze waar is. Haar oorzaak is goddelijk. Dat blijkt uit de inhoud van Schrift, waarin wetten en de ware godsdienst beschreven zijn. De stijl is deftig en de schrijvers zijn oprecht. Bovendien staan er vele wonderen in, die het woord van God bevestigen. Als laatste blijkt het uit haar kracht, waardoor mensen bekeerd worden.⁹⁵

Werk van de Heilige Geest

Hoe verhoudt het Woord zich tot het werk van de Geest? Het werk van de Heilige Geest is cruciaal voor het komen tot geloof, het verkrijgen van zekerheid dat het Woord goddelijk is en het verkrijgen van zekerheid van het geloof. Leydekker beschrijft het werk van de Heilige Geest uitgebreid in het boek *Demonstratio Evangelica*. Het getuigenis van de Geest is inwendig en uitwendig. Deze twee samengevoegd werken het geloof.⁹⁶ Uitwendig getuigt de Heilige Geest in de Bijbel, om daarin een getuigenis te geven van “alle zalige

⁸⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 6.

⁹⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 6.

⁹¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 7.

⁹² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 21-22.

⁹³ Leydekker, 21-22.

⁹⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

⁹⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 23-24.

⁹⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 276.

verborgentheyden”.⁹⁷ De Geest getuigt in de natuur.⁹⁸ Duidelijk getuigde de Geest in de eerste christengemeente, waarbij wonderen en krachten zorgden voor een extra verzekering van de waarheid van het Evangelie.⁹⁹

Het inwendige getuigenis van de Geest is echter ook nodig. De Geest was nodig voor de apostelen in het Nieuwe Testament en de profeten in het Oude Testament om inwendig te weten dat ze naar waarheid profeteerden en spraken. Maar voor de toehoorders is eenzelfde getuigenis nodig om zeker te weten dat het Woord dat zij horen goddelijk is. Zonder dat getuigenis wordt het gepredikte Woord niet als goddelijk aangenomen. Zo sprak God op de Sinaï, maar het leidde niet tot geloof.¹⁰⁰ Bij Lydia leidde het wel tot geloof en dat kwam door de Heilige Geest. De Heilige Geest moet dus de geloofsogen openen. Zo ging het ook in de eerste christengemeente:

Door de Geest sag men de teecken en van de Goddelijckheyd des Evangeliums; door hem wierd het aangenomen/ als een Goddelijck Woord; en door den selven de ziel gewiss't, dat het geloove geen ydele en valsche toestemming was. En als nog en kan het verkondigde Woord op onse herten geen kragt hebben tot bekeering en geloof, ten zy door den H. Geest.¹⁰¹

Als de Geest op deze manier werkte onder het gepredikte Woord, dan moet Hij ook zo werken onder het geschreven Woord.¹⁰² Sterker nog, het “Woord in het geheel is groter dan een predikatie van bijv een apostel, en die leidde al tot bekering”.¹⁰³ Hierbij moet onderscheid gemaakt worden tussen twee onderwerpen: “Dat de H. Geest het Goddelijck geloove omtrent de Schriften in ons moet veroorsaeken.”¹⁰⁴ Het tweede onderwerp is: “Dat het sijn werck is de ziel te verseecken wegens het geloof, dat het geene ydele inbeeldinge geweest zy.”¹⁰⁵

De Heilige Geest moet ons geloof in de goddelijkheid van de Schrift werken. We zien van nature niet dat het Woord goddelijk is en hebben daarom genade nodig.¹⁰⁶ Leydekker schrijft: “Zo wel zal een blindgeborene van de Sonne oordeelen, als een natuurlijk mensch van het licht des Euangeliums.”¹⁰⁷ Het Woord is als de zon. “’t Is een Sonne: daer sijn maer inwendige oogen vereyst/ om des selfs licht te aenschouwen.”¹⁰⁸ Een natuurlijk mens verstaat niet “de dingen die der Geestes Gods zijn”. Er is verlichting nodig door de Geest.¹⁰⁹ Daarbij

⁹⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 275.

⁹⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 276.

⁹⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 277.

¹⁰⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 279.

¹⁰¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 280.

¹⁰² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 280.

¹⁰³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 300.

¹⁰⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 281.

¹⁰⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 281.

¹⁰⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 274, 281-83.

¹⁰⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 282.

¹⁰⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 288.

¹⁰⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 284.

gebruikt de Heilige Geest de bewijzen uit het Woord zelf dat het waar is: “’T is openbaar dat Geest door tekenen der goddelijkheid, welke in de schrift schijnen, ons gelovige christenen maakt.”¹¹⁰

Werk van de Heilige Geest en zekerheid dat het Woord goddelijk is

Hoe komt een gelovige tot zekerheid dat het Woord goddelijk is? Er zijn namelijk genoeg twijfelaars. Rooms-katholieken bijvoorbeeld zijn tegen de zekerheid van het geloof.¹¹¹ Bij de gereformeerden is er echter wel zekerheid. Zekerheid vanwege het karakter van de Schrift, waaruit haar goddelijkheid blijkt. Maar ook zekerheid vanwege de Heilige Geest “in onse hart gevoelig werkende en daar vinden wij wederom onze zekerheid”. Daarom kan gezegd worden dat de “Geest soo wel de oorsaeck van onse vergewissing, als van ons geloof” is.¹¹²

Toch wil Leydekker dit werk door de Geest verder uitwerken. “Waaruit mogen wij zeker zijn, dat wij niet feilen, wanneer wy ons geloof omtrent de Schriften als een vrugt van de HG menen te hebben?”¹¹³ Deze zekerheid komt “door geen profeetisch aanblasinge, geen aanspraak aan de ziel: gy hebt wel geloofd en gy zijt niet bedrogen”.¹¹⁴ Het gaat echter “zoals redelijke en verstandige ziel gewoon is van bekende waarheden versekert te worden”.¹¹⁵

Leydekker gebruikt een voorbeeld om dit duidelijk te maken. Stel, er is een stelling die zegt dat tweemaal twee vier is. Iemand is zeker van deze stelling door “de klaarheid van het waarachtig voorstel, als je het zegt en ook met anderen vergelijkt”.¹¹⁶ Deze “klarheid” is te vergelijken met het uitwendige licht. Daarnaast heb je de “redelijkheid, waarbij je de gelijkheid van die twee kan achterhalen”.¹¹⁷ Het redelijk verstand ziet in dat twee keer twee gelijk is aan vier. De redelijkheid vergelijkt Leydekker met het innerlijk licht. Zonder gebruik van het redelijk verstand kan er geen zekerheid zijn. “Maar nu voegen wij uitwendig licht van die stelling, bij het inwendige van ons redelijk begriip, en sijn verseeckert, dat wij daar in geensins en dwaelen.”¹¹⁸

Stel je nu voor dat iemand een dwaas is en niet begrijpt dat de stelling “tweemaal twee is vier” waar is. Stel dat God vervolgens zijn rede herstelt, dan zou hij direct de stelling begrijpen en overtuigd zijn dat die waar is. Die persoon zou alleen God de eer geven dat Hij zijn verstand heeft hersteld. Bij de vraag hoe zo iemand zeker weet dat deze stelling waar is, zou hij antwoorden: “Dit: tweemaal twee is vier heeft nootsaeckelijcke waarheyd, blijkende van selfts uyt de woorden, en die komt my behoorlijck voor: ick vinde daar beneven in my een redelijck oordeel, of een inwendigh licht, waer van ik niet onbewust kan sijn, soo ick een ziel heb/ en

¹¹⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 289-90.

¹¹¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 290.

¹¹² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 291.

¹¹³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 292.

¹¹⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 292.

¹¹⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 292.

¹¹⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 292.

¹¹⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 292.

¹¹⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 293.

mijn begriip met het voorwerp vergelycke: nog meer, te voren had ik die bequamheyd niet/ 't is God die my verligt heeft/ en mijn verstand bequaem gemaekt om alsoo regt te oordeelen.”¹¹⁹

Van dit voorbeeld kunnen we volgens Leydekker leren “wat wy van de werkinge des H. Geestes, om met verseeckeringe de Goddelijckheyd der Schriftuurlijcke Openbaeringe te gelooven/ moeten gevoelen”.¹²⁰ Voor onze bekering waren wij dwaas, waardoor wij niet bij machte waren om op een juiste manier van de Schrift te oordelen. De Medicijnmeester is nodig, die ons verstand verlicht. “Dit doet hy ... wanneer wij geloovige werden.” “Maer nu/ wy sien de Goddelijckheyd der Schriften, en de verborgentheden der zaligheyd, .. , daar in geopenbaert, want hy in onse herten geschenen heeft om te geven verligtinge der kennisse der Heerlijckheyd Gods in het aengesigte Jesu Christi.”¹²¹

Vervolgens komt de vraag over de verzekering. “Dat wy nog in 't gelooven nog in 't meynen dat wy door den H. Geest bestraelt zijn/ niet en feylen?” Leydekkers antwoord is resoluut: “Maer dog/ hoe kan een Christen ons soo onbetaemelijck vraegen? Heeft dan een geloovige geen kennis van sig selfs? ... Is het Werk van de H. Geest geensins gevoeligh? Kan zijn verligtinge niet bekend en onderscheyden werden van de verblindinge des Satans? Christenen, waer is u Christendom!”¹²² Bovennatuurlijke genade is vereist om te geloven. “En wy moesten ongeloovigh sijn/ soo s'ons in twijffelingh liet of wy ook de waerheyd geloofden/ en of onse overtuygingh Goddelijck was. Indien wy geen Propheten en sijn/ wy en sijn ook in desen geen Sceptische Twijffelaers.”¹²³

Zoals je in de natuur tot zekerheid komt, zo gaat het ook met de zekerheid dat het Woord goddelijk is. “Het ligt van ons oordeel voegen wy by het ligt van een seecker voorstel, en dus feylen wy niet in onse toestemming: dat weten wy. Waerom en kunnen wy aldus niet doen in 't Geestelijcke? Waerom sullen wy bedrogen werden/ wanneer wy ons verligt oordeel inwendigh voegen by het ligt der Schriften, om te gelooven met verseeckering, datse waerheyd zijn? Het geloof is in 't binnenste van ons, dat siet elk een in sig selven: elck siet sijn geloof by sig selven, seyde Augustinus.”¹²⁴

De sociniaan wordt volgens Leydekker op dezelfde manier verzekert. Hij gelooft dat de Schrift waar is op basis van de rede. Door het inwendig en uitwendig licht is hij buiten twijfel zeker. “Maar waarom kan ik op dezelfde wijsse van mijn geloof als een vrugt van den H Geest niet spreekken, zonder enthusiastery.”¹²⁵ De Geest werkt dus door de rede. Hij zorgt er door de rede voor dat een gelovige zeker is van de goddelijkheid

¹¹⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 293.

¹²⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 294.

¹²¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 294.

¹²² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 294-95.

¹²³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 295.

¹²⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 296.

¹²⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 301-2.

van het Woord, waarbij het uitwendige licht van het Woord en de tekenen van de goddelijkheid van het Woord samengevoegd worden met het innerlijke licht van het redelijke oordeel.

Het tweede voorbeeld is iemand die in de hemel een ster aanwijst. De ster is zichtbaar en blinkt van zichzelf. Iemand wijst mij alleen die ster aan. Ik zie de ster met mijn eigen kracht. God is het die mijn ogen verlicht, zodat ik de ster kan zien. De Schrift is als de ster die blinkt. De kerk wijst mij de Schrift aan. Eerst was de mens blind, maar als God de ogen opent, dan ziet hij de goddelijkheid van het Woord. De ogen geeft God en hij bedriegt niet in het zien.¹²⁶ Vervolgens moet hij op het innerlijk licht letten, namelijk op zichzelf, “de kragt van zijn verligte ziel” en “bysonder op God, die hem zijn Verligenden Geest gaf/ en beliefdde het onderwijs der Kerk te zegenen”.¹²⁷ Vervolgens neemt hij het uiterlijk en innerlijk licht samen en komt hij tot de zekerheid dat het Woord goddelijk is.¹²⁸

Leydekker besluit zijn betoog als volgt. “Er zijn twee vragen die onderscheiden zijn: om wat reden ik bewogen mag zijn om de goddelijkheid der schriften te geloven. Ik antwoorde om de tekenen van een Goddelijcken oorsprong welke daer in sig op doen. De Tweede is door wat oorsaek sijt gy soo bewrogt dat gy de schriften alsoo Goddelijck aensiet/ met eene verseeckeringe? Ik antwoorde door den H. Geest, die een Geest des geloofs is. Ende in sulcken vergewissing dwaele ick niet/ dewijl het uytwendigh en inwendigh ligt te samen komt/ en my bestraelende verseekert doet zijn, dat ik geen duysternis, maer een heldere Woord aenschouw/ met een welgesteld oordeel, dat sig selven bewust is.”¹²⁹

Ook in *De Verborgentheid des Geloofs* is het werk van de Geest een belangrijk thema. Door het inwendige Geest verstaat iemand met zekerheid de Schrift en is hij zeker van de goddelijkheid van de Schrift. Zonder het inwendige licht kan iemand maar beter geen theologie bedrijven.¹³⁰ Er zijn vele uitwendige bewijzen genoemd, waaruit blijkt dat de Schrift goddelijk is. De Geest is echter inwendig nodig om dat te weten:

Dog de inwendige oorzaak, door een bovennatuurlijke kragt den mensch bequaam makende/ en kragtiglijk bewegende om die merktekenen te erkennen/ is de H. Geest... Ook zoude de H. Geest niet kunnen zijn de Geest van aanneeminge, zo hy ons niet van deszelfs Brieven en Testament-tafelen zeker maakte... Deze werkinge van de H. Geest, dewelke in de H. Schrift verzegeling genaamt word/ .../ heeft d'aart van een inwendig getuigenis.¹³¹

De Heilige Geest overtuigt dat het Woord goddelijk is. Met de rede zou iemand op basis van de bewijzen kunnen concluderen dat het Woord waar is. De zekerheid van de waarheid van het Woord mag echter niet alleen afhangen van de rede. De zekerheid van het geloof wordt dan afhankelijk van de ratio, wat een

¹²⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 313-14.

¹²⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 314.

¹²⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 314.

¹²⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 312.

¹³⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 7.

¹³¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 24.

natuurlijke godsdienst is. Daarnaast kunnen de uitwendige bewijzen van de goddelijkheid van de Schrift betwijfeld worden door de rede, wat volgens Leydekker niet moet gebeuren. Het licht van het Woord is namelijk veel groter dan het licht van de rede. We zijn dus afhankelijk van de werking van de Geest om het Woord voor waar te houden.¹³² Deze werking van de Heilige Geest wordt door Leydekker ook wel verzegeling genoemd. De Geest maakt zeker van de goddelijkheid van het Woord. Het onderwerp verzegeling zal later verder uitgewerkt worden.

De Geest zorgt er dus voor dat de ogen geopend worden en het Woord als goddelijk wordt gezien. Bovendien zorgt de Geest voor zekerheid dat het Woord goddelijk is. De Geest komt op een bepaalde manier mee met het Woord en dat lijkt ook opgemerkt te worden. Leydekker schrijft bijvoorbeeld dat de Geest zorgt voor “goddelijke verrukking en roering in het hart.”¹³³ De precieze verhouding tussen Woord en Geest zal in het volgende hoofdstuk verder doordacht worden. De Geest zorgt echter niet alleen voor zekerheid dat het Woord goddelijk is, maar ook voor zekerheid van het geloof.¹³⁴ Daar zullen we nu bij stilstaan.

Komen tot zekerheid van het geloof

Over het komen tot zekerheid spreekt Leydekker regelmatig in zijn preken en systematische theologie. Daarin komt de zekerheid dat het Woord goddelijk is minder ter sprake. Hij heeft het dan meer over de “weerslachtige daad in het gemoed”.¹³⁵ We hebben eerder gezien dat bij de natuur van het geloof toestemmen, vertrouwen en een “weerslachtige daad” hoort. Door die “weerslachtige daad”, “*actus reflexus*” of reflexieve daad kan een gelovige zekerheid ontvangen. Alhoewel het bij de natuur van het geloof hoort om zekerheid te hebben, schrijft Leydekker erbij dat het alleen aanwezig is bij een “welgesteld” geloof. Zekerheid hoort dus bij de natuur van een sterk geloof.¹³⁶

Zekerheid is niet noodzakelijk om zalig te worden. Het gaat om de eerste daad van het geloof, namelijk de toevlucht nemen tot Christus en Hem aannemen. De tweede daad of reflexieve daad waardoor iemand zekerheid krijgt, is niet noodzakelijk.¹³⁷ Een christen met een sterk geloof kan zekerheid hebben, maar een zwak gelovige, die het geloof heeft “als een mostert zaad”, is toch gerechtvaardigd, ofschoon hij “daar van nog onbewust is”.¹³⁸

¹³² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

¹³³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25. Die ondertusschen ons zouden willen beschuldigen van een onredelijke Geestdrijverye, wanneer wy dese dingen/ rakende het getuigenis des H. Geests, geloven/ weeten niet wat een Goddelijke verrukkinge en roeringe in 't herte is; kennen de kragt niet van het zaligmakende geloof, waar door de natuur zelf geneezen/ en het geloof onder het Woord in de herten der uitverkoorenen uitgewrogt word; of zy letten misschien op die witten keursteen niet/ welke niemand kent, dan die hem ontfangt.

¹³⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 565-67.

¹³⁵ Leydekker, 365-66.

¹³⁶ Leydekker, 364.

¹³⁷ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 372-73.

¹³⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 372-73.

Bovendien kan het gevoel van zekerheid fluctueren. Leydekker schrijft: “of zoo veel ons gevoel betreft/ wanneer het geloof versterkt is/ en de H. Geest in het herte kragtdadelijk werkt als een Voorspraak, Advocaat en vertrooster. Het welk niet in alle geloovigen/ nog ook altijd op dezelve mate in haar geschied. 't Is meest een voorrecht van sterk geloovige, als haar ziel welgesteld is. Psal. 51: 14. Geeft my weder de vreugde uwes heils, en uwen vrymoedigen geest ondersteune my.”¹³⁹ Het gevoel van zekerheid kan dus verschillen naar gelang de gesteldheid van het geloof. Waar echter geloof is, daar ligt iemands staat vast.¹⁴⁰

Hoe komt iemand dat tot zekerheid? Volgens Leydekker gebeurt dat door een reflexieve daad. Dit reflecteren is belangrijk en Leydekker roept dan ook op om het geloof en de genadestaat te onderzoeken.¹⁴¹ Vooral in zijn preken roept hij vaak op tot zelfonderzoek, want er zijn velen die denken bekeerd te zijn terwijl ze het niet zijn. Daarom zegt hij steeds: “Zo heeft een mensch zig wel naauw te ondersoeken.”¹⁴² “Verzekeringe daar van te hebben / vereyst een diep onderzoek.”¹⁴³ “Leert dan ook/ o Christen, u zelve dezen aangaande wel onderzoeken en toetzen.”¹⁴⁴

Over het belangrijkste bewijs van de genadestaat schrijft Leydekker: “Nogtans het voornaamste kenteeken van onze rechtveerdigmaking behoorde altijd in het gelove zelve gezogt worden. Dat is die hoog-achting die men voor de Saligmaker heeft/ en in dat uitgaan naar Jesus, en het achteraan kleven van hem/ met verloochening van alles wat in ons is.”¹⁴⁵ Zo kan zelfs een zwakgelovige vertroost worden, door op het geloof zelf te zien en dat bij zichzelf te toetsen.¹⁴⁶ Leydekker vormt zelfs een sluitrede om met behulp van het kenmerk geloof tot zekerheid te komen:

Wat kan het Evangelium anders als dese sluyt-Reden ons Leeren maecken/ die in den Zone gelooft, heeft het eeuwich leven. Ik geloof: Soo dan heb ik het eeuwich leven. Eerste stelling is belofte tot iedereen. Tweede: ik geloove, kan ook aan de Conscientie verseeckert zijn/ indien wy het geloof verstaen uyt het voorgeseyde. Des moet het besluyt ook een gevolg hebben in het gemoed.¹⁴⁷

Geloof zelf is dus volgens Leydekker het meest bepalende kenmerk voor de zekerheid van het heil.¹⁴⁸ Wat interessant is, is dat Leydekker hier de consciëntie verbindt met het weten en verzekerd zijn dat je gelooft. We hebben bij het bespreken van Leydekkers mensbeeld gezien dat de *conscientia* reflecteert op de manier van komen tot een oordeel. Die reflectie ziet erop toe dat we op een “regte ordre” tot bepaalde besluiten zijn

¹³⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 386.

¹⁴⁰ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 137-38; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 405.

¹⁴¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 126.; 2 Cor. 13:5.

¹⁴² Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 8.

¹⁴³ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 146.

¹⁴⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 24.

¹⁴⁵ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 90.

¹⁴⁶ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 90.

¹⁴⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 143.

¹⁴⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 47.

gekomen.¹⁴⁹ Als ons verstand dus een oordeel velt dat we geloven, dan ziet de consciëntie erop toe of we op een juiste manier tot dat oordeel zijn gekomen. Op die manier kunnen we tot zekerheid komen over de uitspraak: “Ik geloove.”¹⁵⁰

Een ander belangrijk kenmerk voor de zekerheid van het geloof is kennis van de ellende. Regelmatig komen er opsommingen voor van kenmerken, waarbij ellendekennis een belangrijk onderdeel is.¹⁵¹ Zoals eerder al aangegeven is Leydekker stellig over de vereiste kennis van zonde en ellende. Als er nooit een diepe overtuiging is geweest van zonde, een verslagenheid van geest en een beven voor God, dan is de verzekering gebaseerd op “losse grond” en is er sprake van tijdgeloof.¹⁵²

Ellendekennis is nodig bij de eerste bekering.¹⁵³ Bij het nagaan of iemand gerechtvaardigd is, schrijft Leydekker: “Ten dien eynde moest men voor I. weten/ op wat wijze men tot die weldaad gekomen is.”¹⁵⁴ “Of de kennis van uw verlooren staat u den mond gestopt heeft.”¹⁵⁵ Leydekker schrijft dat tijdens geestelijke verslagenheid iemand zich moet vertroosten door te bedenken “hoe hy eerst met geestelijke armoede en zelfverloochening een geloovige geworden is”.¹⁵⁶ Het belijden van de zonden blijft echter ook het hele leven belangrijk. Dagelijks moet een gelovige wanhopen aan zichzelf en zijn zonden belijden. “Die zo doet, zig zelve al swygende veroordeelt en God rechtveerdigt, en behoeft niet te vreesen, dat hy van hem veroordeelt zal worden.”¹⁵⁷

Vervolgens noemt Leydekker vele kenmerken die horen bij een leven van een waar christen. Op basis van een syllogisme kan iemand dan concluderen dat hij een waar geloof heeft. Hij benoemt de kenmerken uit de Bergrede, zoals hongeren en dorsten naar de gerechtigheid.¹⁵⁸ Een christen blijft bovendien nederig in zijn eigen ogen, want hij ziet dat hij om niet gerechtvaardigd werd.¹⁵⁹ Een christen moet een heilige levenswandel hebben, waarbij de wet tot een regel van zijn leven is. Het Woord van God moet veel onderzocht worden. Iemand moet zijn kennis over zijn verlossing met anderen delen en God loven.¹⁶⁰ Andere vruchten zijn “vertrouwen, geestelijke blijdschap, vrede des gemoeds, vryheid tot God, kragt der hope, en roem in de verdruckinge”.¹⁶¹ Een gelovige kan ten slotte zekerheid krijgen “uit de voorbeelden der gelovigen, wegens hare vreugde en dankbaarheid jegens God / die haar uitverkoren heeft / getuigenis gevende”.¹⁶²

¹⁴⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 153.

¹⁵⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 143.

¹⁵¹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 25.

¹⁵² Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 146.

¹⁵³ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 25-26.

¹⁵⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 146.

¹⁵⁵ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 24.

¹⁵⁶ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 47.

¹⁵⁷ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 25-26.

¹⁵⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 409.

¹⁵⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 147-48.

¹⁶⁰ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 68-69.

¹⁶¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 364.

¹⁶² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 127.

Wat opvalt is dat hij het syllogisme expliciet verbindt met het werk van de Geest.

Want I de H. Geest doet ons zien de teekenen der zaligheid in het woord geopenbaard. Psal. 24: 2/3 Math 5:3-. daar na II. werkt hij een neerstig onderzoek en een klare kennis van sig zelven/ gevende aldus getuigenis van de genade Gods of van die teekenen der zaligheid in ons. 1 Cor. 2: 12. en dan III. eindelijk doet hij ons een besluit opmaken over onzen staat, en stelt de ziele gerust in het gevoelen van het werk der genade/ en in de hope der toekomende zaligheid.¹⁶³

Bij alle drie de stappen van het syllogisme is de Geest aanwezig. Hij laat ons zien wat volgens het Woord van God kenmerken zijn van het ware geloof. Hij werkt een diepgaand onderzoek en duidelijke kennis van zichzelf. Hieruit blijkt ook dat de Heilige Geest in de consciëntie werkt, zodat iemand “klare kennis” heeft van zichzelf en waardoor iemand zeker weet dat de “teekenen der zaligheid” in hem aanwezig zijn.¹⁶⁴ Als laatste zorgt de Heilige Geest voor de eindconclusie over onze staat. Hij stelt daarbij “de ziele gerust in het gevoelen van het werk der genade”.¹⁶⁵ Als iemand het gevoel van zekerheid mist, heeft dat dus vooral te maken met deze derde stap, die niet of in mindere mate wordt gezet.¹⁶⁶ Uiteraard kan dat ook komen doordat er minder kenmerken aanwezig zijn.

Ten slotte is het volgens Leydekker bij al die kenmerken belangrijk dat de werken die een gelovige voortbrengt geen reden zijn om op de eigen gerechtigheid te gaan steunen. Want rechtvaardigmaking is een keer en voor altijd gebeurd.¹⁶⁷ Bovendien zijn goede werken nooit de grond voor onze zaligheid.¹⁶⁸ Alhoewel goede werken een bewijs zijn, moet de troost in het geloof in Christus gezocht worden. Uiteindelijk moet de troost alleen in Christus zelf gezocht worden.¹⁶⁹

Weldaden

Na de roeping wordt het geloof en de vereniging met Christus gegeven.¹⁷⁰ Door de vereniging met Christus krijgt een gelovige deel aan al de weldaden. Een belangrijke weldaad is de rechtvaardiging.¹⁷¹ Het gaat in de rechtvaardigmaking om een gerichtshandeling, waarbij God de Vader rechter is.¹⁷² Christus is de verlosser en doet de voorspraak. Daarnaast is Hij ook een verordend rechter. De Heilige Geest is de getuige en maakt de rechtvaardigmaking bekend in ons geweten. De zondaar is de schuldige en gedaagde. Bij de rechtvaardigmaking oordeelt God naar waarheid. Hij rekent de gerechtigheid toe, niet op basis van onze

¹⁶³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 409.

¹⁶⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 153.

¹⁶⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 409.

¹⁶⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 386; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 566.

¹⁶⁷ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 149.

¹⁶⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 90.

¹⁶⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 47.

¹⁷⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 368.

¹⁷¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 370-71.

¹⁷² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 368.

werken, maar op basis van Christus' gerechtigheid. Christus heeft die gerechtigheid verworven door Zijn gehoorzaamheid aan God en door het dragen van de straf van de zonde.¹⁷³

Bij de rechtvaardigmaking wordt de zondaar de gerechtigheid van Christus toegerekend. Er is een voorbijgaan en ontslag van de zonden. Daarnaast wordt het eeuwige leven toegewezen. De rechtvaardigmaking kan aangemerkt worden ten opzichte van God. Dan gaat het over de mens die rechtvaardig voor God gesteld wordt. Het kan ook ten opzichte van de mens worden aangemerkt. Dan gaat het over de Heilige Geest die de rechtvaardigmaking aan ons bekendmaakt. Dat gebeurt door middel van de *actus reflexus*, wat we al eerder hebben behandeld.¹⁷⁴

Een andere weldaad is de verzoening met God. Daarbij wordt een gelovige niet meer geoordeeld in vijandschap met God.¹⁷⁵ Een gelovige wordt ook aangenomen tot kind. Hij wordt geoordeeld als onderdeel van Gods familie en is niet meer een buitenstaander.¹⁷⁶

Vervolgens hoort bij het geloof ook een heilig leven. De Zoon heeft namelijk niet alleen de rechtvaardigmaking maar ook de heiligmaking verworven. De Heilige Geest moet vruchten voortbrengen in het leven van een gelovige. Zonder heiligmaking is er geen toegang tot de hemel.¹⁷⁷ De heiligmaking is ook voor onszelf belangrijk, opdat we uit de vruchten concluderen dat we kinderen van God zijn. Een volmaakte staat van heiligheid bereiken we in dit leven echter niet, want het vlees is verdorven.¹⁷⁸

De gelovigen worden bewaard in hun staat vanaf het begin van de roeping en dat stopt nooit meer, omdat het gefundeerd is op het genadeverbond en specifiek op de verdiensten van Christus.¹⁷⁹ Bij de bewaring schrijft Leydekker ook dat gelovigen die zwaar zondigen en geen vruchten vertonen, hun geschiktheid om naar de hemel te gaan verliezen. Ze zullen niet behouden worden, tenzij ze zich bekeren.¹⁸⁰ Ware gelovigen kunnen wel zondigen, maar er zal altijd een geestelijk zaad overblijven. Zij worden door God bewaard voor al te grote zonden en zullen zich uiteindelijk bekeren.¹⁸¹ Uiteindelijk zullen alle gelovigen het eeuwige leven ontvangen.¹⁸²

Verzegeling

Verzegeling is een thema dat vaak terugkomt bij het verkrijgen van zekerheid. Leydekker spreekt over verzegeling als het gaat over de Geest die overtuigt van de goddelijkheid van het Woord. Deze verzegeling is

¹⁷³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 368-69.

¹⁷⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 371-72.

¹⁷⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 385.

¹⁷⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 387.

¹⁷⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 401.

¹⁷⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 402.

¹⁷⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 404.

¹⁸⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 405.

¹⁸¹ Leydekker, 405, 407.

¹⁸² Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 140.

meer “dan een zedelijke oorzaak en bewijs, eigen aan den geenen die gelovige zijn”.¹⁸³ Waarom dat is blijkt uit de volgende reden. “Zij draagt zig op de manier van een ingegeven licht, betoonende haar zelf aan het verstand/ ’t welk daardoor word verligt/ en opgeheldert.”¹⁸⁴ Daarnaast brengt het vruchten voort, werkt het een vast geloof en doet zij “het gemoed rusten door een onfeilbare gerustheid in de aanneeminge van het Woord, gelijk als Goddelijk, doende alle twijfelingen ophouden / die men daar over maken kon”.¹⁸⁵ De Geest is een zegel en onderpand. Hij zorgt dat een gelovige tot zekerheid van zijn geloof komt en versterkt het geloof.¹⁸⁶

Verzegeling gaat bij Leydekker ook over het werk van de Geest die de weldaden verzegelt, zoals de weldaad van de rechtvaardigmaking aan het geweten.¹⁸⁷ De Geest bewaart de gelovige. Bij de bewaring schrijft hij: “Met een andere benaminge/ word zij ook verzegeling genaamd... Want door de bewarende genade worden wy Gode geëigend als zijn eigendom/ en zoo geheiligt/ dat wij t’eenemaal ongeschonden, ten minsten onoverwonnene blijven. Dit vereist Gods zegel, gedrukt op het hert, het welk is zijn beeld door den H. Geest en de Goddelijke genade ... als gestempeld op de ware geloovige.”¹⁸⁸ De Geest zorgt ook voor de volharding van de gelovige. Hij zal niet van de gelovige wijken.¹⁸⁹ Uit de verzegeling kan een gelovige zekerheid verkrijgen.¹⁹⁰ Leydekker noemt regelmatig de begrippenparen onderpand, getuige en zegel als hij spreekt over het werk van de Geest. De Geest getuigt van de zaligheid en is het onderpand ervan. Daardoor verzegelt en verzekert Hij de gelovige van zijn aandeel aan het heil.¹⁹¹

Conclusie verhouding zekerheid *extra nos* en *in nobis*

Hoe verhouden zich de zekerheid van het geloof *extra nos* en *in nobis* tot elkaar? De zekerheid van het geloof ligt volgens Leydekker buiten onszelf, *extra nos*. Ten eerste ligt er zekerheid *extra nos* in Gods besluiten, die onafhankelijk en onveranderlijk zijn.¹⁹² Hij verkiest zondaren. Hij heeft de zondaren ook verkoren in Christus. Dat maakt dat de zaligheid onwrikbaar vastligt. Daarbij is het genadeverbond belangrijk, waarin God belooft aan de uitverkorenen dat zij op basis van Christus’ middelaarswerk en Zijn verdiensten de vergeving van zonden en zaligheid verkrijgen.¹⁹³

Door het geloof krijgen gelovigen deel aan Christus en zo aan de zaligheid. Bij het geloof hoort ook bekering en heiligmaking. Geloof, bekering en heiligmaking zal de gelovige *in nobis* ervaren.¹⁹⁴ De belofte zelf en Gods

¹⁸³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 24.

¹⁸⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 24.

¹⁸⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

¹⁸⁶ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 567.

¹⁸⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 369, 427.

¹⁸⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 405.

¹⁸⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 406.

¹⁹⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 127.

¹⁹¹ Leydekker, 24, 127, 369, 406.

¹⁹² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 126.

¹⁹³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 326.

¹⁹⁴ Leydekker, 326, 404.

plan liggen echter vast, waardoor er een zekere focus op het *extra nos* ligt. God doet deze belofte Zelf en richt Zelf het verbond in Christus op. De weldaden van het verbond heeft Christus voor de uitverkorenen verworven. Hij zal die ook toepassen door de Heilige Geest. Dat begint met de roeping. Daarop volgen alle andere weldaden, zoals het geloof.¹⁹⁵

De zekerheid ligt ook *extra nos* in Christus. Door de inwendige roeping en het geloof wordt iemand verenigd met Christus. In Christus verkrijgt een gelovige alle zalige goederen die Christus verworven heeft. Zalige goederen zijn onder andere rechtvaardigmaking, verzoening, heiligmaking en volharding. Een gelovige wordt verenigd met de Middelaar en door de Middelaar ook verenigd met de Drie-eenheid. Daardoor krijg een gelovige deel aan de goddelijke natuur.¹⁹⁶ Dat vereniging met Christus een belangrijke plek heeft, blijkt uit het feit dat in de volgorde van het komen tot geloof een van de stappen is dat een zondaar begeert en zoekt om met Christus verenigd te worden. Dat is het cruciale waar iemand naar op zoek gaat.¹⁹⁷

Ook het werk van de Heilige Geest heeft Christus verworven. De Geest werkt de vruchten in een gelovige.¹⁹⁸ Zelfs de goede werken die een gelovige doet, komen niet in de eerste plaats van hemzelf, maar van God. De Geest versterkt ook het geloof, waardoor iemand de beloften op zichzelf toepast.¹⁹⁹ Bij de toe-eigenen van de beloften en het voortbrengen van de vruchten is er dus een gerichtheid op het *extra nos*. Er ligt ook zekerheid in het feit dat een gelovige volharden zal tot het einde, waarbij de Geest dat garandeert.²⁰⁰ Ook als de vruchten niet te bemerken zijn of het geloof zo klein is als een mosterdzaad, dan is de gelovige toch in Christus.²⁰¹

Als laatste is het Woord een zekerheid *extra nos*. Het woord is zeker in haar onfeilbaarheid en volmaaktheid, omdat God haar auteur is.²⁰² Er zijn genoeg bewijzen die iemand kunnen laten overtuigen dat het Woord goddelijk is.²⁰³ De Geest laat een gelovige die opmerken, zodat iemand overtuigd wordt van de goddelijkheid van het Woord.²⁰⁴ De ogen worden geopend waardoor een gelovige het licht van het Woord aanschouwt.²⁰⁵ Het heeft dus een richting naar het *extra nos*. De zekerheid dat het Woord goddelijk is en dat ons geloof daarin juist is, komt ook door de Geest. Die overtuigt net als bij een wiskundesom van de juistheid van dat geloof.²⁰⁶ De zekerheid richt zich iets meer op het *in nobis*, omdat ook het innerlijk licht erbij komt. Het gaat echter uiteindelijk over zekerheid dat het Woord goddelijk is en daarom blijft het een richting naar het *extra nos* hebben.

¹⁹⁵ Leydekker, 299-301, 348-9.

¹⁹⁶ Leydekker, 350, 371-2.

¹⁹⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 367.

¹⁹⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 28.

¹⁹⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 307, 565-67.

²⁰⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 406.

²⁰¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 404; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 372-73.

²⁰² Leydekker, 21-22.

²⁰³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 23-24.

²⁰⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 24.

²⁰⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 288.

²⁰⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 293-96.

Bij Leydekker is er ook een sterke gerichtheid op *in nobis* om zekerheid van het geloof te verkrijgen. Het geloof is de conditie om in het genadeverbond ingelijfd te worden.²⁰⁷ Zonder geloof is er dus geen deel aan de weldaden van het genadeverbond en dus ook geen zekerheid.²⁰⁸ Daarom moet nagegaan worden of iemand wel een waar geloof heeft. Het ware geloof komt op een juiste manier tot stand, namelijk door een inwendige roeping. De inwendige roeping verschilt veel van de uitwendige, die het verstand maar een beetje verlicht.²⁰⁹ Het moet ook tot stand zijn gekomen door het Woord en door het werk van de Geest. Daarbij lijkt Leydekker te zeggen dat de gelovige iets kent van de roering en de kracht van de Heilige Geest, die een ongelovige mist.²¹⁰ Bovendien moet het met ellendekennis tot stand zijn gekomen. Ook dat hebben veel christenen niet.²¹¹

Daarnaast wijst hij vaak op het zelfonderzoek.²¹² Met behulp van een syllogisme kan iemand nagaan of hij een waar geloof heeft. In het syllogisme staat een kenmerk en als dat kenmerk in het leven wordt teruggevonden, dan mag iemand concluderen dat hij gerechtvaardigd is.²¹³ Veel van die kenmerken gaan over ellendekennis en een heilig leven.²¹⁴ De consciëntie ziet erop toe dat het oordeel, dat op basis van het syllogisme wordt gevormd, juist is.²¹⁵ Alleen bij een “welgesteld” geloof zijn vruchten te bemerken en is er dus ook vaak zekerheid.²¹⁶ Bij zelfonderzoek is dus een sterke gerichtheid op het *in nobis*.

Toch is het *extra nos* ook aanwezig bij zelfonderzoek. De Geest is op het hele syllogisme betrokken, inclusief de hoofdstelling, de nevenstelling en de conclusie. Bovendien vindt Leydekker het belangrijkste kenmerk of iemand steunt en leunt op Christus. Het toevlucht nemen tot Christus is een gerichtheid *extra nos*. Het reflecteren daarop is echter een gerichtheid *in nobis*. Zo komen *extra nos* en *in nobis* hier samen.

De staat verandert niet door meer of minder vruchtdragen. Wat wel verandert, is het gevoel van zekerheid. Die kan continu veranderen, naargelang de “welgesteldheid” van het geloof.²¹⁷ Toch blijkt de staat en dus de volharding niet helemaal vast te liggen, want er moeten wel vruchten zijn.²¹⁸ Op deze manier is er ook bij de volharding een richting naar het *in nobis*.

²⁰⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 135.

²⁰⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 348, 370-71.

²⁰⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352.

²¹⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

²¹¹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 8.

²¹² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 364.

²¹³ Leydekker, 126, 389, 409.

²¹⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 25, 68-69.

²¹⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 154.

²¹⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 364.

²¹⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 386.

²¹⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 405.

5. Analyse en vergelijking van de visie van Melchior Leydekker op de zekerheid van het geloof

In dit hoofdstuk zullen we een paar onderwerpen van Leydekkers theologie verder analyseren en doordenken. Bovendien worden de meeste onderwerpen van Hoofdstuk 4 vergeleken met de opvattingen van theologen uit de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie. Daarbij zal uitsluitend gebruikgemaakt worden van secundaire literatuur over de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie. Bovendien wordt Leydekkers visie op de zekerheid van het geloof vergeleken met andere stromingen, zoals het arminianisme, socinianisme, katholicisme en cartesianisme. Ook zal steeds het framework *extra nos* en *in nobis* of ontologie en epistemologie gebruikt worden om onderwerpen verder te analyseren.

Uitverkiezing

Als we Leydekkers visie op de zekerheid van de verkiezing verder analyseren, dan lijkt het over een ontologisch onderwerp te gaan. De verkiezing vindt plaats in de eeuwigheid. Of iemand uitverkoren is, kan iemand voor zijn bekering niet weten. Na geloof en bekering kan iemand wel zekerheid halen uit de verkiezing. Uitverkiezing is dus een ontologisch begrip en onafhankelijk van de epistemologie. Na geloof, bekering en een reflectieve daad kan iemand zekerheid krijgen vanuit de uitverkiezing. Epistemologie is zo een methode om terug te gaan naar de ontologie. Leydekker schrijft:

Uit het geene wy tot nog toe gezegt hebben volgt voorts de zekerheid van onze verkiezing: welke of in Gods besluit zelve kan aangemerkt worden/ en uit het reeds gezegde genoeg openbaar is. Ziet nu maar 2 Tim. 2:19. Het vaste fundament Gods staat, hebbende dezen zegel; Godt kent de geenen, die de sijne zijn. En Luc. 10:20. Of sy kan ook in ons beschoud worden/ voor zoo veel sy in de herten der gelovigen gevonden word/ door het geloof en de getuigenis van Gods geest.¹

Zekerheid van de verkiezing kan dus ontologisch bestudeerd worden. Daarbij is de verkiezing persoonlijk, dus het geeft een persoonlijke ontologische zekerheid.² Het gaat dan over de vastheid van Gods besluiten. Daaruit volgt bijvoorbeeld dat de roeping en de volharding vastliggen in God.³ De zekerheid van de verkiezing kan ook in de gelovige zelf beschouwd worden en dan weet iemand zeker dat hij uitverkoren is door het geloof en het getuigenis van de Geest.⁴

Bovengenoemd citaat is een van de weinige citaten waar Leydekker zekerheid verbindt met de uitverkiezing. Het lijkt dus niet een hele centrale rol te spelen in zijn theologie. Dat uitverkiezing bij Leydekker niet zo sterk

¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 126.

² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 122.

³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 123; Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 135.

⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 126.

verbonden wordt met zekerheid, valt te verklaren. Het is namelijk een ontologische en geen epistemologische categorie. Zekerheid lijkt Leydekker vooral epistemologisch te benaderen.

Bij theologen uit de gereformeerde orthodoxie lijkt zekerheid in Gods besluiten niet uitgebreid beschreven te worden. Het gaat vooral over de zekerheid dat iemand uitverkoren is en dat verkrijgt iemand door bepaalde zaken na te gaan, zoals het waarnemen van bepaalde kernmerken. Theologen die dit zeggen zijn Ursinus, Zanchius, Gomarus en W. à Brakel.⁵ Zanchius bijvoorbeeld zegt dat men zeker kan zijn van de uitverkiezing als men zeker is van het geloof. Daarbij moet men de a priori-gronden en de a posteriori-gronden van het geloof nagaan. A priori-gronden gaan over de oorzaken van ons heil. Ze bestaan uit de verkiezing, het werk van Christus, het Woord als *causa instrumentalis* en de Geest als *causa efficiens*. De a posteriori gronden zijn het waarnemen van krachtdadige roeping, rechtvaardiging, heiliging etc. Op deze manier kan iemand zeker zijn van zijn geloof en zo zeker zijn van zijn verkiezing. Bij het nagaan van die zekerheid is dus een van de a priori gronden ook de uitverkiezing.⁶ Zo lijkt Zanchius, net als Leydekker, uitverkiezing aan de ene kant als een ontologische grond van zekerheid te hebben en aan de andere kant zorgt zekerheid van het geloof voor zekerheid van de verkiezing.

Roeping en wedergeboorte

Over de roeping en wedergeboorte lijkt Leydekker niet zoveel te zeggen met betrekking tot zekerheid. De roeping is net als de verkiezing belangrijk voor de onafhankelijkheid van God. Hij is het die onafhankelijk van de mens besluit of iemand zalig wordt. Zoals door de verkiezing een aantal mensen worden verkoren, zo wordt door de roeping ook een aantal mensen geroepen. Bovendien laat de noodzakelijkheid van de roeping ook onze onmacht en complete verdorvenheid zien.⁷

Roeping gaat ook over een hoofdzakelijk ontologische categorie. Onafhankelijk van of iemand het weet of niet weet en wil of niet wil, wordt iemand door God geroepen. Als iemand echter geroepen is, dan weet hij dat op een gegeven moment zelf ook. Opnieuw wordt vanuit de epistemologie teruggedeneerd naar de ontologie. Als het Woord krachtdadig werkt en leidt tot bekering en geloof, dan kan iemand a posteriori besluiten dat het een inwendige roeping is geweest. Als het echter niet de gewenste gevolgen heeft, dan kan iemand zich afvragen of hij inwendig geroepen is. Leydekker schrijft:

Uyt 't geseide nu blijkt/ (1) dat dese inwendig een kragtadige roepinge seer veel verschilt van de uitwendige, of ook van Die eenigsins 't verstand verligt, de sonde intoomt, en den mensch tot een sekere gedaante van Godzaligheid opwekt. ... Want dese/ waar van wy spreken/ word van Christus als Middelaar in de uitverkoorne door een geestelijk levendigmakende kragt uitgevoerd.⁸

⁵ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 77-79, 97-98, 127, 199.

⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 77-80.

⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352-53.

⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352.

Het is vooral dat een inwendige roeping sterk genoeg moet zijn, anders is de zekerheid ongefundeerd. Als de roeping “eenigsins 't verstand verligt, de sonde intoomt, en den mensch tot een sekere gedaante van Godzaligheid opwekt”, dan is het dus geen levendmakende roeping geweest.⁹ Kortom, de inwendige roeping wordt krachtadig gewerkt door de Heilige Geest en is duidelijk waar te nemen op basis van de gevolgen.

Bij Zanchius is het waarnemen van een krachtadige roeping een weg waarlangs iemand achteraf (a posteriori) tot zekerheid kan komen. Achteraf heeft dan betrekking op het waarnemen van de effecten van de uitverkiezing. De roeping kan iemand waarnemen door te zien op het licht dat diegene voelt, waardoor hij gedreven is tot de prediking, een waar geloof heeft en ziet dat Christus zijn Zaligmaker is.¹⁰ Volgens Van ‘t Spijker zegt Calvijn dat de roeping ontologisch gezien vast ligt in God, maar epistemologisch blijkt de roeping vast te liggen, omdat er heiliging plaatsvindt. Zonder heiliging kan iemand niet weten of hij het ware geloof heeft.¹¹ Calvijn baseert de waarheid van de roeping dus op het *in nobis*. Volgens Graafland benadrukt Calvijn het Woord en de objectieve roeping als basis voor de zekerheid van het geloof, waarbij het geloof de subjectieve pool is.¹² Of de roeping een objectieve, ontologische zekerheid biedt, wordt dus in de secundaire literatuur verschillend beoordeeld.

Leydekker lijkt ook te zeggen dat de kracht van het Woord, waar de Geest door werkt, een reden is om zeker te zijn van persoonlijk heil.¹³ Bovendien blijkt een ware roeping uit de verlichting van het verstand, de intoming van de zonde en de opwekking tot godzaligheid. Leydekker lijkt zo in overeenstemming te zijn met Calvijn en Zanchius. Volgens Leydekker is de objectieve roeping ontologisch gezien echter niet de basis voor zekerheid. Als iemand het Woord hoort, weet hij niet of het gepaard gaat met een inwendige of uitwendige roeping. Een uitwendige roeping leidt niet tot geloof en dus ook niet tot zekerheid van het geloof.¹⁴

Na de roeping beschrijft Leydekker de wedergeboorte. De wedergeboorte heeft geen centrale plek in zijn theologie. Centraal staat bij hem het geloof en met name de *actus directus* van het geloof. Bij Gomarus is de wedergeboorte echter uiterst belangrijk. Het is een zelfstaande grootheid. Het is de basis van zekerheid, omdat het een instorting is waardoor iemand voor altijd een kind van God is. Wedergeboorte is zo de garantie voor de volharding van een gelovige.¹⁵ Bij andere theologen, zoals Calvijn, gaat wedergeboorte over levensvernieuwing en boetvaardigheid. Het is een ruimer begrip dan alleen wedergeboorte als het begin van het geestelijk leven. Daardoor heeft het ook geen centrale functie in het zekerheidsvraagstuk.¹⁶ Bij Leydekker

⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352.

¹⁰ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 78-80.

¹¹ Spijker, *De Verzegeling met de Heilige Geest*, 75.

¹² Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 46-51.

¹³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 297; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 365-66.

¹⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352.

¹⁵ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 89-90.

¹⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 51-57.

gaat het wel over het begin, maar het lijkt toch niet centraal te staan in zijn theologie en daarom ook niet relevant te zijn als het gaat over heilszekerheid.

Geloof

Na de wedergeboorte beschrijft Leydekker het geloof. Er bestond in Leydekkers tijd discussie over de vraag of het wezen van het geloof lag in het verstand, de wil of de ziel. Het wezen van het geloof is de bepalende daad waardoor iemand gerechtvaardigd wordt. Leydekker legt de zetel van het geloof in het verstand.¹⁷ De wezenlijke daad van het geloof is vertrouwen op Christus.¹⁸ Ergens anders schrijft hij dat het wezen van het geloof bestaat uit het aannemen van Gods getuigenis.¹⁹ Hij hoort bij de intellectualisten. Bij andere theologen, zoals W. à Brakel, ligt de zetel van het geloof in de wil. Bij W. à Brakel is vertrouwen op Christus en de evangeliebeloften de wezenlijke daad.²⁰ Hij hoort bij de voluntaristen. Als laatste zijn er theologen zoals Witsius die stelden dat de zetel van het geloof ligt in de ziel, waarbij zowel aspecten van het verstand als de wil aanwezig zijn. Volgens Witsius is de wezenlijke daad het aannemen van Christus.²¹

Allen spreken over een wezen van het geloof en dat wezen lijkt redelijk hetzelfde te zijn. Toch zien we dat Leydekker een toestemmen van Gods getuigenis ook als het wezen van het geloof ziet. Daarin is duidelijk zijn intellectualistische benadering van de theologie te zien. Geloof en zekerheid van het geloof worden bij hem dan ook primair vanuit het verstand benaderd. Daarbij is het object van het geloof Gods Woord en met name het Evangelie.²² De Geest opent de ogen, zodat iemand gaat zien dat het Woord goddelijk is.²³ Dat zien wordt gewerkt door de Heilige Geest. Net als iemand die eerst niet ziet dat tweemaal twee vier is, zo ziet een zondaar van nature niet dat Gods Woord goddelijk is. Doordat de Heilige Geest het verstand verlicht, gaat een zondaar de goddelijkheid van het Woord inzien.²⁴

Kennis is voor Leydekker niet zomaar begrijpen, maar gaat over iets bovennatuurlijks. Ware kennis kan alleen gegeven worden door de Heilige Geest. Het object van het geloof is dus van de Heilige Geest en het subjectieve kenvermogen komt van de Heilige Geest. Beider oorsprong is bovennatuurlijk.²⁵ Daarmee staat Leydekker in de lijn van Calvijn. Calvijn stelt ook kennis centraal, waarbij het subject vernieuwd moet worden om het Woord op een goede manier te kunnen kennen. Beza zou dat volgens Graafland niet zeggen. Het natuurlijke

¹⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 363.

¹⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 90.

¹⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, Voorreden, 38-39.

²⁰ W. à Brakel, ΛΟΓΙΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ, *Dat is Redelyke Godts-dienst, in Welke de Goddelijke Waarheden des Genaden-Verbondts Worden Verklaart, tegen Allerleye Partyen Beschermt, als Mede de Bedeelinghe des Verbondts ende Handelinghe Gods met Zijne Kerke in het Oude Testament onder de Schaduwen: Ende in het Nieuwe Testament onder de Vervullinghe Vertoont in een Verklaringe van de Openbaringe Joannis* (Cornelis van Dyck, 1700), 1:789-90.

²¹ H. Witsius, *Animadversiones Irenicae ad Controversias Quae, Sub Infaustis Antinomorum et Neonomorum Nominibus, in Britannia Nunc Agitantur* (Guilielmus vande Water, 1696), 345-46, 354.

²² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 362.

²³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 284.

²⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 291-94.

²⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 275-80, 284, 312.

kenvermogen is genoeg om het Woord te kennen. Iemand moet alleen kennis krijgen van de Bijbel. Er moet dus een extra object komen, maar het subject hoeft niet veranderd te worden. Wat Beza kennis noemt, zou Leydekker geen kennis noemen.²⁶ Volgens hem kan ware kennis alleen door de Heilige Geest worden gewerkt.²⁷

Volgens Leydekker kan de zekerheid op verkeerde gronden gebaseerd zijn, als je niet op een juiste manier tot geloof bent gekomen.²⁸ Het is belangrijk dat iemand iets kent van zijn ellendekennis en vervolgens op Christus vertrouwt en Hem aanneemt.²⁹ Uiteindelijk is het vertrouwen op Christus het wezen van het geloof.³⁰ Het is daarbij opvallend dat er volgens Leydekker geen voorbereidende werkzaamheden voor de wedergeboorte zijn.³¹ Bij het nagaan of iemand een waar geloof heeft, beschrijft Leydekker echter een duidelijke volgorde, waarbij iemand eerst ellendekennis moet hebben, voordat hij Christus aanneemt.³² Leydekker laat onbeantwoord in welke positie iemand is die wel ellendekennis heeft, maar nog niet Christus heeft aangenomen. Als het geen voorbereidende werkzaamheden zijn, maar iemand nog niet zalig is als hij zijn ellende kent, wat is ellendekennis dan wel?

Hierbij moeten we denken aan een discussie die een aantal jaren later plaatsvindt tussen Van Thuyne en Driessen. Volgens Van Thuyne bestaat er een toeleidende weg, waarbij iemand zijn ellende leert kennen. Het gaat er volgens Van Thuyne echter om dat iemand gelooft in Christus en dat hij gelooft dat zijn zonden vergeven zijn. Alles voor dat moment is geen echt geloof. Driessen daarentegen stelt dat het wezen van het geloof bestaat uit hongeren en dorsten. Als iemand zijn ellende kent en God zoekt, dan is diegene zalig. Driessen verwijt Van Thuyne dat er genade nodig is om ellendekennis te hebben, maar dat ellendekennis nog niet zaligmakend is.³³ Of ellendekennis al dan niet zaligmakend is, blijkt rond Leydekkers tijd een discussie te zijn geweest. Wellicht zou Leydekker zeggen dat ellendekennis een onderdeel is van zaligmakend geloof, alhoewel er wel iets op moet volgen.³⁴ Die discussie laten we voor nu liggen. Wat in ieder geval uit Leydekkers geschriften duidelijk wordt, is dat ellendekennis noodzakelijk is om een gelovige te worden en om zekerheid van het ware geloof te verkrijgen.³⁵

Komen tot geloof

Moet iemand volgens Leydekker wachten op het bijzondere werk van de Geest voordat hij mag geloven? Zit er dus een bepaalde rem op het algemene aanbod van genade? Iemand kan het Woord wel horen, maar als het

²⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 62-64.

²⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 280.

²⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, Voorreden, 43.

²⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 8.

³⁰ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, Voorreden, 38-39.

³¹ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 357.

³² Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 367.

³³ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 200-216.

³⁴ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 366-67.

³⁵ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 24.

niet krachtadig gevoeld wordt, dan heeft het geen effect en mag diegene het niet op zichzelf toepassen. Kortom, is er een scheiding van Woord en Geest? Dit is een belangrijke vraag met betrekking tot zekerheid. Leydekker heeft het namelijk over een inwendige roeping die niet diep genoeg is, waardoor het geen vruchten voortbrengt. In theorie kan er dan zekerheid zijn van een schijn geloof. Bovendien is het de vraag of iemand het Woord mag en kan geloven als het Woord tot diegene komt. Als dat zo is, dan ligt er veel meer zekerheid in het Woord en dus in het *extra nos* van het Woord.

Om dit te beantwoorden zal onderscheid gemaakt worden tussen a priori, a posteriori, ontologie en epistemologie. Dit onderscheid maakt Leydekker zelf niet en het is de vraag of hij zo strak al deze begrippen scheidt. Het kan echter helpend zijn in het analyseren van zijn visie op de verhouding van Woord en Geest.

Laten we met de ontologie beginnen. Vindt het bijzondere werk van de Geest, dat samengaat met het Woord, ontologisch gezien a priori of a posteriori op de reactie van de mens plaats? Ontologie gaat over wat er daadwerkelijk gebeurt. Is het Woord dat iemand tot zich neemt, verbonden met het bijzondere werk van de Geest of alleen met het algemene werk van de Geest? Als pas na de reactie van de mens (a posteriori) het werk van de Geest als algemeen of bijzonder gecategoriseerd zou worden, dan zou het werk van de Geest afhangen van de reactie van de mens. Het laatste zou arminiaans zijn en Leydekker zou zich daar duidelijk tegen verzetten. God is het die verkiest en dat is niet op basis van onze reactie of op basis van vooruitgezien geloof. God besluit dus a priori, voordat de mens reageert, dat het Woord verbonden zal zijn met het algemene of bijzondere werk van de Geest.³⁶

Epistemologisch kan ook onderscheid worden gemaakt tussen a priori en a posteriori. Wordt het inwendige werk van de Heilige Geest dat gepaard gaat met het Woord vooraf (a priori) of achteraf (a posteriori) op de reactie van de mens opgemerkt? Epistemologie gaat over het kennen of weten van de mens. Moet de mens eerst weten (a priori) dat het Woord gepaard gaat met het bijzondere werk van de Geest voordat hij gelovig mag reageren? Als hij het niet weet, zal hij dus niet het recht hebben om gelovig te reageren en het Evangelie op zichzelf toe te passen. A priori gaat dus over het kennen van het bijzondere werk van de Geest voordat iemand mag geloven. De prediking en de zekerheid van het geloof hebben dan een focus op het *in nobis*. Het geloof en de zekerheid van het geloof hangen af van iets dat iemand *in nobis* ervaart.

De andere optie is a posteriori, oftewel achteraf. Iemand reageert gelovig op het Woord en besluit achteraf dat het Woord wel gepaard moest gaan met het bijzondere werk van de Geest, want anders was hij niet gaan geloven. Na de gelovige reactie wordt dus geconcludeerd dat er een bijzonder werk van de Geest aanwezig was. De focus zal bij de epistemologische a posteriori benadering liggen op het *extra nos*. Het Woord is vast en daar moet iemand zich op richten. Als hij het gelooft, dan zal hij achteraf zeggen dat dat gewerkt is door de Geest. De focus blijft echter op het *extra nos* en daarom ligt de zekerheid van het geloof ook *extra nos*.

³⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 352-352.

Epistemologisch is het een stuk uitdagender om Leydekker te categoriseren. Moet iemand wachten op dit bijzondere werk van de Geest en mag hij dan pas geloven in het Evangelie? Of moet de mens altijd gaan geloven als hij het Woord hoort en als hij gelooft, dan moet hij concluderen dat het Woord gepaard ging met het bijzondere werk van de Geest. Er zijn argumenten dat Leydekker de a priori benadering voorstaat en argumenten dat hij de a posteriori benadering voorstaat. De verschillende argumenten zullen we hieronder nagaan.

Ten eerste schrijft hij over de spanning die ontstaat door een algemene nodiging om te geloven, terwijl de bijzondere roeping niet algemeen is. De algemene oproep moet blijven en ieder is verplicht om te geloven. De mens kan echter niet geloven, omdat hij door de zonden niet meer de kracht heeft om goed te doen. Vervolgens zegt Leydekker dat voor de uitverkorenen geldt: “Gods bevelen moogen zy in gebeden zelfs veranderen / en zeggen: Bekeerd my, zoo zal ik bekeerd zijn.”³⁷ Deze beschrijving kan bij zowel de a priori als de a posteriori benadering passen, dus geeft geen definitief uitsluitsel.

Ten tweede gaat Leydekker in tegen een beschuldiging van geestdrijverij, waarbij hij zegt dat die mensen niet begrijpen “wat een goddelijke verrukking en roering in het hart is”.³⁸ Dat kan gaan over het getuigen van de Geest. Het geloof wordt met verrukking, roering en kracht in het hart uitgewerkt, wanneer het onder de bediening van het Woord zit. Dat zou passen bij de a priori benadering. Het kan echter ook gaan over de kracht van het geloof, dat gepaard gaat met verrukking en roering. Iemand hoort het Woord en gaat geloven. Daarbij ervaart hij veel kracht, verrukking en roering. Achteraf besluit hij dat het Woord gepaard ging met het inwendige werk van de Geest. Ook hier blijkt dus niet dat de a priori of a posteriori benadering beter past.

Voor de a posteriori zou een argument kunnen zijn dat Leydekker het bijzondere ervaren van het inwendige werk van Gods Geest niet voorschrijft, als hij de volgorde beschrijft van het komen tot geloof. Waar hij de volgorde beschrijft van het komen tot geloof, schrijft hij dat we eerst onze ellende zien, vervolgens het Evangelie horen, vervolgens Christus zoeken en vervolgens “dat wij Christus aannemen, en ons geheel aan hem overgeven, op hem steunende om zalig te worden”.³⁹ Het gaat in dit citaat niet over een speciale ervaring met het Woord waardoor iemand gaat geloven.

Er zijn nog meer argumenten te noemen. Zo is de Geest het voorwerp van het geloof.⁴⁰ Dat zou echter kunnen gaan over de ontologische werking van de Geest zonder dat de Geest zelf gekend wordt. Het voorbeeld van de zon en de blinde ogen kan erbij gehaald worden. Het licht van het Woord schijnt wel, maar onze ogen moeten geopend worden om dat licht op te merken.⁴¹ Merken we echter duidelijk dat onze ogen opengaan, waardoor we weten dat we mogen geloven? Dat lijkt niet logisch. Het gaat erom dat iemand het Woord serieus

³⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 353.

³⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

³⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 367.

⁴⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 362.

⁴¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 288.

neemt en gaat geloven. Als iemand gaat geloven, dan merkt hij dat hij ziet. Vice versa geldt het ook. Als iemand gaat zien, dan kan hij niet anders dan geloven. Het pleit dus niet voor een a priori- of a posteriori-benadering. Als laatste zegt Leydekker over de vereniging met Christus: “Welke volvoerd word van de zijde van Christi door den H. Geest; maar van de onze door een waar geloof.”⁴² Het zijn twee kanten van dezelfde medaille. Als iemand gaat geloven, dan wordt dat aan Christus’ zijde gewerkt door de Heilige Geest. De Geest wordt niet a priori ervaren, maar er wordt wel a posteriori geconcludeerd dat de Geest Zijn werk doet als iemand tot geloof komt.

Wat ook nog meegenomen moet worden is Leydekkers visie op de wil van de mens en de wil van God. God is volkomen onafhankelijk. De vrije wil van de mens blijft echter bestaan. De goddelijke wil bepaalt en de menselijke wil is ondergeschikt. God werkt voorafgaand aan de daden van de mens effectief in hem.⁴³ Er is bij God geen dwang, maar regering en neiging van de menselijke wil naar Zijn wil. Daarbij beperkt Hij niet de vrije wil van de mens. Hij neemt de natuur in acht en bewerkt de wil van binnenuit.⁴⁴ God stuurt de wil en zorgt voor het gewenste effect.⁴⁵ Bovendien kunnen zaken die vanuit de eerste oorzaak noodzakelijk zijn, in de orde van de tweede oorzaak of voor het menselijk oog als contingent verschijnen. Als de mens keuze heeft uit drie opties en hij kiest de eerste optie, dan is alleen voor die eerste optie een voorafgaande goddelijke wilshandeling nodig. De mens kiest vrijwillig, maar toch noodzakelijk voor de eerste optie. Uiteindelijk gaat het hier om een antecedente wil van God.⁴⁶ Vanuit dit raamwerk gezien, kan de Geest als een eerste oorzaak de wil veranderen met inachtneming van de natuur van de mens. De mens hoeft zich niet bewust te zijn van deze noodzakelijke werking, maar het zorgt er bij hem wel voor dat hij het Woord als goddelijk gaat zien en tot geloof komt.

Het blijkt dat Leydekker lastig is in te delen bij de a priori of a posteriori zijde. De meeste voor- of tegenargumenten zijn wel te weerleggen of op een andere manier te interpreteren. Voor a posteriori pleit dat Leydekker in de volgorde van het komen tot geloof niet schrijft over de kracht van de Heilige Geest die iemand moet ervaren voordat hij mag geloven.⁴⁷ Bovendien is geloven de kant van de mens en het werk van de Heilige Geest de kant van God.⁴⁸ Ten slotte neigt God de wil van de mens, met inachtneming van zijn natuur.⁴⁹ Voor a priori pleit dat gelovigen kracht en roering kennen.⁵⁰ Bovendien bidt de uitverkorene of God hem wil bekeren.⁵¹ Daarnaast is het getuigenis van de Geest een object van het geloof.⁵² Allemaal argumenten die meer

⁴² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 350.

⁴³ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’, 220-22.

⁴⁴ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’, 224.

⁴⁵ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’, 225.

⁴⁶ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’, 224-27.

⁴⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 367.

⁴⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 350.

⁴⁹ Hoek, ‘Melchior Leydecker: Een Onderzoek’, 224.

⁵⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

⁵¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 353.

⁵² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 362.

passen bij a priori. Is er een soort synthese mogelijk tussen het a priori en a posteriori? We zullen een poging doen.

De synthese zou er op de volgende manier uit kunnen zien. Het Woord dat iemand tot zich neemt, mag en moet hij geloven. Geloven gaat hierbij in de eerste plaats over het voor waar houden van de goddelijkheid van het Woord en specifiek van het Evangelie. Ten tweede gaat het om een aannemen, vertrouwen en omhelzen van Christus.⁵³ Als het Woord voor iemand echt waar is, dan komt dat alleen doordat zijn ogen geopend zijn.⁵⁴ Het is de vraag of iemand op dat moment door heeft dat zijn ogen geopend worden.⁵⁵ Wat iemand wel weet, is dat hij niets anders kan, dan geloven in de waarheid van het Woord en specifiek van het Evangelie. Dat zal leiden tot het bekennen van schuld en het aannemen van Christus.⁵⁶ Het geloven staat niet los van het Woord dat hij gehoord heeft en waardoor hij gaat geloven. Geloven richt zich op het Woord en daarom is de kracht van het Woord niet te scheiden van de kracht van het geloof. Als iemand gaat geloven, gaat dat dus wel gepaard met kracht en roering.⁵⁷

Zorgt deze manier van komen tot geloof ervoor dat de zekerheid van het geloof gericht is op het *in nobis* of het *extra nos*? Uiteindelijk richt iemand zich, als hij tot geloof komt, op het Woord. Iemand vindt kracht en zekerheid in de boodschap van het Woord.⁵⁸ Er lijkt dus primair zekerheid te zijn in het *extra nos* van het Woord. Geloof is echter alleen waar als het de kracht en roering kent.⁵⁹ Zekerheid heeft dus secundair ook een richting op het *in nobis* van het geloof, namelijk of de kracht ervan wordt ervaren. Als die kracht niet ervaren wordt bij het geloof, dan kan afgevraagd worden of er wel echt geloof is. Als er geen echt geloof is, dan is er ook geen zekerheid van het geloof. Door de gerichtheid op de kracht van het geloof is er een gerichtheid op het *in nobis* en wordt er afgedaan van de zekerheid van het Woord *extra nos*.

De beloften mogen ook niet zomaar geloofd worden. Dat kan pas na een syllogisme.⁶⁰ Er mag ook niet zomaar geloofd worden dat Christus voor iemand gestorven is, dan is pas een tweede daad, waarbij er geconcludeerd wordt dat er bijzondere genade werkzaam is.⁶¹ Als door het werk van de Heilige Geest het Woord kracht doet, komen er vruchten.⁶² Als ellendekennis verkregen wordt, geloof volgt en daarna de heiligmaking aanwezig is, pas dan mag iemand de beloften en het heil op zichzelf toepassen.⁶³ Bij Leydekker lijken Woord en Geest

⁵³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 362-63, 366-67.

⁵⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 288.

⁵⁵ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 224.

⁵⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 367.

⁵⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

⁵⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 312, 360.

⁵⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

⁶⁰ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 82-84; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301.

⁶¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301; Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 278.

⁶² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 297.

⁶³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 8, 83.

daarom niet volledig aan elkaar verbonden te zijn. Er is namelijk te veel terughoudendheid bij het toe-eigenen van de beloften.

Een enkele keer schrijft Leydekker dat een gelovige zijn plicht moet nakomen door de beloften op zichzelf te betrekken. Ook als iemand zich niet waardig voelt en belijdt in de dood te liggen, moet diegene toch de beloften op zichzelf toepassen. Het enige probleem is dat hij dit alleen schrijft voor de gelovigen en na een reeks kenmerken te hebben genoemd.⁶⁴ Doet Leydekker daarmee af aan het beloftekarakter van het Woord? Het lijkt er wel op. In ieder geval zorgt het voor meer nadruk op het *in nobis*, voordat het *extra nos* van de beloften zijn kracht krijgt.

Wat Leydekker doet, is niet vreemd in de gereformeerde orthodoxie. Daarin wordt nadruk gelegd op het syllogisme en de kenmerken, waardoor er meer focus komt op zekerheid *in nobis*, namelijk op de ervaringen en op wat iemand bij zichzelf waarneemt.⁶⁵ Beza en Gomarus leggen ook de nadruk op het *in nobis* voor het toe-eigenen van de beloften. Pas bij een waar geloof mogen de beloften worden toegeëigend.⁶⁶ Er zijn echter ook theologen die het beloftekarakter centraal stellen. Onder andere bij Olevianus en Calvijn staan de beloften en het Woord centraal en in het Woord de sprekende God zelf. Het zorgt voor een zekerheid die zich meer richt op het *extra nos*.⁶⁷

Verhouding zekerheid van het geloof en zekerheid dat het Woord goddelijk is

Na het komen tot geloof rijst de vraag hoe Leydekker denkt over de zekerheid van het geloof. In dit verband spreekt hij over de zekerheid dat het Woord goddelijk is. De rede komt tot deze overtuiging op basis van innerlijke waarneming en de bewijskracht die in het Woord zelf besloten ligt. Deze zekerheid betreft het *extra nos*, namelijk de waarheid en goddelijkheid van Gods Woord. Leydekker omschrijft deze zekerheid als een epistemologische zekerheid: men verkrijgt haar door de rede, door aandacht te schenken aan zowel zichzelf als het Woord.⁶⁸

De oorzaak van deze zekerheid is de Heilige Geest. Hij leidt de rede tot deze conclusie, al blijft het de rede zelf die tot dit inzicht komt.⁶⁹ Hier zien we een beweging van het epistemologische naar het ontologische, van het *in nobis* naar het *extra nos*. De gelovige ervaart en dit leidt hem tot de Geest die het geloof werkt.⁷⁰ Bovendien ervaart de gelovige en dat brengt hem tot de zekerheid van de goddelijkheid van het Woord.⁷¹

⁶⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 46-47.

⁶⁵ Beeke, *The Quest for Assurance*, 130-35.

⁶⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 67-68, 70, 95.

⁶⁷ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 69-70, 77.

⁶⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 291-96.

⁶⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 301-2, 312.

⁷⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 274, 281-83.

⁷¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 297.

De vraag is echter: over welke zekerheid spreekt Leydekker hier? Gaat het werkelijk om de zekerheid van het geloof? Niet helemaal, want zekerheid van het geloof omvat meer dan alleen zeker zijn dat het Woord goddelijk is. Het gaat ook over een vertrouwen op Christus bijvoorbeeld.⁷² Toch noemt Leydekker de zekerheid dat het Woord goddelijk is ook een zekerheid van het geloof.⁷³ In dit geval gaat het om de zekerheid die een subject (de gelovige) heeft ten aanzien van een object (Gods Woord).

Wanneer Leydekker spreekt over de zekerheid van het geloof, verwijst Leydekker meestal naar de *actus reflexus*. De reflexieve daad gaat over het besef dat een gelovige van zichzelf heeft dat hij gelooft.⁷⁴ Dit besef ontstaat op basis van kenmerken zoals vertrouwen op Christus, ellendekennis, hongeren en dorsten etc.⁷⁵ De reflexieve daad is een tweede daad, waarbij de gelovige met behulp van een syllogisme concludeert dat hij een waar geloof heeft.⁷⁶ Dit behoort tot een epistemologische categorie, waarbij de focus op het *in nobis* ligt.

Kortom, de zekerheid dat het Woord goddelijk is, richt zich op het objectieve, op het Woord en op het *extra nos*. Bij de *actus reflexus* kijkt de gelovige naar zichzelf en zijn geloof. Hij richt zich op het subjectieve, op het *in nobis*, op de waarheid en echtheid van het geloof. Het lijkt dus om twee verschillende zekerheden te gaan. De een is gericht op het *extra nos* en de ander op het *in nobis*. Bij de een is een gelovige gericht op Gods Woord, bij de ander op zijn eigen geloof met de bijbehorende kenmerken. Deze tegenstelling gaat niet volledig op. Bij de zekerheid dat het Woord goddelijk is, gaat het ook om de waarheid van het geloof in de goddelijkheid van het Woord. Dat geloof merkt iemand bij zichzelf. Een gelovige moet naast het uiterlijke licht ook op het innerlijke licht letten.⁷⁷ Het Woord is, naar de analogie van Leydekker, als de zon. Zekerheid van de waarheid van het geloof in het Woord is als het constateren van iemand dat hij de zon ziet en dat hij het licht en de warmte van de zon opvangt.⁷⁸ De zekerheid dat het Woord goddelijk is, heeft dus ook een gerichtheid op het *in nobis*. Het feit waarin wordt geloofd is echter wel objectief.

Leydekker lijkt deze twee vormen van zekerheid aan elkaar te verbinden. Leydekker schrijft:

Waarom geloof je de Goddelijkheyd der Schriften, dan is het antwoord: Om het ligt, welke daar in overtuigelyk is/ en u behoort soo wel als my te raeken... Hoe komt het dat gy dat siet? 't Is God die ons de oogen door sijn Geest geopent heeft. Maer eyndelyck/ waerom en wertje niet in dit groote geval bedrogen? Neen/ besluuten wy, want het ligt van buyten en van binnen, malkanderen ontmoetende, geven onderling over en weer getuygenis, soo dat wy eer onse menschelyckheyd ontkennen/ als die overredinge voor valscheyd kunnen houden. Te meer/ want wy in ons bevinden de zalige vrugten van een Woord en van den H. Geest door dat Woord werkende. Wy voelen onse zielen door seekere en

⁷² Leydekker, 364.

⁷³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 291.

⁷⁴ Leydekker, 364.

⁷⁵ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 90; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 409.

⁷⁶ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 90; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301, 364, 409.

⁷⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 294-95.

⁷⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 288, 296.

Goddelijke waerheden van God regt onderwesen, verbetert, geheyligt, weggeruckt tot sijne liefde, vertroost ten leven/ gerust gestelt in een Middelaer door welcke alleen de Zondaer met God kan werden versoent. Dit konnen geen bedriegeryen zijn/ of 't was mogelijk/ dat God geen God en was. 't Kon sijn dat goddelijke deugden vrugten des Satans waeren.⁷⁹

In dit gedeelte gaat het eerst over uiterlijk en innerlijk licht om tot zekerheid de goddelijkheid van het Woord te komen. Vervolgens gaat het over de vruchten die dat Woord werkt, wat kenmerkend is om te komen tot de reflexieve zekerheid van het geloof. Beide lijken in elkaar over te lopen als hij spreekt over zekerheid van het geloof.

In de prolegomena van Leydekkers systematische theologie schrijft Leydekker over de Geest die overtuigt van de goddelijkheid van het Woord en hij verbindt dat met de zekerheid van het geloof: “Want de bewijsredenen uit den aart van de H. Schrift genomen / voegen wy met de vrugten van dezelve H. Schrift, die door de H. Geest inde herten inwendig voortgebracht zijn / te zamen / en uit het uitwendige en inwendige ligt verkrijgen wij de uitwerking van de zekerheid des geloofs.”⁸⁰ In dit citaat wordt uitdrukkelijk het inwendig licht verbonden met de vruchten. Bij de hoofdstukken over roeping en geloof komt ook dit thema terug.⁸¹ Bij het geloof schrijft Leydekker:

Nogtans soude het geloof niet uitgewrogt worden door eenige aanradende werkinge van het woord, ..., ten sy daar by quame de krachtdadige werkinge van den H. Geest, 't gezag en de klaarheid van het woord aan de ziel betoonende en verzegelende en dat wel wegens het voorwerp dat boven-natuurlijk is/ en de verdorventheid van de mens. ... En dewijlmen niet ontkennen moet/ dat de H. Geest en desselfs werkinge gevoelt kan worden door een weerslachtige daad in het gemoed der wedergeborene; soo moetmen toestaan/ dat het woord aldus ingeplant in het hert/ ofte de werkinge des H. Geestes in de ziel, ook een reden moet zijn waarom een Christen voor sig vergewist kan werden dat hy waarlijk geloofd heeft.⁸²

In het laatste citaat lijken er twee manieren te zijn waarop iemand zekerheid ontvangt. Door de *actus reflexus* en door de Geest die verzekert van de goddelijkheid van het Woord. In de eerste twee citaten worden de twee vormen van zekerheid verbonden, namelijk zekerheid van het geloof en zekerheid van het geloof in de goddelijkheid van het Woord. Bij de *actus reflexus* worden de vruchten nagegaan, om vervolgens met behulp van een syllogisme te komen tot zekerheid. Bij de zekerheid dat het Woord goddelijk is, gaat dat door middel van het uiterlijk licht en het innerlijk licht. Het uiterlijk licht zijn de bewijzen dat het Woord goddelijk is en het innerlijk licht zijn de vruchten die het Woord voortbrengt in iemand leven. Bij beide vormen van zekerheid is het nagaan van de vruchten dus een onderdeel om te komen tot zekerheid. Bovendien is bij beide het

⁷⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 297.

⁸⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 28.

⁸¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 351.

⁸² Leydekker, 365-66.

belangrijkste kenmerk het geloof zelf. “Het geloof is in ’t binnenste van ons, dat siet elk een in sig selven”, schrijft Leydekker in de context van de zekerheid dat het Woord goddelijk is.⁸³

Vergelijking met gereformeerde orthodoxie

In de gereformeerde orthodoxie wordt ook verschillend gedacht over de zekerheid van het Woord en de zekerheid van het geloof. Calvijn schrijft dat we zeker kunnen zijn van de goddelijke autoriteit van dat Schrift, omdat de Schrift van zichzelf *maiestas* heeft. Geloven dat de Schrift waar is op basis van bewijzen, kan echter niet leiden tot absolute zekerheid. Daarvoor is de Heilige Geest nodig, die verzegelt dat de Schrift goddelijk is. Voor gelovigen is de Schrift door het getuigenis van de Geest *αὐτόπιστος*, omdat het boven rationale argumenten uit van zichzelf waar is.⁸⁴ Bij theologen zoals François Turretinni (1623-1687), William Whitaker (1548-1595), Franciscus Junius (1545-1602) en Gomarus staat ook de term *αὐτόπιστος* centraal als het gaat over de zekerheid van de goddelijkheid van het Woord.⁸⁵

De zekerheid van het geloof wordt in de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie onder andere gebaseerd op een praktisch of mystiek syllogisme. Bij onder meer Perkins, Zanchius, Ursinus, Voetius is een syllogisme aanwezig.⁸⁶ Ook bij Calvijn lijkt er sprake te zijn van een praktisch syllogisme.⁸⁷ Bij Boston lijkt er meer sprake te zijn van een theologisch syllogisme.⁸⁸ Bij Leydekker is zowel een praktisch als een mystiek syllogisme aanwezig om tot zekerheid van het geloof te komen.⁸⁹ Met behulp van een syllogisme komen tot de zekerheid van het geloof, zorgt voor een focus op het *in nobis*.

Volgens de puriteinen is het syllogisme geworteld in God. Zekerheid wordt door God geschonken. Bovendien gaat het om het geloof in Christus en niet het geloof in geloven. De *actus directus* staat dus centraal. Het syllogisme is ondergeschikt aan Christus en het gaat om Hem. Daarnaast is het syllogisme het werk van de Heilige Geest. Hij werkt dat de gelovige doorheeft dat hij veranderd is. Zonder de Heilige Geest de *actus reflexus* zinloos.⁹⁰ Leydekker stelt ook dat het om de *actus directus* gaat.⁹¹ De Heilige Geest zorgt ervoor dat een gelovige zekerheid kan hebben van zijn zaligheid.⁹² Zo is er voor de *actus reflexus* en tijdens de *actus reflexus* een richting naar het *extra nos*. Het gaat voor de *actus reflexus* om het geloof in Christus en tijdens de *actus reflexus* wordt zekerheid door de Geest gewerkt.

⁸³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 296.

⁸⁴ H. van den Belt, ‘Autopistia: The Self-Convincing Authority of Scripture in Reformed Theology’ (Dissertatie, Universiteit Leiden, 2006), 66-72.

⁸⁵ Belt, ‘Autopistia’, 192-93.

⁸⁶ Beeke, *The Quest for Assurance*, 82-95; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 78-80, 119, 136, 153-56.

⁸⁷ Beeke, *The Quest for Assurance*, 65-72.

⁸⁸ Tse, *The Marrow of Certainty*, 77:206-9.

⁸⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 68-69; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 409.

⁹⁰ Beeke, *The Quest for Assurance*, 135-42.

⁹¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301; Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 278; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 372-73.

⁹² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 364, 386, 409.

Volgens Rutherford of Goodwin spreekt de Heilige Geest duidelijk, merkbaar en onderscheidend door het Woord, waardoor er zekerheid bij de gelovige tot stand komt.⁹³ Over deze vorm van directe zekerheid lijkt Leydekker zich niet expliciet uit te laten, al zouden sommige uitspraken van hem wellicht in die richting geïnterpreteerd kunnen worden.⁹⁴ Toch stelt hij nadrukkelijk dat de Geest niet zegt: “Gy hebt wel geloofd en gy zijt niet bedrogen.”⁹⁵ Deze wijze van zekerheid, waarin de Geest een bevestigend oordeel over iemands geloof uitspreekt, lijkt bij Leydekker dan ook afwezig te zijn.

Hoe wordt de zekerheid van het geloof en de zekerheid dat het Woord goddelijk is met elkaar gecombineerd? Bij Calvijn is er een eenheid van het gezag en de inhoud van de Schrift. De Geest zorgt ervoor dat een mens ontvankelijk wordt voor de Bijbel en tegelijkertijd deelt hij in de inhoud van de Schrift. De inhoud gaat over de evangeliebeloften die persoonlijk worden toegepast. Bij Calvijn lijken de twee vormen van zekerheid dicht bij elkaar te liggen.⁹⁶ Bij Leydekker lijken deze twee vormen van zekerheid ook dicht bij elkaar te liggen, alhoewel ze niet in elkaar opgaan.⁹⁷

Hoort zekerheid bij het wezen van het geloof?

Hoort zekerheid bij het wezen van het geloof? Er zijn verschillende argumenten die ervoor pleiten dat volgens Leydekker zekerheid bij het wezen van het geloof hoort. Ten eerste zijn volgens Leydekker verzekering en vergenoeging eigenschappen van het geloof.⁹⁸ Bovendien schrijft hij dat het voorwerp van het geloof, namelijk Gods getuigenis zoals we dat hebben in de Schrift, vast en zeker is. Het geloof volgt de aard van het voorwerp op en is daarom ook zeker.⁹⁹ Hij schrijft dat we de verzekerdheid van het geloof kunnen genieten, omdat het bij de aard van het geloof hoort.¹⁰⁰ Bij de beschrijving van de natuur van het geloof volgt de *actus reflexus* op de eigenschappen kennis, toestemming en vertrouwen. Leydekker schrijft bovendien over het geloof: “En wy moesten ongeloovigh sijn/ soo s’ons in twijffelingh liet of wy ook de waerheyd geloofden/ en of onse overtuygingh Goddelijck was.”¹⁰¹ Zo lijkt de verzekering een onderdeel te zijn van het geloof.

Er kunnen echter ook argumenten aangedragen worden waarom zekerheid niet bij het wezen van het geloof zou horen. Bij de natuur van het geloof horen kennen, toestemmen, vertrouwen en een reflexieve daad, maar Leydekker schrijft alleen bij de reflexieve daad dat het aanwezig is als het geloof “welgesteld” is.¹⁰² De zekerheid moet je “oeffenen en verkrijgen”.¹⁰³ Daarnaast kunnen gelovigen in geestelijk verval raken, zodat

⁹³ Beeke, *The Quest for Assurance*, 142-47.

⁹⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 386.

⁹⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 292.

⁹⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 37-39.

⁹⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 297.

⁹⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 363.

⁹⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 360.

¹⁰⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 409.

¹⁰¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 295.

¹⁰² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 364.

¹⁰³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 364.

er geen vruchten zijn. Als zij geoordeeld zouden worden, dan zou men denken dat zij niet wedergeboren zijn. Toch zijn ze ware gelovigen en zal God hen niet verlaten.¹⁰⁴

Bovendien is zekerheid niet nodig om zalig te worden. Het gaat om de eerste daad van het geloof, namelijk de toevlucht nemen tot Christus en Hem aannemen.¹⁰⁵ Leydekker schrijft dat de toepassing van de verzoening bij een zondaar kan gaan over de verzoende staat of over het gevoel. Het gevoel kan fluctueren, maar de staat niet. Hij schrijft: “Of zoo veel ons gevoel betreft/ wanneer het geloof versterkt is/ en de H. Geest in het herte kragtdadelijk werkt als een Voorspraak, Advocaat en Vertrouster. Het welk niet in alle geloovigen/ nog ook altijd op dezelve mate in haar geschied. 't Is meest een voorrecht van sterk geloovige, als haar ziel welgesteld is. Psal. 51: 14. Geeft my weder de vreugde uwes heils, en uwen vrymoedigen geest ondersteune my.”¹⁰⁶

Uiteindelijk schrijft hij wel dat zekerheid de norm is. Met name als het over de zekerheid van de goddelijkheid van het Woord gaat. “Wij weten wel te onderscheyden een swack en een sterck geloof: maar nu spreeken wij van het laetste. Daar is niet dat meer het geloof tegenstaet als twijffeling, S'is een ongeloovigheyd. Daer moet de Geest van ongeloovigheyd regeren, waer men de twijffeling den menschen leerde.”¹⁰⁷ Hij spreekt in dit gedeelte over de zekerheid van de goddelijkheid van het Woord, maar lijkt toch in het algemeen te zeggen dat twijfel ongelooft is.

Wellicht zou gezegd kunnen worden dat de eerste daad van het geloof in zichzelf zeker is.¹⁰⁸ Een toevlucht nemen en aannemen is niet tegelijk een niet-aannemen en een niet-toevlucht nemen. Die primaire zekerheid hoeft echter niet altijd bewust te zijn. Hij schrijft namelijk dat de Heilige Geest niet aan alle gelovigen zekerheid schenkt.¹⁰⁹ Het bewust worden van die zekerheid is dus niet voor alle gelovigen weggelegd. Het kan blijkbaar lang duren voordat iemand zekerheid krijgt. Bovendien kan het toevlucht nemen, vertrouwen en aannemen op sommige momenten minder aanwezig zijn, waardoor er een zwak geloof is en waardoor de zekerheid van het geloof minder aanwezig is.¹¹⁰

Kortom, volgens Leydekker hoort zekerheid bij het geloof. Vooral de zekerheid dat het Woord goddelijk is, lijkt hij belangrijk te vinden.¹¹¹ Toch lijkt hij niet te zeggen dat zekerheid hoort bij het wezen van het geloof, want mensen kunnen zalig worden zonder zekerheid.¹¹² Bij de natuur van een normaal geloof hoort echter zekerheid, want onzekerheid hoort bij ongeloof.¹¹³ Of Leydekker zekerheid bij het welwezen van het geloof

¹⁰⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 405.

¹⁰⁵ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 372-73.

¹⁰⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 386.

¹⁰⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 141-42.

¹⁰⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 90.

¹⁰⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 386.

¹¹⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 386.

¹¹¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 141-42.

¹¹² Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 372-73.

¹¹³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 141-42.

plaatst is niet met zekerheid te zeggen, omdat hij dat zelf nergens schrijft. Hij lijkt echter zekerheid meer bij het welwezen dan bij het wezen van het geloof te plaatsen.

Wijkt Leydekker hier af van Calvijn? Volgens Graafland wel en volgens Beeke niet. Volgens Beeke zou Calvijn zeggen dat mensen zonder zekerheid zalig kunnen worden. Zekerheid hoort bij het geloof, maar er zijn aanvechtingen en het vlees is zwak.¹¹⁴ Volgens Graafland zou Calvijn zeggen dat zekerheid wel bij het geloof hoort.¹¹⁵ Bij theologen zoals Olevianus hoort zekerheid bij het wezen van het geloof.¹¹⁶ Bij veel puriteinen rond 1640 of Nederlandse theologen zoals Koelman hoort zekerheid bij het welwezen van geloof.¹¹⁷ In dit opzicht lijkt Leydekker meer in de lijn van de puriteinse traditie te staan dan in die van Olevianus en Calvijn.

Cartesianisme en zekerheid van het geloof

Het cartesianisme probeert door middel van twijfel tot zekerheid te komen. Leydekker heeft gefundeerde kritiek op deze manier van komen tot zekerheid. De categorische twijfel is “voor den gevallen mensch, die onder een algemeene magt der zonde, en van blindheid en ongeloof legt/ ten uitersten gevaarlijk, en als men die raadgeving even tot Gods wezentheid uitstrekt/ goddeloos”.¹¹⁸ Het is lasterlijk om zowel een atheïstisch standpunt als een gereformeerd standpunt over Gods wezen te moeten horen in plaats van uit te gaan van Gods bestaan als een fundamentele en eerste waarheid.¹¹⁹ Hier zit ook het grootste verschil tussen

Bovendien heeft Leydekker kritiek op de conclusie van de methodische twijfel: ik denk dus ik besta. Om tot deze conclusie te komen moet iemand vele waarheden kennen. “Want eerst moest men weten wat Ik, en wat Denken is/ en dat yts doen het zijn en het wezen ondersteld/ zulks dat het onmogelijk zy, dat ymand denke zonder te zijn, ja dat het onmogelijk zy, dat een zaak te gelijk zou zijn, en niet zijn.”¹²⁰

Volgens Leydekker gaat het cartesianisme terug naar een natuurlijke godsdienst, waarbij de rede bepalend is. De erfzonde wordt bovendien door de cartesianen niet serieus genomen. Door de erfzonden is de mens namelijk blind en niet bij machte om het goede te denken of te doen.¹²¹ Volgens Leydekker zijn de gevolgen van de nieuwe filosofie duidelijk te zien bij Bekker. De nieuwe filosofie legt de Schrift uit en staat boven de Schrift. Het gezag van Gods Woord is afhankelijk geworden van de rede. Daardoor heeft de eeuwige generatie van de Zoon een andere betekenis gekregen. Het bestaan van engelen wordt zo goed als ontkend. Zo worden

¹¹⁴ Beeke, 36-65.

¹¹⁵ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 29-30.

¹¹⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 109.

¹¹⁷ Beeke, *The Quest for Assurance*, 113-18, 147-50; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 187.

¹¹⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 153.

¹¹⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 153-54.

¹²⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 154.

¹²¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 211-12.

filosofen zelf rechters over het bestaan van engelen, geesten en zelfs over de godheid. Ze kunnen de onderwerpen op basis van hun rede zo verdraaien als het hun goeddunkt.¹²²

Het blijkt wel dat Leydekker fundamenteel anders denkt dan het cartesianisme. Het cartesianisme begint met twijfelen om zo tot zekere kennis te komen. Volgens Leydekker is dat godslasterlijk en doe je dan geweld aan jezelf.¹²³ Wat wel blijkt is dat de waarheid van Gods Woord en van Gods wezen bij Leydekker een axiomatische plek innemen. Het zorgt bij deze waarheden voor een hoge vorm van zekerheid.

Zekerheid bij andere stromingen

Volgens Leydekker hebben andere stromingen een “gewaend geloof” of “ingebeelde gerechtigheid”, wat hen geen zekerheid kan geven. Dat komt doordat ze een vrije wil voorstaan of doordat ze onwetend zijn over de zaken omtrent het geloof. Het gaat mis op een aantal punten.

Ten eerste gaat het mis als men spreekt over de oorzaak van de rechtvaardiging en de vrije wil.¹²⁴ Volgens de socinianen is geloof met werken een oorzaak van de rechtvaardiging.¹²⁵ Voldoening door Christus heeft bij hen geen functie. De erfzonde en Christus’ opstanding worden ontkend.¹²⁶ Daarom zijn geloof en werken de basis van de rechtvaardiging, zonder dat er voldoening plaatsvindt.¹²⁷ De remonstranten zien geloof als een deugd die in de plaats is gekomen van het volkomen houden van de wet. Als geloof met goede werken samengaat, wordt de mens rechtvaardig voor God.¹²⁸ Daarmee verwerpen ze de toerekening van de gerechtigheid van Christus.¹²⁹ Het geloof geeft het recht op de hemel.¹³⁰ De mens kiest zelf om te geloven op basis van een vrije wil. De mens is door zijn vrije wil zelf de oorzaak van zijn zaligheid. Bovendien is er een algemene genade en een algemene verlossing.¹³¹

Volgens de Rooms-Katholieke Kerk is geloof een worteldeugd. Het rechtvaardigt een gelovige als het gepaard gaat met goede werken.¹³² Christus heeft de zaligheid verdiend zodat nu de mens gaat verdienen. Er is een algemene genade. De mens kan zich onderscheiden door de wet te houden, wat hij doet door zijn goede wil.¹³³ Uiteindelijk is het eigen gerechtigheid, eigen krachten en eigen verdiensten door een vrije wil.¹³⁴

¹²² Leydekker, *De Goddelykheid en Waarheid der H. Schriften*, I, 3-5; II, 9-12.

¹²³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 153-54.

¹²⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 123, 132.

¹²⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 130.

¹²⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 124.

¹²⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 130-31.

¹²⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 131.

¹²⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, Voorreden, 2.

¹³⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 131.

¹³¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 81.

¹³² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 131.

¹³³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 75.

¹³⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 76-77.

Kortom, bij alle partijen moet er iets van de mens bijkomen, wil hij gerechtvaardigd worden. Volgens Leydekker is na de zondeval de wil ziek, de natuur dood en het verstand en de wil afkerig. Daarom is er zaligmakende genade nodig.¹³⁵ De natuur is gevallen en het is dwaas van de tegenpartijen om haar een macht toe te schrijven naar welke zich Gods genade in de tijd en in de eeuwigheid zal voegen.¹³⁶ Het is onmogelijk dat Christus Zijn verdienste afhankelijk maakt van de reactie van zondaren. Dan zou ook onzeker zijn voor wie Hij zou lijden en sterven. Bovendien is het “onbetamelijk zijn voldoening met menselijke te vermengen: dit lijd zijn volmaaktheid, zijn waardigheid, zijn lof en eer niet”.¹³⁷ De vrije wil daarentegen wil eigen lof.¹³⁸ Waar is dan de ootmoed te vinden die bij een christen hoort? Jezus preekt immers over kenmerken zoals “gevoel van eigen nietigheid, gebrek, swakheid, onwaardigheid, geestelijke armoede”, die horen bij een christen.¹³⁹

In reactie op de vrije wil zoals geleerd bij de remonstranten ontkent Leydekker niet dat de mens wilsvrijheid heeft. De menselijke vrijheid is echter niet onafhankelijk. Het is een afhankelijke en eindige wil en wordt omvat door Gods oneindigheid. God schept de vrije mens. Daarbij gaat zijn schepping vooraf aan het bestaan van de vrije mens met de vrije wil. Dan kan God toch als eerste oorzaak ook direct op de mens inwerken, terwijl hij toch vrij blijft. Volgens Leydekker is Gods providentie en creatie eenzelfde wilsact vanuit God, waardoor Leydekker kan zeggen dat vrijheid dankzij providentie bestaat, in plaats van ondanks de providentie.¹⁴⁰

Daarnaast is het geloof wel een middel, maar geen verdienende oorzaak van de rechtvaardiging.¹⁴¹ Het geloof is een werktuig waarmee de gelovige met Christus wordt verenigd. Op basis van de vereniging met Christus wordt Christus' gerechtigheid aan de zondaar toegerekend en niet op basis van de eigen werken.¹⁴² De socinianen verzetten zich tegen de toerekening van Christus' gerechtigheid. Er is geen sprake van genade als Christus heeft voldaan. Bovendien heeft God ook in het Oude Testament de zonden vergeven zonder Christus' genoegdoening. Zo noemen ze nog meer argumenten, die Leydekker een voor een weerlegt. Volgens Leydekker is God als rechter rechtvaardig door de wet te volgen en daarbij moet criminele schuld gestraft worden. Die straf neemt Christus op zich en daardoor is er vergeving en genade.¹⁴³

Ten tweede gaat het bij de tegenpartijen ook mis als het gaat over het fundament van het geloof.¹⁴⁴ Dat gaat zowel over de openbaring als over het oordeel van de mens over de openbaring. De socinianen beginnen bij

¹³⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 85.

¹³⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 84.

¹³⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 93.

¹³⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 110.

¹³⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 150.

¹⁴⁰ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 223-24.

¹⁴¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 112.

¹⁴² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 370-72.

¹⁴³ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 46-47.

¹⁴⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 126.

de natuurlijke mens. Zij geloven maar weinig en de rede is bepalend.¹⁴⁵ Zij verloochenen het Evangelie. Ze geloven alleen dat Christus geleden heeft ter bevestiging van de leer.¹⁴⁶ De rede is de rechter van alle dingen, maar ze begrijpen het Evangelie niet. Ze houden alles onzeker en maar weinig fundamentele christelijke geloofswaarheden achten ze voor waar.¹⁴⁷ Volgens de remonstranten is de rede bepalend voor de uitleg van de Schrift.¹⁴⁸ Daarnaast hebben zowel de remonstranten als de socinianen de Geest van God niet nodig om de Schrift uit te leggen.¹⁴⁹

De rooms-katholieken geloven in het getuigenis van de kerk.¹⁵⁰ De Schrift is niet te begrijpen en alles is te betwijfelen. Daarom moet men met een dom geloof geloven in het getuigenis van de kerk, wat niet anders is dan het getuigenis van een mens.¹⁵¹ Het bestaat uit een schat van ongeschreven overlevering, waarbij men meent dat door de inblazing van de Heilige Geest deze schat de waarheid is.¹⁵² Vanwege de onfeilbaarheid van de kerk is de Schrift ook goddelijk.¹⁵³ Vervolgens moet het volk zich daar slaafs aan overgeven.¹⁵⁴

Volgens Leydekker moeten we echter berusten in Gods getuigenis. Geloven wat Hij spreekt. Alleen daardoor kan er zekerheid zijn.¹⁵⁵ Daarom berust de gereformeerde kerk op de openbaring, oftewel de Bijbel.¹⁵⁶ Door het geloof in de goddelijkheid van de Schrift is er een goed fundament om zekerheid te krijgen.¹⁵⁷ Zowel de remonstranten als de socinianen versmaden het werk van de Heilige Geest. Een blindgeborene kan immers niet juist oordelen over de zon en zo kan een mens van nature ook niet juist oordelen over het Evangelie.¹⁵⁸ Er is verlichting door de Heilige Geest nodig. Hoe kan een gelovige geestelijk zijn zonder hulp van de Geest.¹⁵⁹

Bovendien schijnt het Woord van zichzelf, net als de zon. Daarom heeft het geen andere mensen of autoriteit van de kerk nodig om verzekerd te zijn van haar waarheid. Het enige wat er moet gebeuren, is dat onze ogen geopend worden voor die waarheid.¹⁶⁰ Het geloof moet niet afhangen van mensen maar van de kracht van God. Dat is wat de Geest doet als Hij onze ogen opent voor de goddelijkheid van de Schrift.¹⁶¹ Volgens

¹⁴⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 126.

¹⁴⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 127.

¹⁴⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 144.

¹⁴⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 126.

¹⁴⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 282.

¹⁵⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 127.

¹⁵¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 145.

¹⁵² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 17.

¹⁵³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 302.

¹⁵⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 17.

¹⁵⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 145.

¹⁵⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 11.

¹⁵⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 273.

¹⁵⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 282.

¹⁵⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 284.

¹⁶⁰ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 288-89.

¹⁶¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 289-90.

Leydekker ontkennen de socinianen en pelagianen de ware oorzaak van het geloof. Daarom kunnen ze ook geen zekerheid hebben.¹⁶²

De katholieken hebben de zekerheid weggenomen doordat ze afhankelijk zijn van het getuigenis van de kerk, terwijl de kerk niet van goddelijke oorsprong is.¹⁶³ De katholieken zitten bovendien in een cirkelredenering. Het onzekere Woord baseren ze op de autoriteit van de kerk en de autoriteit van de kerk baseren ze op het Woord.¹⁶⁴ Bovendien zijn de rooms-katholieken wel tegen de zekerheid van het geloof maar niet tegen de zekerheid van de katholieke kerk. Volgens Leydekker is dat erg inconsequent.¹⁶⁵

Ten derde gaat het bij de tegenpartijen mis als ze spreken over volharding. De vrije wil is veranderlijk.¹⁶⁶ Die kan niet beloven dat ze hetzelfde blijft willen en daarom is er geen volharding. Als er geen volharding is, kan er ook geen verzekering komen en daarom hebben ze volgens Leydekker geen troost in dit leven.¹⁶⁷ Over drie onderwerpen denken de tegenpartijen anders, namelijk over de oorzaak van de rechtvaardiging, over het fundament van het geloof en over de volharding van de gelovige. Hierdoor hebben de tegenpartijen geen zekerheid.¹⁶⁸

Volharding en de remonstranten

Over het onderwerp volharding is nog wat meer te zeggen. Bij de remonstranten hangt het volharden in de genade af van de vrije wil. Ze moeten zelf volharden en heilig leven. Als ze niet meer heilig leven, dan vallen ze uit de genadestaat. Daarom worden ze er sterk toe aangezet om heilig te leven.¹⁶⁹ De remonstranten beschuldigen de gereformeerden ervan dat de heiliging niet meer nodig is, omdat de zaligheid toch al vastligt.¹⁷⁰ Hier zit wel een spanning. Als iemands zaligheid vastligt, kan dat leiden tot een zorgeloos leven. Kan de gereformeerde leer, waarbij God verkiest, inwendig roept en het geloof werkt, leiden tot een slordig leven?

Leydekker gaat hier tegenin. Kennis van God moet leiden tot ware godvruchtigheid.¹⁷¹ Heiliging is noodzakelijk om ten hemel te gaan.¹⁷² Leydekker schrijft: “Zeer wel zeggen wij/ het geloof, ’t welk levendig is, rechtveerdigd ons. Maar alleen voor soo veel het levendig is, door goede werken.”¹⁷³ Alleen een levend geloof dat versierd wordt door goede werken is rechtvaardigend. Hier lijkt Leydekker dicht bij de

¹⁶² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 314.

¹⁶³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 216.

¹⁶⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 311.

¹⁶⁵ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 290.

¹⁶⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 121.

¹⁶⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 122.

¹⁶⁸ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 123, 132.

¹⁶⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 406-7.

¹⁷⁰ Leydekker, 10, 410.

¹⁷¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 11.

¹⁷² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 401.

¹⁷³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 374.

remonstranten te zitten. Goede werken behoren volgens hem bij een levend geloof en lijken dus een voorwaarde voor de zaligheid. Aan de andere kant plaatst Leydekker verkiezing, geloof en wedergeboorte wel in een gereformeerd raamwerk. Niet de werken leiden tot de rechtvaardigmaking, maar het geloof in Jezus Christus. Leydekker schrijft over deze verhouding:

Hy moet zig wel wagten van uyt zijn werken zijn troost zelfs te zoeken/ of die te leggen als een grond, waardoor hy van zijn rechtveerdigmaking oordeelt. Laat hem wel zijn Godvruchtige werken als een bewys van rechtveerdigmaking aanmerken/ en daardoor zal uyt de vruchten de goedheid van zijn gelove leeren kennen: maar in het gelooove in Christus zelve/ moeten wy altyd de grootste stoffe van onzen troost zoeken; ja niet zo zeer in het geloof/ als in de geloofde Christus, die de vertroostinge is van Israel.¹⁷⁴

Volgens Leydekker mag Gods werk en bewaring niet leiden tot zorgeloosheid, maar tot dankbaarheid. Uit die dankbaarheid volgt een kinderlijke vreze, waar we in vrijheid heilig proberen te leven.¹⁷⁵ Bovendien leidt Gods genade tot een heilig leven.¹⁷⁶ De Heilige Geest zorgt dat er vruchten komen.¹⁷⁷ Als God genade werkt, waardoor iemand gaat geloven, gerechtvaardigd wordt en geheiligt wordt, hoe kan dan iemand de heiliging missen en wel de genade hebben? Kortom, als er geen heiliging is, kan de vraag gesteld worden of er wel genade is en dus ook of er volharding is. Zo lijken volharding en heiliging met elkaar verbonden. Volgens Leydekker zal iemand zonder heiliging in ieder geval de genade van de troost missen.¹⁷⁸

Hoewel Leydekker in zijn visie op de rechtvaardiging gereformeerd is, lijkt hij op het punt van de heiliging soms dicht bij de remonstranten te staan. Volgens hem verliezen gelovigen die zwaar zondigen en geen vruchten vertonen hun geschiktheid om naar de hemel te gaan. Ze zullen niet behouden worden, tenzij ze zich bekeren.¹⁷⁹ Ware gelovigen kunnen wel zondigen, maar er zal altijd een geestelijk zaad overblijven. Zij worden door God bewaard voor al te grote zonden en zullen zich uiteindelijk bekeren.¹⁸⁰ Uiteindelijk lijkt Leydekker dus te zeggen dat ware gelovigen bewaard zullen blijven. Toch is het de vraag hoe hij dat precies ziet, aangezien gelovigen die ernstig zondigen hun geschiktheid verliezen om ten hemel te gaan.

Op deze manier lijkt Leydekker in ieder geval een oplossing te bieden voor het probleem van zorgeloosheid. Het roept tegelijkertijd de vraag op of hij de gelovigen niet opnieuw in onzekerheid brengt. Uiteindelijk wordt de mens dan teruggeworpen op zichzelf. Dit lijkt ook deels zijn bedoeling te zijn, want een slordig leven met weinig of geen vruchten hoort niet samen te gaan met een waar geloof, dus ook niet met zekerheid van het geloof. Gaat hij echter niet te ver met het centraal stellen van heiliging? Hij roept op om heilig te leven, zodat

¹⁷⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 47.

¹⁷⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 410.

¹⁷⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 147.

¹⁷⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 154.

¹⁷⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 47.

¹⁷⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 405.

¹⁸⁰ Leydekker, 405, 407.

iemand zijn geloof kan onderscheiden van een vals geloof.¹⁸¹ In hoeverre doet iemand dan goede werken om te bewijzen dat hij een waar geloof hebt? Leidt werkheiligheid tot zekerheid?

Ondanks deze nadruk op heiliging wijkt Leydekker ontologisch niet af van de gereformeerde leer en gaat hij niet mee met de arminianen. Voor hem is de uitverkiezing gebaseerd op Gods welbehagen en niet op een menselijke keuze. Ook de bijzondere roeping, wedergeboorte en het verkrijgen van geloof liggen vast in Gods onveranderlijk besluit.¹⁸² De Heilige Geest zorgt bovendien voor de heiliging, waardoor deze vastligt.¹⁸³ Bij de arminianen daarentegen is alles, namelijk uitverkiezing, wedergeboorte, geloof en heiliging, afhankelijk van de mens.¹⁸⁴

Epistemologisch lijkt Leydekker dicht bij het arminianisme te zitten. Leydekker en de arminianen stellen beide dat heiliging bij een gelovige hoort en dat iemand zonder heiliging geen waar geloof heeft. Toch is de epistemologische reden om nadruk te leggen op de heiliging anders. Bij de arminianen is het omdat het ontologische fundament ervan afhangt. Als ze niet heilig leven, dan verkiest God hen niet. Bij Leydekker verandert er ontologisch niets, maar kan het ontbreken van heiliging erop wijzen dat iemand zich foutief heeft beroemd op het hebben van de zaligheid. Beide hebben eenzelfde nadruk op heiliging, maar om verschillende redenen.¹⁸⁵ Uiteindelijk zit ontologisch gezien Leydekker ver van het arminianisme vandaan. God is het die verkiest en die het geloof werkt.¹⁸⁶

In de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie is de nadruk op de heiligmaking ook waar te nemen. Volgens Calvijn is heiliging een kenmerk van de verkiezing. De waarheid van de roeping blijkt uit de heiligmaking. Zonder heiligmaking kan iemand niet weten of hij het ware geloof heeft.¹⁸⁷ Taffin legt sterk de nadruk op heiliging. Als deze ontbreekt, dan kan er ook geen sprake zijn van rechtvaardiging.¹⁸⁸ W. à Brakel koppelt heiliging aan verzekering. Iemand komt tot zekerheid door de kenmerken van roeping, geloof en heiligmaking na te gaan.¹⁸⁹ Zo is heiligmaking aan de ene kant noodzakelijk, want anders is er geen waar geloof. Aan de andere kant leidt heiligmaking tot verzekering. De gereformeerde orthodoxie lijkt echter niet te zeggen dat iemand die gelooft, maar in geestelijk verval is en zich niet bekeert, ongeschikt is om ten hemel te gaan.¹⁹⁰ Volharding lijkt dus in de gereformeerde orthodoxie meer een richting naar het *extra nos* te hebben dan bij Leydekker.¹⁹¹

¹⁸¹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 151.

¹⁸² Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 212, 220; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 123.

¹⁸³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 114-15.

¹⁸⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 81, 131.

¹⁸⁵ Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:217-18, 230-34; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 374.

¹⁸⁶ Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 212, 220; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 123.

¹⁸⁷ Spijker, *De Verzegeling met de Heilige Geest*, 75.

¹⁸⁸ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 166.

¹⁸⁹ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 199.

¹⁹⁰ à Brakel, *Redelyke Godts-dienst*, 1:191.

¹⁹¹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 405.

Overige vergelijkingen: Verzegeling, vereniging en rechtvaardigmaking

Dit onderwerp heeft ook alles met verzegeling te maken. De Heilige Geest zorgt door de verzegeling niet alleen dat iemand zeker is van de goddelijkheid van het Woord, maar Hij zorgt er ook voor dat Hij een onderpand is, waardoor iemand niet meer uit de genadestaat kan vallen. Dit onderpand zorgt voor een heilig leven, waarbij er daden en oefeningen zijn die horen bij een geestelijk leven.¹⁹² Zelfs al zou iemand zware zonden doen, dan blijft er toch een “vonkje onder het as” aanwezig.¹⁹³ Deze zekerheid zorgt zelfs in de heiliging voor een focus op het *extra nos*. De Heilige Geest in ons is toch Iemand anders, waardoor we zeker mogen zijn.

Bij de reformatoren gaat verzegeling samen met de wedergeboorte en is het niet een nadere weldaad. Bij Calvijn duidt de verzegeling op echtheid. Het is een vaste overtuiging dat het Woord goddelijk is.¹⁹⁴ Bovendien wordt de Geest verbonden met heiligmaking. Als de heiligmaking ontbreekt, dan ontbreekt de Geest die de heiligmaking werkt, dus is er ook geen zegel. De vastheid lijkt dus te liggen in de heiligheid van het leven.¹⁹⁵ Leydekker lijkt vrij sterk overeen te komen met reformatoren zoals Calvijn. Hij lijkt ook op een lijn te zitten met Owen, die de verzegeling sterk verbindt met de persoon van de Heilige Geest. Richard Sibbes (1577-1635) kent twee verzegelingen, waarbij de eerste verzegeling verzekert van ons aandeel aan Christus en de tweede verzegeling gaat over de zekerheid die we ontvangen. Het is een zekerheid die geleidelijk in graad kan toenemen. Ook theologen zoals John Preston (1587-1628) en Goodwin kennen twee verzegelingen, waarbij de tweede verzegeling verbonden wordt met het onmiddellijke getuigenis van de Geest, waardoor er zekerheid komt.¹⁹⁶ Bij Leydekker zijn er geen verschillende verzegelingen.

Voor zekerheid is de vereniging met Christus ook een belangrijk thema. Door het geloof wordt iemand met Hem verenigd. Door de vereniging met Christus krijgt een gelovige al de weldaden van het genadeverbond, waarvan een van de belangrijkste de rechtvaardigmaking is.¹⁹⁷ De vereniging zorgt voor een zekerheid *extra nos*. Niet op basis van onze werken worden we verzoend met God, maar door de vereniging alleen wordt Christus' gerechtigheid de onze, waardoor we verzoend worden met God. De heiligmaking ligt ook vast in de vereniging met Christus.¹⁹⁸ Zo hebben de rechtvaardigmaking en de heiligmaking een richting naar het *extra nos*, omdat het vastligt in de vereniging met Christus. Voor Calvijn is de vereniging ook de basis van de weldaden.¹⁹⁹ Het is tijdens aanvechting voor een gelovige een troost dat ze verenigd zijn met Christus.²⁰⁰ In

¹⁹² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 114-15; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 24; Leydekker, *De Heerlykheid des Evangeliums*, 567.

¹⁹³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 405.

¹⁹⁴ Spijker, *De Verzegeling met de Heilige Geest*, 62-63.

¹⁹⁵ Spijker, *De Verzegeling met de Heilige Geest*, 75.

¹⁹⁶ Beeke, *The Quest for Assurance*, 201-8.

¹⁹⁷ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 348, 370-71.

¹⁹⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Evangeliums*, 131.

¹⁹⁹ Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 44-46.

²⁰⁰ Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 44-46.

die termen spreekt Leydekker er niet over. Bij Owen is de vereniging er ook met de Vader en de Heilige Geest. Hij werkt het concept van de vereniging breder uit, waarbij de vereniging ook toegang geeft tot de weldaden.²⁰¹ In het geheel van de gereformeerde orthodoxie is de vereniging de basis voor de toe-eigening van de weldaden en zorgt het voor een zekerheid *extra nos*.²⁰²

De rechtvaardigmaking is alleen op basis van Christus' verdiensten en Zijn toerekening. Er is niets van de mens bij. Daarmee staat Leydekker in de lijn van Luther, Calvijn en de breedte van de gereformeerde orthodoxie.²⁰³ Alle tegenpartijen zijn daar min of meer tegen, door de mens ook nog wat toe te schrijven in het verdienen van de rechtvaardiging. De socinianen zijn bovendien tegen de toerekening van Christus' gerechtigheid aan de zondaar.²⁰⁴

Conclusie zekerheid *extra nos* en *in nobis* bij Leydekker en gereformeerde orthodoxie

Zekerheid op basis van Gods besluiten en Gods verkiezing zorgt voor een ontologische zekerheid en een zekerheid *extra nos*. God zorgt zelf voor de roeping en de volharding. Zijn besluiten liggen vast.²⁰⁵ De zekerheid uit Gods besluiten lijkt echter geen grote rol te spelen in de gereformeerde orthodoxie. Het gaat dan eerder over de zekerheid dat iemand uitverkoren is.²⁰⁶ Bij zowel de uitverkiezing als de roeping wordt vanuit de gevolgen die epistemologisch gekend worden teruggeredeneerd naar de ontologie. Wedergeboorte volgt op de roeping en lijkt in tegenstelling tot Gomarus geen grote rol te spelen in de zekerheid van het geloof.²⁰⁷

Het geloof en het wezen van het geloof worden door Leydekker intellectualistisch benaderd.²⁰⁸ Anderen uit de gereformeerde orthodoxie plaatsen de zetel bij de wil of het verstand of een combinatie van die twee.²⁰⁹ Het wezen kan bestaan uit hongeren en dorsten of uit het vertrouwen op Christus. Als het wezen hongeren en dorsten is, dan kan er een beter antwoord gegeven worden op de vraag wat ellendekennis is als iemand nog niet in Christus gelooft.²¹⁰ Leydekker lijkt daar niet helemaal een antwoord op te hebben.²¹¹

Leydekker heeft het regelmatig over de orde van het komen tot geloof. De vraag is echter of hij Woord en Geest een laat zijn. Bij het komen lijkt hij niet te zeggen dat het een beperkende factor mag zijn dat iemand moet weten dat het Woord kracht doet.²¹² Achteraf moet een gelovige dat echter wel weten te benoemen.²¹³ De

²⁰¹ Beeke, *The Quest for Assurance*, 173-87.

²⁰² Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 173.

²⁰³ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 95; Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 39-42.

²⁰⁴ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 130-31.

²⁰⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 123; Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 135.

²⁰⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 77-79, 97-98, 127, 199.

²⁰⁷ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 89-90.

²⁰⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 363.

²⁰⁹ Witsius, *Animadversiones Irenicae*, 345-46, 354; à Brakel, *Redelyke Godts-dienst*, 1:789-90.

²¹⁰ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 200-216.

²¹¹ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 24.

²¹² Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 367.

²¹³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 25.

belofte mag ook niet zomaar geloofd en toegepast worden. Dat moet door middel van een syllogisme.²¹⁴ Iets wat veel theologen uit de gereformeerde orthodoxie zeggen.²¹⁵ Anderen, zoals Olevianus, zetten de beloften centraal zonder het gebruik van een syllogisme, wat leidt tot een zekerheid *extra nos*.²¹⁶ Leydekker en velen van de gereformeerde orthodoxie doen dat niet, wat leidt tot zekerheid *in nobis*.²¹⁷

Zekerheid dat het Woord goddelijk is, hangt bij Leydekker samen met de zekerheid van het geloof. Soms is de zekerheid van de goddelijkheid van het Woord een aparte oorzaak om tot zekerheid van het geloof te komen, terwijl in andere teksten deze twee vormen van zekerheid verbonden worden.²¹⁸ Hierbij heeft zekerheid van het geloof een richting op het subject en het *in nobis*, terwijl zekerheid van de goddelijkheid van het Woord een richting heeft naar het *extra nos* en het object.²¹⁹ In de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie lijkt het concept van *αὐτόπιστος* centraal te staan als het gaat over de zekerheid van de goddelijkheid van het Woord.²²⁰ De zekerheid van goddelijkheid van het Woord wordt door Calvijn verbonden met de zekerheid van het geloof.²²¹

In de gereformeerde orthodoxie wordt wijdverbreid gebruikgemaakt van syllogismen om tot zekerheid van het geloof te komen.²²² Ook in de *actus reflexus* is er volgens hen een richting naar het *extra nos*. De *actus directus* staat namelijk centraal en zonder de Heilige Geest is de *actus reflexus* zinloos, want Hij zorgt voor de zekere toepassing van de zaligheid.²²³ Leydekker stelt ook dat het om de *actus directus* gaat.²²⁴ De Heilige Geest zorgt ervoor dat een gelovige zekerheid kan hebben van zijn zaligheid.²²⁵ Zo is er voor de *actus reflexus* en tijdens de *actus reflexus* een richting naar het *extra nos*.

Zekerheid hoort volgens Leydekker niet bij het wezen van het geloof.²²⁶ Het hoort echter wel bij de natuur van het geloof, want twijfel is ongeloof.²²⁷ In de gereformeerde orthodoxie wordt hier verschillend over gedacht, waarbij Olevianus en Calvijn zekerheid meer bij het wezen van het geloof plaatsten, terwijl veel puriteinen en Koelman zekerheid bij het welwezen plaatsen.²²⁸

²¹⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 82-84; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301.

²¹⁵ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 67-68, 70, 95.

²¹⁶ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 69-70, 77.

²¹⁷ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 67-68, 70, 95.

²¹⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 28, 365-66.

²¹⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 364; Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 297.

²²⁰ Belt, 'Autopistia', 192-93.

²²¹ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 37-39.

²²² Beeke, *The Quest for Assurance*, 82-95; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 78-80, 119, 136, 153-56.

²²³ Beeke, *The Quest for Assurance*, 135-42.

²²⁴ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301; Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 278; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 372-73.

²²⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 364, 386, 409.

²²⁶ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 372-73.

²²⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 141-42.

²²⁸ Beeke, *The Quest for Assurance*, 113-18, 147-50; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 29-30, 109, 187.

Andere stromingen hebben volgens Leydekker geen zekerheid. Dat komt doordat ze niet juist spreken over de vrije wil, de rechtvaardiging, het fundament van het geloof en de volharding.²²⁹ De remonstranten laten de volharding afhangen van de vrije wil. Daarmee garanderen ze dat er geen zorgeloosheid kan komen.²³⁰ Leydekker garandeert dat door heiliging sterk te koppelen aan de echtheid van het geloof.²³¹ De ontologische zekerheid is echter totaal anders voor beide groepen. Voor de remonstrant is het afhankelijk van zijn wil, maar voor Leydekker is het afhankelijk van Gods besluit. Volharding heeft dus ontologisch een richting naar het *extra nos* bij Leydekker.²³² Toch kan hij soms ook naar het epistemologische en het *in nobis* neigen bij volharding, als hij zegt dat iemand zonder bekering niet geschikt is om ten hemel te gaan.²³³ Bovendien verbindt hij heiliging met zekerheid, wat zorgt voor een sterke focus op het *in nobis*. Er lijkt sprake te zijn van werkheiligheid om tot zekerheid te komen.²³⁴ Heiliging is ook in de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie een belangrijk thema.²³⁵

Verzegeling lijkt bij Leydekker hetzelfde te betekenen als bij Calvijn. Er is maar een verzegeling en die gaat in de eerste plaats over de zekerheid dat het Woord goddelijk is. Bovendien is de Geest een onderpand en zorgt Hij voor heiliging. Dit zorgt in ons toch voor een zekerheid *extra nos*.²³⁶ Er zijn in de gereformeerde orthodoxie verschillende visies op de verzegeling, waarbij er volgens sommigen zekerheid van het geloof komt bij een latere verzegeling.²³⁷ Leydekker houdt het bij een verzegeling. Tot slot zijn de vereniging met Christus en de rechtvaardiging op basis van Zijn verdiensten belangrijke thema's bij Leydekker en bij de rest van de gereformeerde orthodoxie. Het geeft een focus op het *extra nos*.²³⁸

²²⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 123, 132.

²³⁰ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 406-7.

²³¹ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 401.

²³² Hoek, 'Melchior Leydecker: Een Onderzoek', 212, 220; Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 123; Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:217-18, 230-34.

²³³ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 405.

²³⁴ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 47, 151.

²³⁵ Spijker, *De Verzegeling met de Heilige Geest*, 75; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 166, 199.

²³⁶ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 114-15; Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 24; Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 567; Spijker, *De Verzegeling met de Heilige Geest*, 62-63, 75.

²³⁷ Beeke, *The Quest for Assurance*, 201-8.

²³⁸ Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 95; Spijker, 'Calvin in a Pneumatological Light', 39-42; Beeke, *The Quest for Assurance*, 173-87; Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 348, 370-71.

6. Doordenking van de verhouding tussen de zekerheid van het geloof *extra nos en in nobis*

In dit hoofdstuk zal de verhouding tussen de zekerheid *in nobis* en *extra nos* verder doordacht worden met behulp van Leydekkers visie op dit onderwerp. In het geheel van de scriptie is duidelijk geworden dat er bepaalde belangen in het geding zijn. Zekerheid *extra nos* gaat over de zekerheid die vastligt in het Woord, in Christus, in de beloften en in de uitverkiezing. Het belang van een vaste zekerheid buiten ons staat echter onder druk door de realiteit dat niet alle mensen ware gelovigen zijn en dat er valse zekerheid bestaat. Niet iedereen kan met recht zeggen dat Christus voor hem persoonlijk gestorven is, omdat niet allen uitverkoren zijn. Ten slotte kan een zekerheid *extra nos* ervoor zorgen dat mensen de heiligmaking niet meer serieus nemen. Ze zijn immers zeker van hun zaligheid, dus van de heiligmaking hangt niet hun zaligheid af.

Zekerheid *in nobis* gaat over zekerheid die wordt ervaren of waargenomen. Iemand neemt geloof, kenmerken van het geloof en de kracht van het geloof waar en op basis daarvan komt hij tot zekerheid van het geloof. Op die manier is tenminste duidelijk dat iemand zich onderscheidt van schijngeelovigen. Tegelijkertijd blijkt in de praktijk dat velen door een focus op het *in nobis* geen vaste zekerheid of überhaupt geen zekerheid hebben. Ervaringen en kenmerken kunnen namelijk fluctueren en weggaan. Bovendien rijst de vraag hoe deze vorm van zekerheid zich verhoudt tot de aard van de beloften van het Evangelie. In zichzelf draagt het Evangelie immers al een zekerheid in zich mee: wie gelooft, heeft deel aan de zaligheid.

Er is dus reden om zowel het *in nobis* als het *extra nos* van het geloof serieus te nemen. Beide perspectieven hebben hun waarde, maar sluiten niet volledig aan bij de realiteit van Gods Woord en de praktijk van het kerkelijk leven. Toch zouden ze met elkaar verbonden moeten kunnen worden. De vraag die centraal staat is: in hoeverre is de nadruk op het *extra nos* te verbinden met de nadruk op het *in nobis*, zodat deze benadering recht doet aan zowel de Schrift als de concrete geloofspraktijk?

Wat we als eerste moeten zeggen is dat zekerheid bij het geloof hoort. Ook Leydekker zegt dat. Een zwak geloof kan weliswaar zekerheid missen, maar twijfelen aan de goddelijkheid van het Woord noemt hij terecht ongeloof. Bovendien past het niet bij het geloof om onzeker te zijn over het eigen heil.¹ Toch zie ik in de praktijk dat veel mensen juist op dit punt worstelen. Zowel wat betreft de zekerheid over het object van het geloof, zoals Gods bestaan, het Woord en Christus' werk, als over het subject van het geloof, namelijk hun eigen verlossing. Het lijkt soms gangbaar of zelfs deugdzaam om te twijfelen aan de eigen heilszekerheid. Ik ben van mening dat deze christenen zich opnieuw zouden moeten bezinnen op de noodzaak en mogelijkheid van geloofszekerheid (Hebr. 10:22; 2 Petr. 1:10).

¹ Leydekker, *De Verborgetheid des Geloofs*, 363.

Hoe is geloofszekerheid te verkrijgen? Goede zekerheid is er als ontologie en epistemologie elkaar raken. Als je iets onbetwifelbaar weet (epistemologie) wat ook waar is (ontologie). Natuurlijk is het ook mogelijk om iets betwifelbaar te weten wat toch waar is, of iets niet te weten wat wel waar is. Toch focust de zekerheid van het geloof zich op de eerste categorie: onbetwifelbaar weten wat ook waar is. Als het gaat over subjectieve zekerheid van het geloof dan gaat het over de zekerheid dat je zalig bent. Als het gaat over objectieve geloofszekerheid, dan gaat het over de zekerheid dat de objecten waarin je gelooft waar zijn. Objecten zijn het Woord, de Evangeliebeloften, Gods en Christus.

Leydekker verbindt objectieve met subjectieve geloofszekerheid.² Volgens Leydekker is een oordeel onbetwifelbaar zeker als je het van de eerste waarheden weet af te leiden. Eerste waarheden zijn volgens Leydekker onder andere de goddelijkheid van het Woord en het bestaan van God.³ Zekerheid van de goddelijkheid van het Woord koppelt hij vervolgens aan zekerheid van het geloof.⁴ Als je zeker bent dat het Woord goddelijk is, dan mag je ook zeker zijn van je geloof. Dit zijn flinke stappen. Het Woord als eerste waarheid zien veronderstelt een presuppositioneel standpunt, iets wat zeker niet alle christenen zullen onderschrijven. Een evidentialistische benadering bijvoorbeeld onderschrijft de volledige waarheid van het Woord, maar niet vanuit een axiomatische benadering. Vervolgens verbindt Leydekker een presuppositioneel standpunt, namelijk de goddelijkheid van het Woord, met subjectieve geloofszekerheid. Het is een stap die hij niet volledig helder uiteenzet en verbindt.

Hoe verkrijg je de objectieve geloofszekerheid? Het horen van het Woord kan zorgen voor objectieve geloofszekerheid. Ook het zien op Christus' persoon en Zijn werk kan leiden tot deze zekerheid. Als van de ontologie van het verlossingswerk epistemologisch kennis wordt verkregen en het wordt als waarheid gezien dan leidt dat tot objectieve geloofszekerheid. Geloof bestaat, ook volgens Leydekker, uit kennen, toestemmen en vertrouwen. Objectieve geloofszekerheid gaat over twee van de drie onderdelen van geloof, namelijk kennen en toestemmen.

Objectieve geloofszekerheid zou echter voor subjectieve geloofszekerheid te kort schieten als er geen vertrouwen bij zit. Theoretisch gezien kan dat gebeuren als iemand het Woord voor waar houdt maar geen liefde kent tot Christus en Hem niet aanneemt. Deze situatie staat ook wel bekend als "historisch geloof". Als iemand echter het Woord als goddelijk bestempelt en daar zeker van is, dan kan dat eigenlijk alleen gewerkt zijn door de Heilige Geest. Zekere kennis van het Woord en van Christus kan eigenlijk niet van de mens komen. Als de Geest kennen en toestemmen geeft, zou ook vertrouwen aanwezig moeten zijn. Objectieve geloofszekerheid is dus verbonden met subjectieve geloofszekerheid, maar er is geen een-op-een relatie.

² Leydekker, 365-66.

³ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 153.

⁴ Leydekker, 365-66.

Vervolgens komt dan de vraag hoe we deel krijgen aan persoonlijke, subjectieve geloofszekerheid. Het verschil met objectieve geloofszekerheid is dat hier termen als “aannemen”, “rusten buiten jezelf” en “toe-eigening” belangrijk zijn. Hoe weet je dat je rust buiten jezelf? *Extra nos* zie je op Christus en ben je zeker van zijn persoon, zijn werk en zijn genoegdoening. *In nobis* merk je dat je op Christus vertrouwt en Hem aanneemt. Deze twee samen zorgen voor de zekerheid dat je op Hem vertrouwt en voor de zekerheid dat je een waar geloof hebt. Epistemologische kennis van je geloof leidt zo tot de ontologie van je geredde staat.

Komt in het vertrouwen het *extra nos* en *in nobis* samen? Epistemologisch gezien luisteren we naar het Woord en gaan we naar Christus. Zekerheid ligt echter in het Woord en in Christus alleen. Wellicht met een klein moment van inkeer, een kijk in onszelf, in ons gaan en ons vertrouwen. Het richt zich echter op de Ander. Op Christus die de gerechtigheid heeft verworven. Daarbij wordt deze gerechtigheid ook toegeëigend. In het ontologische wordt epistemologisch gezien zekerheid gevonden, zonder of met een miniem moment van gerichtheid op het epistemologische.

In de gerichtheid op het *extra nos* komen verschillende zekerheden naar voren. De zekerheid dat Christus de zaligheid heeft verworven en deze toepast. De zekerheid van de vereniging met Hem, waardoor alle verbondsgoederen ook voor de gelovige gelden. De zekerheid dat de beloften waar zijn. De zekerheid van rechtvaardiging. Is het samennemen van het *extra nos* en *in nobis* perspectief niet ten koste van het *in nobis*? Wellicht wel als primaire zekerheid. Volgens Leydekker is het *extra nos* echter de primaire bron van zekerheid en ik sluit me daarbij aan.⁵

Om subjectieve geloofszekerheid te krijgen zijn nog veel meer andere kenmerken te noemen. Leydekker noemt er ook velen. Hier volgt een opsomming van enkele kenmerken, waarvan ik ook denk dat ze belangrijk en Bijbels zijn. Iemand die niet ziek is, heeft geen dokter nodig en vice versa (Mat. 9:12-13). Daarom moet iemand ellendekennis hebben voordat hij tot geloof komt.⁶ Er moet heiligmaking zijn, waarbij er een begin is van het leven naar Gods wet. De zonden worden niet meer gediend, omdat de kracht van Christus' verlossing wordt gevoeld (Jak. 2:17, Hebr. 12:14, Rom. 6:6-7).⁷ Een gelovige blijft echter een zondaar en daarom is een ander kenmerk dat hij nederig is in zichzelf (Ps. 143:2, Mat. 5:3).⁸ Er zijn nog vele andere kenmerken, zoals beschreven in de Bergrede (Mat. 5), maar dit zijn Leydekkers belangrijkste kenmerken.⁹

Leydekker legt veel nadruk op levensheiliging en zit wat dat betreft dicht bij het praktisch arminianisme.¹⁰ Deze nadruk kan ik waarderen en is ook Bijbels (Mat. 7:24-28). Het zou ook in deze tijd voor veel christenen goed zijn als de kenmerken van het geloof duidelijker gepredikt zouden worden. Er wordt vaak uitgegaan van

⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 312, 360.

⁶ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 8.

⁷ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 68-69.

⁸ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 146-48.

⁹ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 409.

¹⁰ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 374.

een liefhebbende God, die de zonden vergeeft. Als mensen vanuit die theologie leven, maar geen levensheiliging kennen, dan hebben ze onterechte subjectieve geloofszekerheid.

Alhoewel het probleem van onterechte subjectieve geloofszekerheid het belangrijkste is, is het ook problematisch als er onterechte subjectieve geloofsonzekerheid is. Als een christen echt bij zichzelf al deze kenmerken nagaat, dan zullen velen concluderen dat ze niet bekeerd zijn. Het zelfonderzoek is dan mislukt en ze blijven in zichzelf zoeken naar wat meer kenmerken. Totdat ze erachter komen niets bij zichzelf te vinden en dat is juist het punt dat ze weer naar Christus vluchten en zekerheid verkrijgen in Hem. Het mislukken van het zelfonderzoek met de bijbehorende syllogismen en kenmerken zorgt voor zekerheid en niet het slagen van het zelfonderzoek.

Toch is het niet helemaal terecht om te zeggen dat het zelfonderzoek altijd mislukt. Het geweten kan wel degelijk nagaan of een bepaald kenmerk aanwezig is. Bovendien helpt de Heilige Geest met zelfonderzoek, waarbij Hijzelf laat zien wat de kenmerken zijn en of je die hebt. Daarbij bedriegt Hij niet. De focus tijdens zelfonderzoek blijft op de kenmerken die van het geloof zelf zijn. Als er andere kenmerken niet zijn, dan is dat iets om aan te werken, voor God neer te leggen en ondertussen weer tot Christus te gaan om alleen op Hem te vertrouwen. Als echter ook de belangrijkste kenmerken van het geloof ontbreken, dan is het zelfonderzoek ook gelukt. Iemand komt erachter dat het misschien niet goed zit en krijgt de oproep om zich te bekeren en te geloven. Het vluchten tot Christus moet als het goed is weer zekerheid geven. Zo wordt aan de ene kant zorgeloosheid tegengegaan en aan andere kant wel terechte geloofszekerheid gegeven aan degenen die ware christenen zijn.

Als laatste moet gezegd worden dat de Heilige Geest alles werkt. Hij werkt objectieve en subjectieve geloofszekerheid. Hij zorgt ervoor dat er vruchten komen. De Geest heeft niet altijd een merkbare plek in het komen tot zekerheid, maar Hij is cruciaal en de oorzaak van alle zekerheid.

We concluderen dat de verhouding tussen *extra nos* en *in nobis* een zorgvuldige balans vereist. Ware geloofszekerheid vindt haar fundament primair buiten onszelf, in Christus en Zijn Woord, maar is ook in onszelf waar te nemen, in het persoonlijke vertrouwen op Christus. Daarnaast zijn er vele geloofskennmerken *in nobis* te noemen, zoals levensheiliging en geloofsvruchten. Objectieve geloofszekerheid blijft onvolledig zonder subjectieve zekerheid, omdat juist het vertrouwen en de persoonlijke toe-eigening wezenlijk bij het geloof horen. Zelfonderzoek heeft hierin zijn waarde als hulpmiddel om de levensheiliging te toetsen en de gelovige telkens opnieuw te laten richten op Christus als de enige bron van zekerheid.

7. Conclusie

Waar wordt de zekerheid van het geloof gevonden: *extra nos* of *in nobis*? Dat is de vraag die in deze scriptie centraal staat. Daarbij wordt secundaire literatuur over de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie onderzocht om tot een inkadering van het onderwerp te komen. Bij Calvijn en Luther lijkt het *extra nos*-karakter centraal te staan.¹¹ In de latere gereformeerde orthodoxie vindt er een subjectivering plaats. Beeke benadrukt daarbij de overeenkomsten, terwijl Graafland vooral de verschillen beschrijft.¹² Uiteindelijk blijkt zekerheid *extra nos* samen te hangen met ‘Christus buiten ons’, ‘de beloften’, ‘het Woord’, ‘geen eigen werken’ en ontologie. In *nobis* zijn de categorieën ‘werk van de Heilige Geest dat gekend wordt’, ‘Christus in ons’, ‘ervaring’ en epistemologie belangrijk.¹³

Vervolgens wordt Melchior Leydekker bestudeerd. Volgens Leydekker ligt zekerheid *extra nos* in de verkiezing en Gods besluiten.¹⁴ Het ligt in Christus, die de zalige goederen verworven heeft.¹⁵ Door de vereniging met Hem krijgt een gelovige deel aan de verbondsgoederen, zoals rechtvaardigmaking, verzoening, heiligmaking en volharding.¹⁶ De Heilige Geest werkt de heiligmaking, waardoor ook de heiligmaking niet in de eerste plaats iets is van het *in nobis*, maar van het *extra nos*.¹⁷ Ook het Woord is in haar onfeilbaarheid en waarheid een zekerheid *extra nos*.¹⁸ Door de Geest ontvangt een gelovige innerlijk licht, waardoor hij zeker is van de goddelijkheid van het Woord.¹⁹

In nobis is er volgens Leydekker ook zekerheid van het geloof. Het gaat dan over of iemand geen schijn geloof heeft, wat ten eerste blijkt uit hoe iemand tot geloof is gekomen. Was er ellendekennis en welke functie speelde de inwendige roeping?²⁰ Ook op basis van kenmerken kan een gelovige concluderen dat hij een waar geloof heeft. Dat gaat dan met behulp van een syllogisme.²¹ De Geest werkt door zelfonderzoek de overtuiging dat iemand gelovig is.²² Het doen van zelfonderzoek en het nagaan van kenmerken is allemaal gericht op zekerheid *in nobis*. Volharding heeft een richting naar het *extra nos*, want het ligt vast in Gods plan.²³ Toch kan Leydekker ook zeggen dat iemand die zich niet bekeert, ook niet geschikt is om naar de hemel te gaan. Daarmee maakt hij volharding ook weer deels *in nobis*.²⁴

¹¹ Spijker, ‘Calvin in a Pneumatological Light’, 39-42.

¹² Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 85-98; Beeke, *The Quest for Assurance*, 53.

¹³ Spijker, ‘Calvin in a Pneumatological Light’, 39-62; Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:73.

¹⁴ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 126.

¹⁵ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 326.

¹⁶ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 348, 370-71.

¹⁷ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 114-15.

¹⁸ Leydekker, 21-22.

¹⁹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 293-96.

²⁰ Leydekker, *De Heerlykheid des Euangeliums*, 8; Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 352.

²¹ Leydekker, 126, 389, 409.

²² Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 409.

²³ Hoek, ‘Melchior Leydekker: Een Onderzoek’, 212, 220; Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 123; Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 27:217-18, 230-34.

²⁴ Leydekker, *De Verborgenheid des Geloofs*, 405.

Als we Leydekker vergelijken met de Reformatie en de gereformeerde orthodoxie, dan blijken er verschillende overeenkomsten en verschillen te zijn. De zekerheid dat het Woord goddelijk is, lijkt bij Leydekker, Calvijn en de gereformeerde orthodoxie een belangrijk thema te zijn.²⁵ Leydekker betreft net als Calvijn de zekerheid van het geloof nauw op de zekerheid dat het Woord goddelijk is.²⁶ Door Leydekker en de gereformeerde orthodoxie wordt gebruikgemaakt van syllogismen om tot zekerheid van het geloof te komen.²⁷ Alhoewel de *actus reflexus* gericht is op *in nobis*, is er toch een richting naar het *extra nos*. De *actus directus* staat namelijk centraal en zonder de Heilige Geest is de *actus reflexus* zinloos, want Hij zorgt voor de zekere toepassing van de zaligheid.²⁸

Volgens Leydekker hoort zekerheid niet bij het wezen van het geloof.²⁹ Daarmee komt hij overeen met de puriteinen en Koelman, terwijl volgens Calvijn en Olevianus zekerheid wel bij het wezen hoort.³⁰ Verzegeling lijkt Leydekker op eenzelfde manier te gebruiken als Calvijn. Er is maar een verzegeling en die gaat in de eerste plaats over de zekerheid van de goddelijkheid van het Woord. Bovendien is de Geest een onderpand en zorgt Hij voor heiliging.³¹

Leydekker verschilt van de cartesianen, omdat hij niet vanuit categorische twijfel wil redeneren om tot eerste waarheden te komen, maar de waarheid van Gods Woord als uitgangspunt en eerste waarheid neemt.³² Katholieken, socinianen en remonstranten hebben volgens Leydekker geen zekerheid. Dat komt doordat ze niet juist spreken over de vrije wil, rechtvaardiging, het fundament van het geloof en de volharding.³³

Bij het verder doordenken van de verhouding tussen de zekerheid *extra nos* en *in nobis* ben ik van mening dat geloofszekerheid allereerst gegrond is buiten onszelf, op Christus en Zijn Woord. Zij vormen het objectieve fundament van het geloof. Het geloof komt tegelijk ook tot uitdrukking in onszelf, in het persoonlijke vertrouwen op Christus. Objectieve geloofszekerheid is zonder subjectieve zekerheid niet volledig, omdat juist het vertrouwen een wezenlijk element van het geloof is. Bij dat vertrouwen bevinden we ons op een intersectie van het *in nobis* en *extra nos*, waarbij de kracht van het Woord en de kracht van het rusten op Christus' verdiensten *in nobis* ervaren worden.

Vanuit deze verhouding krijgt het zelfonderzoek zijn plaats. Tijdens zelfonderzoek is iemand sterk gericht op het *in nobis*. Toch gaat het niet buiten het werk van de Geest om. Dat zorgt in het zelfonderzoek toch voor een

²⁵ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 28, 365-66; Belt, 'Autopistia', 192-93.

²⁶ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 28, 365-66; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 37-39.

²⁷ Beeke, *The Quest for Assurance*, 82-95; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 78-80, 119, 136, 153-56.

²⁸ Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 301, 364, 386, 409; Leydekker, *Synopsis Theologiae Christianae*, 278; Beeke, *The Quest for Assurance*, 135-42; Leydekker, *De Heerlykheid des Evangeliums*, 372-73.

²⁹ Leydekker, *De Heerlykheid des Evangeliums*, 372-73.

³⁰ Beeke, *The Quest for Assurance*, 113-18, 147-50; Graafland, *De Zekerheid van het Geloof*, 29-30, 109, 187.

³¹ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 114-15; Leydekker, *De Verborgentheid des Geloofs*, 24; Leydekker, *De Heerlykheid des Evangeliums*, 567; Spijker, *De Verzegeling met de Heilige Geest*, 62-63, 75.

³² Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 297-98.

³³ Leydekker, *Demonstratio Evangelica*, 123, 132.

richting naar het *extra nos*. Zelfonderzoek is belangrijk, omdat het zorgeloosheid tegengaat. Bovendien is het belangrijk, omdat het enerzijds onoprecht geloof aan het licht brengt en anderzijds ware christenen zekerheid geeft. Mensen die er niet uitkomen en de kenmerken onvoldoende in zichzelf waarnemen, worden gewezen op Christus en opgeroepen om opnieuw op Hem te vertrouwen als de enige bron van zekerheid. Zo leidt zelfonderzoek, als het goed is, weer tot het *extra nos*.

Deze scriptie is geen uitputtend onderzoek. Een tekortkoming van deze scriptie is dat de Reformatie, de gereformeerde orthodoxie en de biografie van Leydekker niet zijn onderzocht op basis van primaire bronnen. Wellicht zou dat diepere inzichten en vergelijkingen opleveren. Het zou voor verder onderzoek goed zijn om net als in deze scriptie een of enkele theologen te nemen en een diepteonderzoek te doen. Vervolgens zou iemand vergeleken kunnen worden met Leydekker, om zo tot een betere vergelijking te komen tussen Leydekker en andere theologen. Voor verder onderzoek zou het waardevol zijn om de zekerheid van het geloof ook filosofisch te doordenken, waarbij verschillende denkkaders met elkaar worden vergeleken. De gekozen filosofische uitgangspunten hebben immers grote invloed op de manier waarop een theoloog dit vraagstuk benadert.

8. Bibliografie

- Asselt, W. J. van. 'Leydekker (Leydecker, Leidekker), Melchior'. In *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme*, onder redactie van J. van den Berg et al., vol. 4. Kok ten Have, 1998.
- Bac, J. M. *Perfect Will Theology: Divine Agency in Reformed Scholasticism as Against Suárez, Episcopius, Descartes, and Spinoza*. Onder redactie van W. Janse. Brill's Series in Church History; Vol. 42. Brill, 2010.
- Beeke, J. R. *The Quest for Full Assurance: The Legacy of Calvin and His Successors*. Banner of Truth, 1999.
- Beeke, J. R. *Understanding Assurance*. Banner of Truth. 2017.
https://bannerofttruth.org/us/resources/articles/2017/understanding-assurance/?srsltid=AfmBOopntrcbz0lRY1_Y3riC_XnvFoo3ctY8GEtBfJl8ieWQVhn2-dwr.
- Belt, H. van den. 'Autopistia: The Self-Convincing Authority of Scripture in Reformed Theology'. Dissertatie, Universiteit Leiden, 2006.
- Brakel, W. à. *ΑΟΓΙΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ, Dat is Redelyke Godts-dienst, in Welke de Goddelijke Waarheden des Genaden-Verbondts Worden Verklaart, tegen Allerleye Partyen Beschermt, als Mede de Bedeeling des Verbondts ende Handeling Gods met Zijne Kerke in het Oude Testament onder de Schaduwen: Ende in het Nieuwe Testament onder de Vervulling Vertoont in een Verklaringe van de Openbaringe Joannis*. Vol. 1. Cornelis van Dyck, 1700.
- Cammenga, R. L. 'Bullinger's Covenant Conception: Bilateral or Unilateral?' *Protestant Reformed Theological Journal* 30, nr. 2 (1997): 41-64.
- Council of Trent. *The Council of Trent: The Canons and Decrees of the Sacred and Oecumenical Council of Trent*. Vertaald door J. Waterworth. Dolman, 1848.
https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1545-1545,_Concilium_Tridentinum,_Canons_And_Decrees,_EN.pdf.
- Descartes, R. *Meditations on First Philosophy In Which are Demonstrated the Existence of God and the Distinction between the Human Soul and Body*. Vertaald door J. Bennett. 2007.
<https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/descartes1641.pdf>.
- Descartes, R. *Principles of Philosophy*. Vertaald door J. Bennett. 2012.
<https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/descartes1644part1.pdf>.
- Gatiss, L. 'Socinianism and John Owen'. *The Southern Baptist Journal of Theology* 20, nr. 4 (2016): 43-62.
- Graafland, C. *De Zekerheid van het Geloof: Een Onderzoek naar de Geloofsbeschouwing van Enige Vertegenwoordigers van Reformatie en Nadere Reformatie*. H. Veenman & Zonen N.V, 1961.
- Hoek, P. C. 'Melchior Leydecker (1642-1721): Een Onderzoek naar de Structuur van de Theologie van een Gereformeerd Scholasticus'. Dissertatie, Vrije Universiteit Amsterdam, 2013.
- Hoek P. C. 'Melchior Leydecker (1642-1721): Reformed Scholasticism of a Catholic Character in Calvin's footsteps'. *Church History and Religious Culture* 91, nr. 1-2 (2011): 193-201.
- Letham, R. 'Saving Faith and Assurance in Reformed Theology: Zwingli to the Synod of Dort'. Dissertatie, University of Aberdeen, 1979.
- Leydekker, M. *De Goddelykheid en Waarheid der H. Schriften, Te Gelijk van de Christelijcke Godsdienst, Verdedigd, Tegen de Betooverde Weereld van D. Balthazar Bekker*. Ottho de Vries, 1692.
- Leydekker, M. *De Heerlykheid des Euangeliums, in de Gerechtigheid van Jezus Christus, Vertoont van Paulus in den Brief aan de Romeinen, Opgeheldert, Verdedigt en tot Godvrugtigheid Toegepast*. Engelbertus Solmans, 1706.
- Leydekker, M. *De Verborgentheid des Geloofs Eenmaal den Heiligen Overgelevert*. Adrianus van Dyk, 1700.
- Leydekker, M. *Demonstratio Evangelica, Dat is, de Evangelische Waerheyd van de Gereformeerde Godsdienst, Betoont tot Overtuyginge der Afgedwaalde, Onderwijsinge der Wankelmoedige, Verseeckeringe der Stercke, in dese Duystere Dagen*. Willem Clerck, 1684.

- Leydekker, M. *Den Raed des Vredes, En de Oeconomie of Bedeeling der Genade door de Goddelijcke Dryeenigheyt, in de Uytvoeringe der Zaligheyt aller Uytverkorene, Bysonderlijck onder het Oude Testament*. Gerardus Borstius, 1675.
- Leydekker, M. *Dissertatio Historico-Theologica de Vulgato Nuper Celeb. D. Beckeri Volumine et Scripturarum Auctoritate et Veritate pro Christiana Religione Apologetica de Vulgato Nuper Cl. Bekkeri Volumine, et Auctoritate ac Veritate, pro Christiana Religione Apologetica*. Apud Viduam Guiljelmi Clerck, 1692.
- Leydekker, M. *Synopsis Theologiae Chrstianae, Libris VII. Comprehensa, qua Fides Reformata Accuratâ Synthesi Exponitur & Demonstratur, Errores Refuntatur, Solitaque Theologorum Methodus Exornatur*. Rudolphi à Zyll, 1689.
- Leydekker, M. *שולמית Dat is Zedige Verdedinge van de Oude Rechtsinnige Godtsgeleertheyt in en Omtrent de Hedensdaeg-Swevende Verschillen, Raeckende De Bedeeling der Verbonden Godts en Staet der Kercke in het O. en N.T. II. De Uytlegger en Uytlegginge der H. Schrifture. Tot Vrede der Kercke*. Abraham Daniel en Adrianus van Gaesbeeck, 1673.
- Sarkar, H. *Descartes' Cogito: Saved from the Great Shipwreck*. Cambridge University Press, 2003.
- Smith, B. 'Ontology'. In *The Furniture of the World: Essays in Ontology and Metaphysics*, onder redactie van G. Hurtado en O. Nudler, Vol. 9. Rodopi Philosophical Studies. 2012.
- Spijker, W. van 't. *De Verzegeling met de Heilige Geest: Over Verzegeling en Zekerheid van het Geloof*. De Groot Goudriaan, 1991.
- Spijker, W. van 't. "'Extra Nos" and "in Nobis" by Calvin in a Pneumatological Light'. In *Calvin and the Holy Spirit: Papers and Responses Presented at the Sixth Colloquium on Calvin & Calvin Studies, Sponsored by the Calvin Studies Society, Held at the Calvin Theological Seminary, Grand Rapids, Michigan, on May 6 and 7, 1987*, onder redactie van P. De Klerk. Calvin Studies Society, 1989.
- Stanglin, K. D. *Arminius on the Assurance of Salvation: The Context, Roots, and Shape of the Leiden Debate, 1603-1609*. Onder redactie van W. Janse. Vol. 27. Brill's Series in Church History. Brill, 2007.
- Steup, M., en R. Neta. 'Epistemology'. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2024. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2024.
<https://plato.stanford.edu/archives/win2024/entries/epistemology/>.
- Tse, C. *The Marrow of Certainty: Thomas Boston's Theology of Assurance*. Onder redactie van H. J. Selderhuis et al. Vol. 77. Reformed historical theology; Reformed historical theology. Vandenhoeck & Ruprecht, 2023.
- Usakiewicz, J., en P. Gut. 'Socinianism and Free Will'. *Annals of Philosophy* 72, nr. 3 (2024): 69-88.
- Van Asselt, W. J. e.a. *Introduction to Reformed Scholasticism*. Reformation Heritage Books, 2011.
- Witsius, H. *Animadversiones Irenicae ad Controversias Quae, Sub Infaustis Antinomorum et Neonomorum Nominibus, in Britannia Nunc Agitantur*. Guilielmus vande Water, 1696.